

ایران تووشه

- دانلود نمونه سوالات امتحانی
- دانلود آزمون های گام به گام
- دانلود آزمون های جزو و قلم چی و نجاشی
- دانلود فیلم و مقاله آنلاین شی
- کنکور و مشاوره

IranTooshe.Ir

@irantoooshe

IranTooshe

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی

مؤلف:

بهرام شفیعی

دبیر تاریخ دبیرستان استعدادهای درخشان امام خمینی دشتستان و

سرگروه تاریخ منطقه آبپخش

زمستان ۱۳۹۸
ایران لرستان
توشهای برای موفقیت

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

درس اول

۱- تاریخ‌نگاری سنتی

- تاریخ‌نگاری سنتی، ادامه وقایع‌نگاری‌ها و مجلس‌نویسی‌های دوره صفوی و پیش از آن محسوب می‌شود.
- مورخان سنتی اغلب اهل شعر و ادب بودند و آثار خود را با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند.

برجسته‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری سنتی:

- تأکید بر تاریخ سیاسی و نظامی و شرح طولانی زندگی شاهان، جنگ‌ها و فتوحات.

- بی‌توجهی به زندگی اجتماعی و حیات فرهنگی و اقتصادی مردم

- بی‌توجهی به علل و نتایج رویدادها و تحولات تاریخی

- داشتن روحیه تملق و چاپلوسی

- تأکید بر مصنوع و متکلف نویسی و پرهیز از ساده‌نویسی

- بی‌توجهی به سنجش و نقد منابع.

تاریخ‌نگاری عصر افشاریه و زندیه

➤ شیوه تاریخ‌نگاری دوران افشاریه و زندیه استمرار تاریخ‌نویسی عصر صفویان بود.

➤ میرزا مهدی خان استرآبادی، مورخ دربار نادرشاه افشار، در کتاب‌های جهانگشای نادری و درهی نادره فتوحات نادر را شرح می‌دهد و وی را ستایش می‌کند.

➤ میرزا محمدصادق موسوی، نویسنده تاریخ گیتی گشا، نیز تاریخ زندیه را با اسلوبی مصنوع و دشوار همراه با تملق‌گویی از فرمانروایان زند نوشته است.

۲- تاریخ‌نگاری جدید

➤ در دوره معاصر شکل جدیدی از تاریخ‌نگاری در ایران رواج یافت که از نظر بینش و روش با تاریخ‌نویسی سنتی متفاوت بود.

➤ زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری جدید: ۱- جنگ‌های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار و توجه زمامداران و نخبگان ایران به دنیای غرب ۲- ترجمه آثار اروپایی از زمان عباس‌میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) ۳- تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطبعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین‌شاه ۴- گسترش فعالیت علمی شرق‌شناسان، کتبه‌های بیستون و طاق‌بستان رمزگشایی شد و اطلاعات دقیق و جدید درباره تاریخ ایران به دست آمد.

➤ زمامداران و نخبگان ایران با مقایسه وضعيت ایران و غرب در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جوامع غربی و عقب‌ماندگی جامعه ایران برآمدند.

➤ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، از مورخان مشهور عصر قاجار، یکی از چهره‌های برجسته فرهنگی این دوره بود که به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد.

➤ گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران منابع نوینی را پیش روی مورخان قرارداد و زمینه تحولی عمیق و اساسی را در تاریخ‌نگاری سنتی ایران فراهم آورد.

➤ سر هنری راولینسون، سیاستمدار انگلیسی در عصر قاجار، نخستین شرق‌شناسی بود که با مطالعه کتبیه بیستون موفق به خواندن خط میخی شد.

انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی

➤ خاوری شیرازی: از پیشگامان انتقاد به تملق و متکلف‌نویسی، خاوری شیرازی مورخ مشهور زمان فتحعلی‌شاه و نویسنده تاریخ ذوالقرنین است، او به حقیقت‌نویسی و مختصر‌نویسی علاقه نشان داد و تملق‌گویی را نکوهش کرد. خاوری شیرازی در مورد تملق‌گویی نوشت: «تاریخ‌نگار را هم لازم است که راست‌گفتاری پیشه کند ... فرشته را دیو نخواند و دیو را فرشته نداند.»

➤ میرزا محمدجعفر خورموجی: میرزا محمدجعفر خورموجی، از مورخان عصر ناصری و مؤلف کتاب حقایق‌الاخبار ناصری، که از منتقدان تملق‌گویی بوده، نخستین کسی است که واقعیت قتل امیرکبیر را بازتاب داده است.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

➢ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت. او دریکی از آثارش به نام صدرالتواریخ، امیرکبیر را ستایش می‌کند.

➢ میرزا فتحعلی خان آخوندزاده : میرزا فتحعلی خان آخوندزاده (۱۲۲۸-۱۲۹۵ق)، با اینکه مورخ نبود، تاریخ‌نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد. میرزا فتحعلی خان آخوندزاده در رساله ایراد، شیوه تاریخ‌نویسی رضاقلی خان هدایت را به دلیل استفاده او از شعر در بیان رویدادها و به کار بردن الفاظ مصنوع ادبی موردانه نقده قرار داد.

➢ میرزا آخاخان کرمانی: مورخ عصر قاجار، نیز در رواج تاریخ‌نگاری جدید گام‌های مؤثری برداشت. او معتقد بود که مورخان جدید اروپایی با بررسی سیر حوادث و مطالعه علل و نتایج رویدادها به قوانینی دست یافته‌اند که آن را «حکمت تاریخی» می‌نامند.
روش تاریخ‌نگاری جدید

➢ در دوره معاصر به تدریج شرایط و بستر مناسبی برای ظهرور تاریخ‌نگاری جدید در ایران فراهم آمد.

➢ ویژگی‌های روش تاریخ‌نویسی جدید: ۱- استفاده از روش تحقیق علمی ۲- بهره‌برداری از منابع و استناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آن‌ها در ارزیابی رویدادهای تاریخی ۳- به کار بردن زبان ساده و بدون تکلف ۴- بهره‌گیری از یافته‌های باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعه تاریخ

➢ عوامل ترویج و توسعه و رشد روش پژوهش علمی تاریخ در ایران: ۱- گسترش مدارس جدید ۲- تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشته علمی در دوره معاصر ۳- ایجاد مراکز تحقیقاتی و نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی ۴- تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان.

بینش تاریخ‌نگاری جدید

➢ تفاوت بینش تاریخ‌نگاری سنتی و جدید: اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود اما در تاریخ‌نویسی نوین، جنبه‌های گوناگون حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بررسی می‌شود.

➢ عوامل مؤثر بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی: ۱- انقلاب مشروطیت ۲- نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر ۳- جنگ‌های جهانی اول و دوم و اشغال ایران ۴- کودتاها در ۱۳۲۶ و ۱۳۹۹ش-۱۲۹۹- جنبش ملی شدن نفت و انقلاب اسلامی.

➢ کتاب تاریخ بیداری ایرانیان: بینش انقلاب مشروطیت در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان نوشته میرزا محمد ناظم‌الاسلام کرمانی (۱۲۸۰-۱۳۳۷ق) دیدار شده است. نویسنده این کتاب ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطیت نشان داده است.

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

➢ منابع پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران نسبت به دوران پیش از آن، کثرت و تنوع فراوانی دارند.

➢ عمده ترین منابع مهم تاریخ معاصر ایران: انواع کتاب‌ها (تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها، زندگینامه‌ها «تراجم» و ...); نشریات (روزنامه‌ها و مجلات); استناد و منابع آرشیوی، بنایها، وسایل و ابزارها.

(الف) کتاب‌ها

➢ — انواع کتاب‌های تاریخی: مورخان ایرانی با دو رویکرد سنتی و جدید کتاب‌های متعددی در موضوع تاریخ نوشته‌اند؛ همچنین در دوره قاجار چند تن از اروپاییان که اغلب مدتی را در ایران به سر برده بودند، کتاب‌هایی درباره تاریخ ایران نوشته‌اند.

➢ — کتاب‌های خاطرات: این آثار حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که به‌ندرت در سایر منابع یافت می‌شود.

➢ — سفرنامه‌ها: در عصر قاجار، سفرنامه‌نویسی گسترش فراوانی یافت. از ناصرالدین‌شاه و مظفرالدین‌شاه سفرنامه‌های متعددی به‌جامانده است.

➢ انواع سفرنامه‌های عصر قاجار: - برخی از مقامها و رجال سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دوره قاجار نیز سفرنامه‌های جالبی نوشته‌اند. - علاوه بر آن‌ها، عده‌ای از سفراء، مأموران، بازرگانان و جهان‌گردان خارجی هم خاطرات سفر خود به ایران را در قالب سفرنامه نوشته‌اند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

➢ اهمیت سفرنامه های در تاریخ‌نویسی: سفرنامه ها از نظر مطالعه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت فوق العاده ای دارند و حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره موضوع های اقتصادی مانند مالیات، گمرک، راه ها، مسائل اجتماعی از قبیل آداب و رسوم، پوشاش و تغذیه و مباحث فرهنگی، دینی، هنری و معماری هستند.

ب) نشریات

➢ نشریه (روزنامه) به عنوان رسانه گروهی، یکی از ابداعات تأثیرگذار تمدن جدید غربی بود که در دوره قاجار به ایران راه یافت. نشریات از طریق آگاهی بخشی عمومی، تاثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زیادی بر جامعه ایرانی گذاشتند.

➢ اولین روزنامه ایران را میرزا صالح شیرازی، یکی در از دانشجویان اعزامی به انگلستان با عنوان کاغذ اخبار تهران منتشر کرد (۱۲۵۳ق.)

➢ امیرکبیر برای رشد آگاهی های سیاسی و اجتماعی مردم و توسعه فکری و فرهنگی جامعه، روزنامه وقایع اتفاقیه را منتشر کرد که بعداً به روزنامه دولت علیه ایران تغییر نام داد.

➢ به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان، برخی از روزنامه نگاران در خارج از کشور اقدام به نشر روزنامه هایی به زبان فارسی کردند.

➢ پس از پیروزی انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند.

➢ بسیاری از احزاب و گروه های سیاسی، اجتماعی و مذهبی نشریات مخصوص به خود را منتشر کرده اند و پژوهش گران با مراجعه به این منابع سودمند می توانند دیدگاه ها و موضع آنان را بررسی کنند.

پ) استناد و منابع آرشیوی

➢ استناد تاریخی: استناد تاریخی از مهم ترین منابع پژوهشی تاریخی به شمار می آیند و شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان ها، معاهده های سیاسی، نامه های شخصی و اداری، استناد مالی و قضایی، گزارش های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی می شوند.

➢ آرشیو ملی: با توجه به اهمیت استناد در پژوهش های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه بندی و آماده سازی آن ها و استفاده محققان ایجاد شده است که به آن آرشیو گفته می شود.

➢ آرشیو ملی هر کشور محل نگهداری استناد و مدارک بالارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

➢ اهمیت استناد در تاریخ نویسی: استناد حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره مسائل و موضوع های سیاسی، اداری، اقتصادی (مالی، ملکی و معاملات) و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت ها، احزاب و گروه های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

ت) بناهها، اشیا و وسایل

➢ آثار معماری شامل بناهها، خیابان ها، کوچه ها و میدان ها، اشیا و لوازم به جامانده، سکه ها، جواهر آلات، مهرها، نشان ها و سایر وسایلی که از عصر قاجار و حتی پهلوی به جامانده است، به پژوهشگران در مطالعه و شناخت آن دوره کمک می کند.

توضه ای برای موفقیت

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

درس دوم

ایران و جهان در آستانه دوره معاصر

ایران از نادر شاه افشار تا آقا محمدخان قاجار

﴿ وضعیت ایران پس از سقوط صفویان: ۱- آشتفتگی امور و بروز هرج و مرج و آشوب‌های داخلی ۲- افغان‌ها به دلیل ناتوانی در تسلط بر تمام قلمرو صفوی و ناآشنای با اصول کشورداری، نتوانستند حاکمیت مقندری تشکیل دهند. ۳- بخش‌هایی از شمال و غرب میهن ما توسط روسیه و عثمانی در چنین شرایطی بود که سرداری به نام نادر از ایل افشار، برای نجات ایران پا به عرصه نهاد.

تأسیس حکومت افشاریه

﴿ ایل افشار از ایل‌های قزلباش بود که در به سلطنت رساندن حکومت صفویان نقش داشتند. در عصر صفوی، بخشی از این ایل را برای محافظت از مرزهای خراسان در برابر هجوم ازیکان به نواحی شمال آن دیار کوچاندند.

﴿ پس از تسلط افغان‌ها بر اصفهان، یکی از پسران شاه سلطان حسین صفوی بهنام تهماسب برای گردآوری نیرو و بازگرداندن حکومت صفویان، از پایتخت گریخت.

﴿ سران ایل‌ها مانند نادر افشار و فتحعلی خان قاجار (پدر بزرگ آقا محمدخان) به او پیوستند و در نخستین گام، خراسان را تصرف کردند.

﴿ اقدامات نادر پیش از به قدرت: پس از کشته شدن فتحعلی خان قاجار، نادر که جنگاوری شجاع و متهور بود، ابتکار عمل را به دست گرفت و فرماندهی سپاه تهماسب را عهده‌دار شد. او طی چندین جنگ افغان‌ها را شکست داد. نادر سپس مهیای نبرد با روسیه و عثمانی شد. سپاه تحت فرمان او در چندین جنگ بر ارتش قدرتمند عثمانی پیروز شد و سرزمین‌های اشغال شده ایران را آزاد کرد. روس‌ها نیز با مشاهده توان نظامی نادر و جنگجویانش، پیش از برخورد نظامی، نیروهای خود را از ایران بیرون بردن.

نادر، شاه ایران:

﴿ مقدمات به قدرت رسیدن نادر: پیروزی‌های برق‌آسای نادر در جنگ‌های داخلی و خارجی زمینه نشستن او بر تخت شاهی را فراهم آورد. او نخست تهماسب دوم را به بهانه‌ی کفایتی از سلطنت خلع کرد. سپس بزرگان کشور، علماء و سران ایل‌ها و طوایف را به شورای دشت مغان فراخواند و شرایطی را برای پذیرفتن سلطنت مطرح کرد.

﴿ مهم‌ترین خواسته‌های نادر برای پذیرش سلطنت: ۱- موروثی شدن سلطنت در خاندان او؛ ۲- حمایت نکردن بزرگان و رؤسای طوایف از خاندان صفوی ۳- حل اختلافات مذهبی با دولت عثمانی.

﴿ به نتیجه مطلوب نرسیدن تلاش‌های نادر: ۱- کارشکنی‌های عثمانی ۲- گرفتاری‌های داخلی و خارجی نادر

﴿ نادر شاه افشار سرانجام هنگامی که مشغول سرکوب شورشی در خراسان بود، با توطئه نزدیکان و سردارانش کشته شد (۱۱۶۰ق).

﴿ ویژگی‌های نادر: او که سرداری بی‌باک و دارای نبوغ نظامی فوق العاده بوده، در زمانی که آشوب‌های داخلی و هجوم ارتش‌های بیگانه موجودیت کشور ما را به خطر انداخته بود، وارد میدان شد و ایران را از خطرهای و تهدیدهای جدی نجات داد

﴿ علل و عوامل ناکامی نادر شاه در امنیت پایدار و ثبیت انتقال قدرت: اشتغال پیوسته او به جنگ- گرفتن مالیات‌های اضافی از مردم برای تأمین هزینه‌های جنگ - بدگمانی وی به نزدیکان و بزرگان کشور و برخورد خشن با آنان در سال‌های پایانی حکومتش

﴿ افشاریان پس از نادر: پس از مرگ نادر، دو تن از برادرزادگان نادر (عادل شاه و ابراهیم شاه) یکی پس از دیگری به عنوان جانشین او برای مدت کوتاهی مدعی حکومت شدند. سپس نوبت به نوه او (شاهرخ) رسید. وی از قلمرو وسیع نادر، به شهر مشهد بسته کرد و حکومتش تا زمانی که آقا محمدخان قاجار آن را از میان برداشت (۱۲۱۲ق)، ادامه یافت.

به قدرت رسیدن زندیان:

﴿ کریم خان زند رئیس طایفه زند از طایفه‌های لر بود که پس از کشته شدن نادر شاه، در صدد کسب قدرت برآمد.

﴿ کریم خان از ادامه لشکرکشی و جنگ برای در اختیار گرفتن سایر مناطق ایران دست کشید و همین امر، موجبات آرامش، رونق و آبادانی قلمرو او به ویژه شیراز پایتخت زندیان را فراهم آورد.

﴿ کریم خان، برخلاف سنت معمول، از پذیرفتن عنوان شاه امتناع کرد و خود را وکیل مردم ایران (وکیل الرعایا) خواند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- علت شهرت کریم خان: بعضی از خصوصیات اخلاقی کریم خان مانند مدارا با دشمنان، همدردی با مردم، ساده زیستی و رفتار مناسب با اقلیت‌های دینی و مذهبی باعث شده است که نام و نشان نیکی از او در تاریخ ایران به جا بماند.
- اوضاع ایران پس از مرگ کریم خان: با مرگ کریم خان زند (۱۱۹۳ ق. ۱۷۷۹ م) دوباره آشوب ایران را فراگرفت. افرادی از طایفه زند برای رسیدن به تاج و نخن باهم به رقابت و ستیز برخاستند و صفحه خونین دیگری از تاریخ ایران را رقم زدند؛ به گونه‌ای که در کمتر از ۱۵ سال هفت تن از این خاندان به قدرت رسیدند.
- نتایج کشمکش‌های جانشینان کریم خان: فروپاشی سیاسی و اقتصادی و آسیب دیدن توان نظامی و اداری کشور آخرین فرمانروای زند لطفعلی خان بود.
- علت شکست لطفعلی خان زند از آقا محمد خان: دلیل غرور، اشتباها نظامی و روی‌گردانی بزرگانی چون ابراهیم خان کلانتر، از دربارش.
- روابط خارجی ایران در دوره افشاریه و زندیه: منابع سیاسی و اقتصادی ایران با جهان خارج در دوران افشاریه و زندیه به علت درگیری‌های داخلی و بی‌ثباتی سیاسی نسبت به عصر صفوی کاهش چشمگیری یافت.
- مهم‌ترین مسائل خارجی ایران در این دوره برخوردهای سیاسی نظامی با همسایگان غربی روسیه و عثمانی بود.
- در دوره افشاریه و زندیه، منابع سیاسی و اقتصادی و ارتباطات فرهنگی ایران با کشورهای اروپایی چندان رونقی نداشت.
- روابط خارجی ایران در دوره نادرشاه و کریم خان زند: نادر برای انگلیسی‌ها معافیت‌های گمرکی در نظر گرفت و در صدد برآمد از دانش آنان در زمینه تأسیس نیروی دریایی در دریای مازندران و خلیج فارس استفاده کند. به همین منظور، جان التون انگلیسی را استخدام کرد. در دوره کریم خان زند هیئت‌هایی از فرانسه و انگلستان برای گرفتن امتیاز و ایجاد مراکز تجاری به ایران آمدند اما چون با او به توافق نرسیدند، گشاشی در روابط صورت نگرفت.
- نظام اداری و سیاسی: سازمان اداری و دیوانی ایران در عصر افشاریه و زندیه به دلایل زیر اعتبار و قوت سابق را نداشت: حاکمیت عناصر ایلی، غلبه تفکر نظامیگری، بی‌ثباتی سیاسی - کوتاه بودن دوران استقرار سلسله‌های مذکور.
- وضعیت امور اداری اقتصادی در دوره نادرشاه: حکومت نادرشاه بر اقتدارگرایی مطلق شاه و تمرکز بر امور نظامی و ارتش متکی بود و نهادهای اداری در عصر حکومت او رونق چندانی نداشتند. نادرشاه در امور اداری و اقتصادی، بیشتر از دوستان و نزدیکانش به عنوان مشاور، استفاده می‌کرد و به وزارت و دیوان سalarی توجهی نداشت. این بی‌توجهی به نظام اداری تا جایی بود که او شهری را به عنوان پایتخت خود انتخاب نکرد.
- شیوه اداره ایالات، ولایات، شهرها و روستاهای در عصر افشاریه و زندیه همانند دوره صفویه بود و صاحب منصبانی با همان عنوانی سابق این مراکز را اداره می‌کردند.
- اقتصاد، تجارت و کشاورزی:
 - دلایل ضعف و رکود کشاورزی و اقتصادی در دوره ای پس از سقوط صفویان و نادرشاه: ۱- تداوم جنگ‌ها و آشوب‌های داخلی ۲- اشغال بخش‌هایی از نواحی غربی و شمالی ایران توسط عثمانی و روسیه ۳- تشکیلات نظامی به نیروی رزم‌نده به کاهش شدید نیروی انسانی در بخش کشاورزی انجامید. ۴- مالیات‌های سنگینی که از مردم برای تأمین هزینه‌های نظامی گرفته می‌شد.
 - در دوره کریم خان زند اقداماتی برای بهبود وضع کشاورزی و بازرگانی صورت گرفت و شهرهای شیراز و بندر بوشهر به مراکز مهم تجارت داخلی و خارجی تبدیل شدند.
 - عوامل مؤثر در رونق اقتصادی در دوره کریم خان: ۱- آرامش و ثبات سیاسی نسبی ۲- کاهش مالیات‌ها ۳- دربار کم‌تجمل ۴- تلاش کریم خان برای تثبیت قیمت کالاهای علم، ادبیات و آموزش:
 - وضعیت علم، ادبیات و آموزش در دوره افشار و زند: در عصر افشار و زند به سبب آشفتگی‌های سیاسی و اجتماعی، علم و آموزش رونق دوران صفویان را نداشت. در پی سقوط صفویه، مدارس و حوزه‌های علمیه اصفهان و شهرهای دیگر تعطیل شدند یا از رونق افتادند. عده‌ای از علماء و طلاب که از

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

هجوم افغان‌ها جان سالم به در برده بودند، به عتبات عالیات مهاجرت کردند. با این حال درنتیجه آرامش و ثبات نسبی که در زمان کریم‌خان زند به وجود آمد، فعالیت‌های علمی و آموزشی کمی رونق گرفت و مدرسه‌های جدیدی ساخته شد.

▶ شعر و ادب فارسی در دوره زندیه تحول چشمگیری یافت که محققان از آن با عنوان «نهضت بازگشت ادبی» یادکرده‌اند. چهره‌های برجسته این سبک ادبی به سبک خراسانی و شیوه شعرایی چون فرخی، عصری، سعدی و حافظ شعر می‌سرودند.

هنر و معماری:

- ▶ به علت اشتفتگی سیاسی و اجتماعی کشور پس از صفویان، امکان رشد و ترقی هنر و معماری دور از انتظار بود.
- ▶ در زمان حکومت نادرشاه و دوره استقرار کری مخان زند در شیراز اقدامات قابل توجهی صورت گرفت.
- ▶ ورود هنرمندان و صنعتگران هندی پس از فتوحات نادر در هند، موجب تلفیق هنر ایرانی و هندی شد.
- ▶ مدارا و احترام کریم‌خان نسبت به هنرمندان و علمانیز موجب رونق هنر و معماری در زمان او شد.
- ▶ در دوره نادر شهر اصفهان بازسازی شد و در منطقه کلات که محل نگهداری خزانی نادر بود، بناهای باشکوهی مانند کاخ خورشید ساخته شد.
- ▶ مجموعه مسجد و بازار و حمام و کیل، ارگ کری مخانی و بازسازی آرامگاه حافظ، سعدی و باغ دلگشا، گوشاهی از اقدامات عمرانی کریم‌خان در شیراز است.
- ▶ در دوره زند نوعی از بنایها با کاربرد تفریحی گسترش یافت که به کلاه‌فرنگی معروف بود و آن بنایی کوچک و گاهی تزیینی بود که در وسط باغ‌ها یا تفریحگاه‌ها ساخته می‌شد.
- ▶ در نقاشی و نگارگری، بهویژه در عصر کریم‌خان زند، تحولی بزرگ به وجود آمد و نقاشان به تدریج هنر خود را با معیارهای هنری اروپا تطبیق دادند.
- ▶ مکتب نقاشی شیراز که در دوره مغولان شکل گرفته بود، در زمان زندیه به اوج رونق و زیبایی رسید و نقاشان برجسته‌ای مانند محمدصادق، اشرف و میرزا بابا آثار زیبایی آفریدند.

جهان در آستانه دوران معاصر

الف) حکومت‌های مسلمان در گرداد مشکلات

▶ وضعیت دوگانه متنضاد سده‌های هفدهم تا نوزدهم میلادی دو سوی عالم: در جانب شرق سه حکومت مسلمان یعنی ایران، عثمانی، و گورکانیان هند دوران ضعف خود را سپری می‌کردند و در جانب غرب، امپراتوری‌ها و دولت‌های روسیه، فرانسه و انگلستان در مسیر قدرت و شکوفایی قرار داشتند.

امپراتوری عثمانی:

- ▶ امپراتوری عثمانی در قرن ۱۸ م بر بخش‌های وسیعی از شمال آفریقا و آسیای غربی تا اروپای شرقی حکومت می‌کرد.
- ▶ هم‌زمان با روی کار آمدن حکومت افشاریه، این دولت دورانی از ضعف را می‌گذراند.
- ▶ عوامل ضعف امپراتوری عثمانی: گستردگی قلمرو و تنوع اقوام و ادیان و مذاهب، سیاست‌های خشن و نادرست عثمانی‌ها در برخورد با اقلیت‌های قومی و مذهبی، دخالت‌های زنان حرم‌سرا در امور کشوری و فساد سران سپاه
- ▶ مرد بیمار اروپا: کشورهای اروپایی بهویژه روسیه، انگلیس، فرانسه و اتریش هر کدام برای کسب منافع و بهبهانه دفاع از حقوق اقلیت‌ها، در امور داخلی عثمانی دخالت می‌کردند و این امر به ضعف بیشتر این امپراتوری منجر می‌شد؛ تا جایی که این کشور در قرن ۱۹ م مرد بیمار اروپا لقب گرفت.

▶ سیاست عثمانی: دولت عثمانی در برابر هر نوع اصلاحات و حتی دستاوردهای علمی مقاومت می‌کرد و از قبول پیشنهاد وحدت مذهبی نادرشاه و حل اختلافات مذهبی درون جهان اسلام نیز سریاز می‌زد.

▶ افول عثمانی، که هم‌زمان با دگرگونی‌های سیاسی و شکوفایی تمدنی اروپاییان بود، تأثیر زیادی در پیشبرد سیاست‌های استعماری غرب در مشرق زمین داشت.

گورکانیان هند اسیر استعمار غربی:

- ▶ حکومت گورکانیان هند یا مغولان کبیر را محمد بابر، نواده تیمور گورکانی، تأسیس کرد (۹۳۲ ق / ۱۵۲۶ م).
- ▶ حکومت محمد با بر نقش مهمی در گسترش اسلام و زبان فارسی در هندوستان داشت.
- ▶ در قرن ۱۸ م، حکومت گورکانی هند همانند امپراتوری عثمانی رو به ضعف نهاد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- عوامل اصلی ضعف و انحطاط گورکانیان هند: اختلاف و دشمنی میان هندوها و مسلمانان، سوء مدیریت و ضعف شاهان، دسته‌بندی و توطئه‌های درباریان و ورود استعمارگران به این سرزمین.
- برغلای‌ها و اسپانیایی‌ها نخستین استعمارگرانی بودند که به هند وارد شدند.
- در سده ۱۸ م، دولت‌های فرانسه، هلند و انگلستان نیز وارد هندوستان شدند و با تأسیس شرکت‌های بزرگ تجاری با نام کمپانی هند شرقی فعالیت‌های استعماری خود را گسترش دادند.
- استعمارگران اروپایی به تدریج با دامن زدن به اختلافات دینی و قومی در هند، بخش‌هایی از آن سرزمین را تصرف کردند.
- میان استعمارگران در هند رقابت شدیدی وجود داشت و جنگ‌هایی میان آنان درگرفت که با پیروزی انگلستان به پایان رسید.
- چگونگی تسلط انگلستان بر هند: انگلیسی‌ها با غارت سرزمین ثروتمند هند قدرت خود را در جهان توسعه دادند و برای حفظ سلطه خوبیش، اقدام به دست‌اندازی بر سرزمین‌های مجاور و مداخله در امور کشورهای همسایه هند از جمله ایران کردند. سرانجام در سال ۱۸۵۷ م پس از سرکوب شورش سربازان هندی، دولت انگلستان رسماً هند را جزئی از قلمرو خوبیش اعلام کرد و ملکه انگلستان به امپراتریس هند و بریتانیا ملقب شد.

ب) اروپا و آمریکا؛ انقلاب و استعمار

انگلستان، انقلابی آرام برای نظام مشروطه:

- از قرن ۱۳ م در انگلستان مجلس (پارلمان) به وجود آمده بود
- در سال ۱۶۴۶ م میان مجلس به رهبری الیور کرامول و چارلز یکم، پادشاه انگلستان، جنگی درگرفت که به پیروزی مجلس انجامید. کرامول نظام پادشاهی را برانداخت و خود رئیس‌جمهور شد.
- کرامول سپس به دلایل مذهبی با مجلس درگیر شد و آن را منحل کرد.
- انقلاب باشکوه: پادشاه انگلستان، که سلطنت را موهبت الهی می‌دانست، به مجلس توجهی نداشت. از این‌رو، بار دیگر با یکدیگر ستیز کردند تا اینکه مجلس پیروز شد (۱۶۸۸ م). این اتفاق در تاریخ انگلستان به انقلاب باشکوه شهرت دارد.
- بزرگ‌ترین دستاورده این انقلاب که این بود که منشاً الهی سلطنت نفی و مجلس منشاً قدرت و تعیین‌کننده اختیارات پادشاه شناخته شد.
- انگلستان در دوران حکومت طولانی ملکه ویکتوریا به قدرت اول جهان تبدیل شد و به بخش‌های بزرگی از آفریقا، آسیا، اقیانوسیه و آمریکای شمالی دست یافت.

ایالات متحده آمریکا در راه استقلال:

- سرزمین ایالات متحده آمریکا تا قرن ۱۸ شامل سیزده ایالت در ساحل اقیانوس اطلس بود که مستعمره انگلستان به شمار می‌رفت. جمعیت این سرزمین شامل مهاجران اروپایی بود که به دلایل مذهبی، سیاسی و اقتصادی به آنجا مهاجرت کرده بودند
- قیام و استقلال آمریکا: وضع مالیات‌های سنگین توسط دولت انگلیس و تحریکات فرانسویان، مردم این سرزمین به فرماندهی جورج واشینگتن ابرای رسیدن به استقلال وارد جنگ با انگلستان شدند (۱۷۷۵ م). این جنگ سرانجام با پیروزی مستعمره‌نشینان و استقلال ایالات متحده به پایان رسید (۱۷۸۳ م) و جورج واشینگتن به عنوان نخستین رئیس‌جمهور این کشور انتخاب شد (۱۷۸۹ م).
- دولت ایالات متحده پس از استقلال این کشور با پیشروی به سوی غرب و کشтар وسیع سرخپوستان، که ساکنان اصلی آمریکا بودند، سرزمین‌های وسیعی را تصاحب کرد.
- این دولت همچنین با بهره‌گیری از نیروی کار بردگان آفریقایی اقتصاد خود را توسعه بخشدید و در سده ۱۹ م به پیشرفت‌های وسیع سیاسی، اقتصادی و صنعتی دست یافت.

فرانسه، انقلابی برای آزادی و برابری:

- عوامل انقلاب کبیر فرانسه: سبب شکست نظامی از انگلستان- صرف منابع مالی هنگفت در سرزمین آمریکا- ظهور روشنفکران و فلاسفه تحت تأثیر عصر روشنگری اروپا- غفلت لویی شانزدهم از احوال مردم- تجملات و ولخرجی‌های او و درباریان-

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- » طبقات اجتماعی فرانسه در آستانه انقلاب: (الف) طبقه ممتاز شامل اشراف و زمینداران بزرگ که علاوه بر داشتن امتیازات بسیار، از پرداخت مالیات معاف بودند. (ب) طبقه متوسط که اغلب تحصیل کرده بودند و مشاغلی همچون وکالت، نویسنده‌نگاری، طبابت، روزنامه‌نگاری و تجارت داشتند. آن‌ها از اینکه طبقه ممتاز برایشان امتیازی قائل نبود، به شدت ناراضی بودند. (پ) طبقه فقیر جامعه که در این زمان جمعیت بسیار زیادی بودند و بار اصلی مالیات‌ها و خدمات نظامی بر دوش آنان بود. اینان حکومت لویی شانزدهم، پادشاه فرانسه، و طبقه ممتاز را عامل سیه‌روزی خود می‌دانستند.
- » دایرۀ المعارف نویسان فرانسه و نظریات آن‌ها: ولتر از اطاعت انسان از عقل و مبارزه با خرافات سخن می‌گفت - مونتسکیو از تفکیک قوای سیاسی و حقوق بشر دفاع می‌کرد. - روسو نیز بر اهمیت انتخابات تأکید می‌کرد و تشکیل حکومت را حاصل قراردادی اجتماعی می‌دانست.
- » چگونگی روی دادن انقلاب فرانسه: سرانجام در ۱۴ ژوئیه ۱۷۸۹ مردم اغلب بینوا و خشمگین پاریس با حمله به زندان باستیل انقلاب خود را آغاز کردند. انقلابیون سرانجام لویی شانزدهم، پادشاه مستبد فرانسه، را وادر به امضای قانون اساسی جدید و پذیرش نظام مشروطه سلطنتی کردند. مدتهی بعد، انقلابیون تندرو پادشاه را عزل و نظام جمهوری را برقرار نمودند. آنان سپس لویی و همسرش، ماری آنتوانت، را اعدام کردند.
- » علت جنگ دولت‌های اروپایی با فرانسه پس از پیروزی انقلاب: اعدام سپس لویی و همسرش، ماری آنتوانت و افکار و شعارهای آزادی خواهانه انقلابیون موجب ترس و خشم دولتها در کشورهای اروپایی شد.
- » چگونگی قدرت گیری ناپلئون: طی این جنگ‌ها یکی از فرماندهان ارتش فرانسه به نام ناپلئون بناپارت با پیروزی‌های درخشانی که به دست آورد، به شهرت رسید. او با اجرای یک کودتا به قدرت دست‌یافت (۱۷۹۹م) و سپس به عنوان امپراتور فرانسه انتخاب شد. در دوران حکومت ناپلئون (۱۸۰۴-۱۸۱۴م) تحولات سیاسی و نظامی زیادی در اروپا و ایران صورت گرفت.
- انقلاب صنعتی، دگرگونی جهان:
- » تا اواخر قرن ۱۸ م عامل اصلی تولید نیروی بازوی انسان بود.
- » انقلاب صنعتی: در انقلاب صنعتی نیروی محركه آب و سپس بخار جایگزین نیروی جسمی انسان شد.
- » تحولات انقلاب صنعتی: این انقلاب با اختراع و تکمیل ماشین بخار در انگلستان آغاز گردید. نخستین تحول صنعتی در نساجی و پارچه‌بافی صورت گرفت. سپس، این انقلاب در کشاورزی، حمل و نقل و دیگر بخش‌های تولید نیز رخ داد و درنتیجه آن، تولیدات صنعتی افزایش قابل توجهی یافت.
- » انقلاب صنعتی موجب تغییر مناسبات انسانی، اجتماعی و اقتصادی در اروپا و جهان شد: زیرا درنتیجه صنعتی شدن، کشورهای اروپایی به مواد اولیه، نیروی کار ارزان، بازار فروش محصولات، سرمایه مادی فراوان و حمایت دولتها نیاز پیدا کردند.
- » انقلاب صنعتی موجب پیدایش دو پدیده اقتصادی و اجتماعی شد:
- الف) گسترش استعمار و غارت کشورهای آسیایی و آفریقایی،
- ب) افزایش استثمار و بهره‌کشی از کارگران (در داخل اروپا).
- » مشکلات به وجود آمده ناشی از انقلاب صنعتی: گسترش بی‌رویه شهرها - رشد سریع جمعیت - به وجود آمدن فاصله طبقاتی - نارضایتی‌های اجتماعی و اقتصادی - آلودگی‌های زیست محیطی.
- روسیه در مسیر توسعه طلبی نظامی:
- » روسیه تا پیش از به قدرت رسیدن پترکبیر (۱۶۲۸-۱۷۲۵م) منزوی بود، اما سیاست و اقدام‌های پترکبیر، این کشور را متحول کرد و در مسیر پیشرفت و توسعه طلبی سیاسی و نظامی قرار داد.
- » برنامه پترکبیر برای قدرتمند ساختن روسیه: استخدام کارشناسان اروپایی - تأسیس مدارس و دانشگاه‌های جدید - تقویت ارتش به‌ویژه نیروی دریایی - گسترش سرزمین روسیه و دستیابی به دریاهای آزاد برای کسب منافع تجاری و سیاسی
- » اقدامات جانشینان پترکبیر و نتیجه آن: سبب در نواحی شرقی اروپا و حوزه دریاهای بالتیک، سیاه و مازندران (خرز) اقدامات نظامی و سیاسی انجام دادند. این اقدامات موجب جنگ‌های متعدد روسیه با ایران، عثمانی و برخی کشورهای اروپایی، نظیر فرانسه، شد.

درس سوم

سیاست و حکومت در عصر قاجار

(از آغاز تا پایان سلطنت ناصرالدین شاه)

تحولات سیاسی

آقا محمدخان قاجار (۱۲۰۱-۱۲۱۱ق)

► چگونگی به قدرت رسیدن آقا محمدخان: آقا محمدخان پسر بزرگ محمدحسن خان قاجار بود که پس از کشته شدن پدرش، به عنوان گروگان در شیراز، پایتخت کریم خان زند، به سر می برد و حتی مورد مشورت کریم خان قرار می گرفت. آقا محمدخان پس از مرگ کریم خان فرصت را غنیمت شمرد و از شیراز به استرآباد (گرگان) رفت و با متعدد کردن افراد ایل قاجار، آماده رویارویی با زندیان شد. او نخست نواحی شمالی و مرکزی ایران را تصرف کرد و تهران را پایتخت خود قرار داد، سپس با غلبه بر لطفعلی خان زند و سرکوب طغیان حاکم گرجستان، در سال ۱۲۱۰ق. ۱۱۷۴ش در زهرا تاج گذاری کرد.

► اقدامات آقا محمدخان قاجار پس از رسیدن به سلطنت:

۱ - حمله به خراسان باهدف برچیدن بساط حکومت جانشینان نادرشاه و دستیابی به غنائم و گنجینه جواهرات وی،

► راه خراسان را در پیش گرفت.

► ۲- لشکرکشی به قفقاز به منظور برقرار کردن نظم و امنیت

► ستایش و نکوهش آقا محمدخان در تاریخ: بی تردید، سخت کوشی و تلاش های بی وقفه آقا محمدخان برای ایجاد یکپارچگی سیاسی و بازگرداندن حاکمیت دولت مرکزی به سرتاسر قلمرو ایران در خورستایش است ولی به سبب بی رحمی و کینه توزی اش در برخورد با مخالفان و رقیبان، که تا حدودی ریشه در ستم هایی داشت که در زمان کودکی و نوجوانی بر او رفتہ بود، در تاریخ نام او به نکویی بوده نمی شود.

فتحعلی شاه (۱۲۱۲-۱۲۵۰ق):

► پس از مرگ آقا محمدخان، برادرزاده اش باباخان که به فتحعلی شاه معروف شد، زمام امور را به دست گرفت.

► سال های نخست سلطنت فتحعلی شاه به سرکوب شورش های داخلی و تحکیم پادشاهی در خاندان قاجار گذشت.

► مشکلات دوران حکومت فتحعلی شاه: از یکسو با تهاجم نظامی گسترده روسیه و از سوی دیگر با رقابت دولت های انگلستان و فرانسه برای نفوذ سیاسی و اقتصادی در ایران مواجه بود.

► فتحعلی شاه در حفظ یکپارچگی کشور و سامان دادن به اوضاع داخلی موفق بود اما در مقابل با تهاجم نظامی و نفوذ سیاسی کشورهای اروپایی ناکام ماند.

محمد شاه (۱۲۵۰-۱۲۶۴ق):

► فتحعلی شاه پسرش، عباس میرزا، را بد جانشینی خود برگزیده بود اما به دنبال مرگ زودهنگام او مقام ولیعهدی به محمد میرزا، فرزند عباس میرزا رسید.

► برکناری و قتل میرزا ابوالقاسم قائم مقام: ایستادگی او در مقابل زیاده خواهی های انگلیسی ها و تلاش برای کاستن از دخالت ناروای محمد شاه و درباریان در امور کشور، اسباب دسیسه گری مخالفانش را فراهم آورد و شاه را نسبت به این وزیر بزرگ بدین کرد و پس از هفت ماه برکنار و به قتل رسید و حاجی میرزا آقاسی به جای او نشست.

► در دوران صدارت میرزا آقاسی، نفوذ دولت های روسیه و انگلستان در ایران افزایش یافت.

ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ق):

► پس از مرگ محمد شاه، ولیعهد او، ناصرالدین میرزا، با درایت میرزا تقی خان فراهانی بر تخت شاهی نشست.

► ناصرالدین شاه جوان در آغاز سلطنتش، میرزا تقی خان را با لقب امیر کبیر به مقام صدراعظمی برگزید.

► اقدامات امیر کبیر: علاوه بر سامان دادن به اوضاع کشور، برنامه منسجمی را برای اصلاح امور سیاسی و اقتصادی کشور تهیه کرد و بخشی از آن را به اجرا در آورد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- امیرکبیر نیز با توطئه و دسیسه مخالفان داخلی و خارجی به سرنوشت قائم مقام دچار شد و اصلاحاتش به نتیجه مطلوب نرسید.
- ناصرالدین‌شاه شور و اشتیاق فراوانی به نوگرایی و اخذ تمدن اروپایی داشت.
- ناصرالدین‌شاه در دوران پادشاهی خود طی سه مسافرت خارجی، از چندین کشور اروپایی دیدن کرد.
- میرزا حسین‌خان سپهسالار، یکی از صدراعظم‌های عصر ناصری، نقش مؤثری در تشویق شاه برای سفر به فرنگ و اخذ تمدن اروپایی داشت.
- برنامه‌های اصلاح‌گران سپهسالار، به سبب مخالفت‌های داخلی و تردیدهای شاه به جای نرسید.
- علت عدم تغییرات اساسی درنتیجه اصلاحات ناصرالدین‌شاه: از نتایج سیاسی آن، که کاهش قدرت و اختیارات نامحدود شاه بود، به شدت وحشت داشت. برای مثال، او مدرسه دارالفنون را نماد ترقی قلمداد می‌کرد و علاقه فراوانی به انتشار کتاب و روزنامه داشت اما در عین حال، از نشر اندیشه سیاسی جدید و ترویج افکار مشروطه‌طلبی و جمهوری خواهی در ایران سخت بیمناک بود. از این‌رو، اصلاحات عهد او به تغییر اساسی منجر نشد.

- در زمان ناصرالدین‌شاه نیز دولتهای روسیه و انگلستان نفوذ سیاسی خود را در ایران افزایش دادند و برای کسب امتیازات اقتصادی در کشور ما به رقابت برخاستند.

- ناصرالدین‌شاه در آستانه پنجاه‌مین سالگرد سلطنتش، میرزا رضا کرمانی که از هواداران ستم کشیده سید جمال‌الدین اسدآبادی بود، او را به قتل رساند.

نظام سیاسی و اداری

مقام و جایگاه شاه

- ویژگی نظام سیاسی و اداری ایران تا دوره قاجار: ۱- نظام حکومتی ایران تا پیش از انقلاب مشروطه، پادشاهی مطلقه و استبدادی بود. ۲- در چنین نظامی، شاه در رأس هرم قدرت قرار داشت و از اختیارات نامحدود بربخوردار بود؛ ۳- عزل و نصب مقام‌های حکومتی و اعلام جنگ و صلح از جمله اختیارات اساسی او به شمار می‌رفت. ۴- درواقع، شاه هر سه قوه قانون‌گذاری، اجرایی و قضاوی را در انحصار خود داشت. ۵- شاهان قاجار خود را مالک جان و مال ایرانیان می‌شمردند و انتظار داشتند که همگان، از صدراعظم تا مردم عادی، فرمانشان را بی‌چون و چرا اطاعت کنند.

- شاهان قاجار در عمل نمی‌توانستند به طور کامل و همیشه قدرت استبدادی و اختیارات نامحدود خود را به کار بینند: ۱- فاقد ابزارهای لازم، مانند نظام اداری کارآمد و ارش ثابت و حرف‌های، برای اعمال قدرت مطلقه بودند ۲- نفوذ اجتماعی و دینی روحانیت و مراجع شیعه، ۳- قدرت سیاسی و نظامی ایلات ۴- نفوذ و دخالت قدرت‌های استعمارگر دامنه قدرت و اختیار شاهان را تا حدودی محدود می‌کرد. ۵- نفوذ زیادی در دربار و بیرون از آن توسط زنان حرم‌سرا به همراه ندیمه‌ها و خدمتکاران.

صدراعظم

- بعد از شاه، وزیر اعظم یا صدراعظم قرار داشت.

- اختیارات صدراعظم در عصر قاجار: صدراعظم بر پایه اختیاراتی که شاه به او می‌داد، می‌توانست در تمام امور کشور اظهارنظر و مداخله کند، به حضور شاه برسد و برای وی نامه بنویسد. این صاحبمنصب عالی مرتبه همچنین امکان این را داشت که از موقعیت خود برای اصلاح امور کشور، رونق کسب‌وکار و رفاه مردم بهره ببرد.

حکومت ایالات و ولایات:

- وضعیت حاکمان ایالات و ولایات در دوره قاجار: والیان و حاکمان ایالات و ولایات، شهرها و روستاهای عمده‌ای از میان خاندان‌های زمین‌دار، اعیان یا بزرگان محلی، سران ایالات و عشایر و شاهزادگان قاجاری برگزیده می‌شدند. حاکمان ایالات و ولایات تا حدودی خودمختار بودند و بخش اعظم درآمد منطقه تحت فرمان خویش را برای خود نگه می‌داشتند. شاهان قاجار از طریق برقراری پیوند ازدواج با خاندان‌های زمین‌دار، بزرگان محلی و مقام‌های بلندپایه حکومتی به دنبال گسترش نفوذ و استحکام سلطنت خود بودند.

- اداره ایالت آذربایجان با مرکزیت شهر تبریز، همواره به عهده ولیعهد بود. والیان و حکام نیز، همچون پادشاه، با زیردستان خود رفتاری مستبدانه داشتند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

تشکیلات اداری:

- نظام اداری ایران در اوایل عصر قاجار بسیار کوچک بود و به چهار اداره یا وزارت خانهٔ قدیمی مالیه، جنگ، عدلیه و امور خارجه محدود می‌شد.
- در دوران ناصرالدین‌شاه و تحت تأثیر مواجهه ایران با تمدن غربی، وزارت‌خانه‌های دیگری به تشکیلات اداری افزوده شد.
- وضعیت وزارت‌خانه‌ها در دوره قاجار: در آن زمان، وزارت خانه‌ها اغلب مکان و تجهیزات، کارکنان حقوق‌بگیر، دوایر محلی و حتی بایگانی منظم نداشتند و دامنه فعالیتشان بهندرت از پایتخت فراتر می‌رفت. اداره این وزارت‌خانه‌ها اغلب به شکل موروشی در اختیار خانواده‌های سرشناصی بود که با یکدیگر رقابت داشتند و گاه سمت‌های اداری را میان خود خردی‌فروش می‌کردند.
- پرسابقه‌ترین و گستردترین آن‌ها، وزارت مالیه به ریاست مستوفی‌الممالک بود.
- مستوفیان مسئولیت محاسبه و گردآوری مالیات‌ها و نظارت بر املاک دیوانی و سلطنتی (خاصه) را بر عهده داشتند.
- سازمان قضایی عصر قاجار از دو گونه محاکم تشکیل شده بود: ۱- محاکم عرف که به تخلفات و جرایم سیاسی و امنیتی مانند شورش، سرقت، نزاع و عدم پرداخت مالیات رسیدگی می‌کردند. این محاکم را قضاط و مأمورانی اداره می‌کردند که از مقام‌های حکومتی فرمان می‌بردند و حقوق می‌گرفتند. ۲- محاکم شرع که دعاوی مدنی مانند دعواهای خانوادگی، ملکی و ارث را حل و فصل می‌کردند. در این محاکم، روحانیان قضاؤت می‌کردند و هزینه‌های رسیدگی بر عهده طرفین دعوا بود.

ارتش و تشکیلات نظامی:

- آقا محمدخان قاجار با استفاده از جنگاوران ایل خود و دیگر ایل‌های متحد آن، قدرت را به دست گرفت.
- ویژگی ارتش آقا محمدخان: این ارتش مجهز به تیر و کمان، گرز، شمشیر و تفنگ‌های فتیله‌ای بود و بهندرت از تپیخانه استفاده می‌کرد.
- علل تجدید سازماندهی و مدرن کردن ارتش به سلاح‌های جدید توسط عباس میرزا؛ ارتش ایلیاتی قاجار در جنگ با ارتش‌های اروپایی و بهخصوص ارتش روسیه، که حرفه‌ای، آموزش‌دیده و مجهر به سلاح‌های آتشین جدید بود، ناکارآمدی خود را نشان داد.
- تلاش‌های عباس میرزا به دلیل پیمان‌شکنی دولت فرانسه، بدنه‌دی دولت انگلیس و موافع و مشکلات داخلی بی‌نتیجه ماند.
- در اوایل عصر ناصری، امیرکبیر، صدراعظم باکفایت ایران، با جدیت تمام برای تشکیل ارتش حرفه‌ای و دائم اقداماتی انجام داد.
- یکی از مقاصد امیرکبیر از تأسیس مدرسه دارالفنون، آموختن دانش نظامی جدید و اشاعه آن و نیز تقویت توان جنگی و دفاعی کشور بود.
- ناصرالدین‌شاه امیتیاز تأسیس یک واحد نظامی حرفه‌ای با عنوان بریگاد قزاق را به روسیه واگذار کرد. نیروی قراق تشکیلات نظامی منسجم و منظمی بود که تا اواخر حکومت قاجار تحت فرماندهی افسران روسی فعالیت می‌کرد.
- ویژگی‌های نیروی قزاق: نفرات این نیرو در اوج گسترش کمتر از ۱۰ هزار نفر بود و بیشتر به عنوان نیروی نگهبان شخص شاه و خاندان سلطنت و دفع‌کننده شورش‌ها و اعتراض‌های داخلی عمل می‌کرد و در حفظ مرزها و مقابله با هجوم خارجی کارایی چندانی نداشت.

روابط خارجی

- همزمان با شکل‌گیری حکومت قاجار در ایران، قدرت‌های اروپایی (روسیه، انگلستان و فرانسه) رقابت شدیدی را برای تسلط بر دیگر کشورها، از جمله ایران، آغاز کردند.
- علت غافلگیری زمامداران و مردم در مقابل حملات: زمامداران و مردم ایران که از تغییر و تحولات و پیشرفت‌های جوامع و کشورهای اروپایی ناگاه کم‌اطلاع بودند.

روسیه

- دولت روسیه از زمان پترکبیر، سیاست توسعه‌طلبانه‌ای را باهدف تسلط بر سرحدات شمالی ایران و عثمانی آغاز کرد.
- اقتدار نظامی نادرشاه و سپس آقا محمدخان مدت کوتاهی روس‌ها را وادار به عقب‌نشینی نمود.
- سرآغاز جنگ‌های ایران و روسیه در زمان فتحعلی‌شاه: در زمان حکومت فتحعلی‌شاه قاجار و پس از آنکه حاکم گرجستان خود را تحت حمایت دولت روسیه قرار داد، روس‌ها به منطقه قفقاز لشکرکشی کردند و گرجستان را تصرف نمودند.
- دور اول جنگ‌های ایران و روس (۱۸۰۳-۱۸۱۳ ق/ ۱۸۲۸-۱۸۱۸ م) که با هجوم نظامیان روسی آغاز شد و ۱۰ سال طول کشید.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- علل شکست ایران در جنگ‌های دوره‌ی اول: عدم توازن قدرت نظامی و اقتصادی دو کشور، ضعف سیاسی حکومت قاجار و پیمان‌شکنی دولت‌های فرانسه و انگلستان، به پیروزی روسیه و انقاد معاهده گلستان انجامید.
- عباس‌میرزا، فرمانده سپاه در جنگ‌های دوره اول و دوم بود.
- دور دوم جنگ‌های ایران و روسیه (۱۲۴۱-۱۲۴۳ / ۱۸۲۶-۱۸۲۸) شروع شد.
- علل شروع دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه: یکی مشخص نبودن خطوط مرزی در عهدنامه گلستان و ادعاهای ارضی جدید روس‌ها و دیگری فریاد کمک‌خواهی مردم مسلمان شهرها و روستاهایی بود که به‌واسطه معاهده گلستان تحت سلطه و ستم روس‌ها قرارگرفته بودند.
- علل شکست ایران در دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه: روسیه با تمام قوا و تجهیزات نظامی خود وارد عرصه کارزار شد و در شرایطی که انگلستان برخلاف تعهداتش از کمک نظامی و الی به ایران خودداری می‌کرد همچنین فتحعلی‌شاه در تأمین تدارکات سپاه و بی‌کفایتی و سستی برخی از فرماندهان، مانند آصف‌الدوله و سرانجام حکومت قاجار را وادر به پذیرش معاهده ترکمانچای کرد.
- نتایج قراردادهای گلستان و ترکمانچای: ۱- مناطق وسیعی از سرزمین‌های حاصلخیز ایران در غرب دریای کاسپی (خرز) که شامل ولایات گرجستان، داغستان، ارمنستان، نخجوان و اران با شهرها و روستاهای آباد و پرجمیعت بود، به روسیه واگذار شد ۲- رود ارس مرز دو کشور قرار گرفت. به علاوه، ایران در عهدنامه گلستان از داشتن کشتی جنگی در دریای کاسپی (خرز) محروم شد ۳- در معاهده ترکمانچای نیز متعهد گردید که مبلغ ۵میلیون تومان غرامت به دولت روسیه بپردازد ۴- به اتباع آن کشور نیز حق مصونیت قضایی (کاپیتولاسیون) بدهد.
- عهدنامه آخال: روس‌ها مناطق وسیعی از سرزمین‌های ایرانی در شرق دریای کاسپی (خوارزم و ماوراءالنهر) را تسخیر و عهدنامه آخال (۱۲۹۹ ق/۱۸۸۱) را بر حکومت قاجار تحمیل کردند.
- در رقابت با انگلستان امتیازات اقتصادی و سیاسی متعددی مانند تأسیس بانک استقراضی، شیلات شمال و تأسیس نیروی قراق را گرفت.

انگلستان

- سلطه استعماری انگلستان بر هندوستان در سده ۱۸م، موجب توجه بیشتر انگلیسی‌ها به ایران شد.
 - چگونگی نفوذ انگلستان در ایران دوره قاجار: در اوایل دوره قاجار، دولت انگلیس کوشید با اعزام سفيران کارکشته به ایران و امضای معاهدات مجمل و مفصل، نفوذ سیاسی و اقتصادی خود را در میهن ما گسترش دهد مانع آن شود که کشورهای رقیبی از طریق ایران به هندوستان برسند. انگلستان همچنین با حضور در خلیج فارس و تسلط بر برخی از جزایر ایرانی، زمینه را برای گسترش نفوذ و دخالت سیاسی، نظامی و اقتصادی خود در این منطقه راهبردی (استراتژیک) فراهم آورد.
- تلاش انگلستان برای جدا کردن سرزمین‌های شرق ایران:
- از اخر عهد فتحعلی‌شاه، دولت انگلیس در صدد برآمد که با جدا کردن سرزمین‌های شرقی ایران، منطقه‌ای حائل و تحت نفوذ خود در مراتزهای هندوستان به وجود آورد.
 - اقدام انگلستان برای جدایی سرزمین‌های شرقی از ایران: در زمان محمدشاه و ناصرالدین‌شاه از حاکم نافرمان هرات و دیگر امیران شورشی افغان حمایت کرد و با اقدامات سیاسی و نظامی خود مانع سرکوب این شورش‌ها توسط سپاه ایران شد.
 - انگلستان سرانجام با تحمیل معاهده پاریس به حکومت قاجار، افغانستان و هرات را از ایران جدا کرد (۱۲۷۳ق). انگلیسی‌ها سپس با قرارداد گلداسمیت، مناطقی از سیستان و بلوچستان را نیز از ایران جدا و ضمیمه خاک هندوستان کردند که خود بر آن فرمان می‌رانندند.

گرفتن امتیازات اقتصادی

- در دوران سلطنت ناصرالدین‌شاه، انگلیسی‌ها در رقابت با روسیه امتیازهای رویتر، بانک شاهنشاهی و توتوون و تنباكو (رژی یا تالیوت) را از ایران گرفتند.
- نتیجه واگذاری امتیازات: واگذاری امتیازات موجب نگرانی مردم، به‌ویژه بازرگانان و روحانیان، از تسلط بیگانگان بر اقتصاد و منابع تولید کشور شد و اعتراضات و جنبش‌هایی را برانگیخت. مهم‌ترین این جنبش‌ها، قیام‌هایی به رهبری حاج ملاعلی کنی و میرزا حسن آشتیانی علیه امتیازهای رویتر و تنباكو، و تنباكو داشت.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

فرانسه

- علت حمله فرانسه به مستعمرات انگلستان: هم‌زمان با روی کار آمدن قاجارها در ایران، ناپلئون بنای پارتمانی در فرانسه قدرت گرفت. ناپلئون که سیاست توسعه طلبانه‌ای را در اروپا و جهان دنبال می‌کرد، با مانع بزرگی همچون انگلستان روبه‌رو شد که به دلیل جزیره‌ای بودن و برخورداری از نیروی دریایی قدرتمند، توان رویارویی مستقیم با آن را نداشت. از این‌رو، نخست مصر را تصرف کرد و سپس در صدد حمله به هندوستان برآمد.
- ایجاد رابطه ناپلئون با ایران: ز آنجا که ایران مناسب‌ترین راه دستیابی ناپلئون به هند بود. فتحعلی‌شاه که در گیر جنگ با روسیه بود و به متعدد قدرتمندی نیاز داشت، از پیشنهاد امپراتور فرانسه برای برقراری رابطه استقبال کرد. درنهایت، عهدنامه فین‌کنشتاین (۱۸۰۷ق/۱۲۲۲م) بین دو کشور بسته شد.
- پس از عهدنامه فین‌کنشتاین نظامی از فرانسه برای تعلیم و تجهیز سپاه به ایران آمد و در مدت کوتاهی اقدامات مفیدی در این زمینه انجام شد.
- اتحاد سیاسی و نظامی ایران و فرانسه زیاد دوام نیاورد: زیرا ناپلئون اندکی بعد مام تعهدات خود در برابر ایران را زیر پا گذاشت و با روسیه صلح کرد؛ هیئت نظامی فرانسوی را از ایران فراخواند و حکومت قاجار را در مقابل روس‌ها تنها گذاشت.

عثمانی:

- در عصر قاجار دو کشور مسلمان ایران و عثمانی به سبب درگیری‌های مستمر با دولت‌های اروپایی، مجال کمتری برای دشمنی و جدال با یکدیگر داشتند.
- در زمان فتحعلی‌شاه و محمد شاه، به سبب اختلافات مرزی، بدرفتاری عثمانیان با زائران ایرانی عتبات عالیات و مشکلات تجاری، تنش‌هایی میان دو کشور بروز کرد اما با وساطت دولت‌های انگلستان و روسیه مذاکراتی میان ایران و عثمانی صورت گرفت و قراردادهای صلح ارزنه‌الروم اول و دوم میان آن‌ها بسته شد و به کشمکش‌ها پایان داد.
- کشور عثمانی یکی از مسیرهای آشنای ایرانیان با پیشرفت‌های اروپا و تحولات نظام جهانی بود.
- در اواخر دوره قاجار، با شکل‌گیری دسته‌بندی‌های سیاسی نظامی تازه در اروپا و نفرت تاریخی مردم ایران از انگلستان و روسیه، عثمانی توانست با شعار «اتحاد اسلام» بخشی از اندیشمندان ایرانی را به سمت خود جلب کند.

روابط با سایر کشورها:

- حکومت قاجار برای کاستن از نفوذ و دخالت‌های روزافزون روسیه و انگلستان در امور ایران، تلاش می‌کرد که با کشورهای دیگر مانند آمریکا، اتریش، ایتالیا و بلژیک ارتباط برقرار کند، اما به سبب سنگ‌اندازی روس‌ها و انگلیسی‌ها و بی‌رغبتی این کشورها در این‌باره موفقیت چندانی به دست نیاورد.

درس چهارم

اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عصر قاجار

اوضاع اجتماعی

► **شیوه های زندگی در عصر قاجار: (الف) روستاییان:** جمعیت روستایی اغلب افرادی بودند که زمین نداشتند و در اراضی مالکان کار می کردند. برخی از گزارش ها نشان از آن دارد که روستاییان کم و بیش تحت ستم اربابان و مأموران مالیاتی بوده اند. **(ب) ایلات و عشاير:** در رأس ایلات سران ایل قرار داشتند و تمام مناسبات و روابط حکومت و ایل زیر نظر آنها انجام می گرفت. افراد ایل به سبب کارهایی که برای رهبران خود انجام می دادند، نسبت به روستاییان وضعیت بهتری داشتند. آنان همواره به عنوان نیروهای مسلح در موقع جنگ یکی از منابع تأمین نیروی نظامی حکومت قاجار به شمار می رفتند. سران ایلات اغلب در مناطق تحت نفوذ خود به طور مستقل حکومت می کردند. **(پ) شهرنشینان:** در شهرها گروه های اجتماعی مختلفی از قبیل مقام ها و کارگزاران حکومتی، علماء و دانشمندان، بازرگانان، اصناف و پیشه هوران و کارگران می زیستند. شماری از شهرنشینان را افراد بیکار و تهیدست تشکیل می دادند.

► **وضعیت روحانیون در عصر قاجار:** روحانیون از دیرباز به دلیل بافت و ساختار مذهبی جامعه سنتی ایران در میان اقوام مختلف مردم نفوذ فراوانی داشتند و متکلف امور دینی بودند. روحانیون به سبب نظارت بر موقوفات و دریافت جووهات شرعی از نظر مالی مستقل از حکومت بودند. معمولاً این قشر به دلیل عدم وابستگی به حکومت، در مقاطعی از تاریخ معاصر ایران در برابر قدرت های خارجی ایستادگی کردند و اقدامات شاهان و درباریان قاجار را به چالش کشیدند.

► **وضعیت بازار در عصر قاجار:** بازارها هسته اصلی نظام اقتصادی و اجتماعی شهرها بودند و شالوده زندگی اجتماعی و اقتصادی را در مراکز شهری تشکیل می دادند. هر حرفه کسب و کاری در بازار داشت و هر صنف در یک راسته فعالیت می کرد. اهالی شهرها در محلات مختلف زندگی می کردند. افراد نسبت به محلات خود به شدت احساس تعلق و افتخار می کردند.

► **عوامل تمایز و تفاوت اهالی یک شهر در عصر قاجار:** عوامل گوناگون قومی، مذهبی و شغلی

اوضاع اقتصادی

► **شیوه های تولید در عصر قاجار: (الف)** شیوه تولید سهم برقی دهقانی: در آن ساکنان روستاها و کشاورزان از تولید سهم معینی را دریافت می کردند. روستاییان بی زمین اغلب روی اراضی مالکان کار می کردند. آنان درازای بهره برداری از ملک ارباب، گاه تا یک سوم محصول را به عنوان بهره مالکانه به او تحويل می دادند. بخشی را نیز به عنوان مالیات به دولت می پرداختند و بخشی هم سهم خودشان می شد. **(ب) شیوه تولید خرد کالایی دولتی و خصوصی:** این روش ویژه اقتصاد شهری بود. این گروه از کارگران و اصناف و تولید کنندگان شهری در کارگاهها و مراکز تولید شهری به کار استغال داشتند. **(پ) شیوه تولید شبانکارگی (شبانی) یا ایلیاتی:** این روش مختص ایلات و کوچنشینان بود؛ نظیر تولید گوشت، پوست، پشم، گلیم، فرش ایلاتی و لبیات.

وضعیت صنایع و تأثیر واردات خارجی بر آن

► سقوط صفویان و آغاز بحران های شدید سیاسی و نظامی، کشور ما در عرصه اقتصادی و تولید دچار رکود فراوانی شد.

► با به قدرت رسیدن قاجاریه و فروکش کردن جنگ های داخلی، مجدداً در اوایل دوره قاجار صنایع دستی در ایران رشد و رونق یافت.

► در زمان قاجار، به علت جنگ های ناپلئون کالاهای صنعتی اروپایی چندان به ایران وارد نمی شد.

► در این زمان صنایع دستی ایران مانند منسوجات ابریشمی، شال، محمول، زری باف، ظروف سفالی و لعاب دار، مُبَتَّ کاری، قلم کاری، خاثم کاری و انواع اسلحه گرم و سرد، باکیفیت خوب تولید می شدند.

► با یافتن جنگ در اروپا و سرازیر شدن سیل کالاهای اروپایی، صنایع دستی ایران به تدریج رو به انحطاط رفت.

► کالاهای اروپایی، به ویژه محصولات صنعتی انگلستان، صدمه شدیدی به صنایع ایران وارد آورد.

► در دوره صدارت امیر کبیر تلاش های زیادی برای احیای صنایع دستی ایران صورت گرفت اما با مرگ اوین تلاش ها پیگیری نشد.

کشاورزی

► کشاورزی ایران اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی مانند گذشته یک کشاورزی معيشی نبود. برخی محصولات مثل ابریشم، تریاک، تنباق، پنبه و برنج چند برابر تولید می شدند.

► جنگ داخلی آمریکا موجب افزایش تولید و صادرات پنبه از ایران به روسیه شد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- بازگانان روسی و ارمنی با حمایت‌های مالی، نصب دستگاه‌های پنبه‌پاک کنی، توزیع بذر و بالا بردن استانداردهای تولید به روند افزایش صادرات پنبه کمک کردند.
- در آستانه جنگ جهانی اول، زمین‌های وسیعی از ایران زیر کشت پنبه بوده و میزان تولید بیش از ۳۰ هزار تن برآورد شده است.
- نتایج تجاری شدن کشاورزی ایران در دوره‌ی قاجار: تجاری شدن کشاورزی ایران در عصر قاجار تغییر چندانی در فنون کشاورزی ایران ایجاد نکرد اما موج افزایش درآمد مالکان و مشارکت روزافزون تجار ایرانی و خارجی در صدور تولیدات برخی از محصولات کشاورزی، نظیر پنبه و تریاک شد.
- ورود محصولات جدید کشاورزی به ایران
- در دوره سلطنت ناصرالدین‌شاه با ورود محصولات جدید کشاورزی از اروپا به ایران، تحولی عظیم در شیوه تغذیه ایرانیان ایجاد شد.
- محصولات غذایی جدیدی مثل گوجه‌فرنگی، نخودفرنگی و سیب‌زمینی در غذای خانوارهای ایرانی جا خوش کرد و سیب‌زمینی به یکی از محصولات مهم کشاورزی تبدیل شد.
- در زمان مظفرالدین‌شاه برای مقابله با قحطی، کشاورزان به کشت سیب‌زمینی تشویق می‌شدند.
- فرش در دوره قاجار
- از نیمه دوم عصر قاجار رکودی در صنایع دستی ایران به وجود آمد اما تولید فرش و صادرات آن به کشورهای جهان، بهویژه اروپا و آمریکا، رشد چشمگیری پیدا کرد.
- عوامل رونق صادرات فرش از نیمه دوم عصر قاجار: - ارزانی نیروی کار- طرح و نقش‌های زیبا و متنوع- هنرمندی و ظرافت بافتگان ایرانی - تقاضای بازار جهانی- سرمایه‌گذاری خارجی در تولید و تجارت - رکود صنعت صادرات ابریشم - کمبود طلا و نقره برای تأمین مالی واردات کالا از اروپا و سایر کشورها.
- شهرهای تبریز، کاشان، همدان، اصفهان، کرمان، اراک و ولایت‌های کردستان و آذربایجان از مهم‌ترین مراکز قالی‌بافی در دوره قاجار بودند.
- تجار داخلی و سرمایه‌گذاران خارجی در شهرهای تبریز و اراک کارگاه‌های کوچک و بزرگ فرش دایر کرده بودند.
- نگاهی به اوضاع علمی و فرهنگی ایران در عصر قاجار
- در دوره قاجار نیز نظام تعلیم و تربیت سنتی ایران تداوم و گسترش یافت.
- ویژگی تعلیم و تربیت سنتی دوره‌ی قاجار: در آن زمان سوادآموزی مقدماتی در مکتب خانه‌ها یا باز طریق معلمان خصوصی و یا معلمان سرخانه انجام می‌گرفت. دانش‌آموزانی که توانایی مالی و علاقه به ادامه تحصیل داشتند، وارد مدرسه‌های قدیم و حوزه‌های علمیه می‌شدند. در این مراکز آموزشی، علوم نقلی و عقلی تعلیم داده می‌شد.
- مدرسه‌های مروی و سپهسالار (مدرسه عالی شهید مطهری کنونی) از جمله مراکز علمی و آموزشی مهم و بزرگ این دوره بودند.
- مراکز آموزشی جدید
- درنتیجه گسترش ارتباط ایرانیان با کشورهای اروپایی در دوره قاجار و ورود مظاهر تمدن مدرن غربی به کشور ما، به تدریج مدرسه‌های جدیدی به وجود آمد.
- نخستین مدرسه‌های جدید را مسیونرهای اروپایی و آمریکایی در ایران تأسیس کردند.
- دارالفنون: گل سرسبد مدرسه‌های جدید، مدرسه دارالفنون بود که به همت امیرکبیر و باهدف آموزش علوم و فنون جدیدی به دانشجویان ایرانی در داخل کشور، بنیان نهاده شد. دارالفنون درواقع نخستین مدرسه عالی بود که در رشته‌های نظامی، پزشکی، ریاضی و هندسه، فیزیک، شیمی و معدن فعالیت می‌کرد.
- میرزا حسن رشیده یکی از شخصیت‌های فرهنگی عصر قاجار بود که برای تأسیس مدرسه‌های جدید بهویژه در دوره تحصیلی ابتدایی در شهرهای مختلف ایران بسیار تلاش کرد.
- هدف رشیده از برپایی مراکز آموزشی جدید، فراهم آوردن شرایط برای سوادآموزی به فرزندان تمام قشرهای مختلف جامعه بود.
- بی‌بی خانم استرآبادی مدرسه دوشیزگان را به منظور تحصیل دختران در تهران تأسیس کرد (۱۲۸۵ش).
- دانش‌آموختگان مراکز علمی و آموزشی جدید، نقش مؤثری در انتشار و ترویج افکار نو بهویژه تفکر مشروطه‌خواهی و حکومت قانون داشتند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

فلسفه

- در دوره قاجار تحولی چشمگیر در فلسفه اسلامی به وجود آمد.
- ملاعبدالله رُنوزی مؤسس حوزه فلسفی تهران و شاگرد بر جسته ملاعلی نوری، از فیلسوفان مشهور این دوره است. رُنوزی دو اثر ارزشمند در موضوع فلسفه به زبان فارسی نوشت.
- نگارشن آثار فلسفی به زبان فارسی در دوره صفویه به تدریج از رونق افتاده بود.
- حوزه فلسفی تهران را فیلسوفان بر جسته دیگری گسترش دادند و موجب رشد و توسعه فلسفه اسلامی و شاخه‌های گوناگون آن مثل مکتب مشاء، حکمت اشراف و حکمت متعالیه صدرایی و عرفانی شدند.
- حاج ملاهادی سبزواری (۱۲۱۲-۱۲۸۹ق) صاحب کتاب «اسرارالحکم» یکی دیگر از فیلسوفان نامدار دوره قاجار به شمار می‌رود. او این کتاب را به درخواست ناصرالدین‌شاه قاجار به فارسی نوشت.
- در دوره قاجار به تدریج عالمان ایرانی با فلسفه جدید غرب آشنا شدند.

هنر و معماری

- به دنبال سقوط صفویان، هنر نگارگری نیز در سایه جنگ‌های داخلی رو به افول نهاد.
- عوامل تحول اساسی در نقاشی عصر قاجار: وحدت سیاسی و استقرار امنیت و در سایه حمایت پادشاهان و دربار - ارتباط با غرب.
- فتحعلی شاه بر جسته‌ترین هنرمندان نقاش را در تهران گردآورد و آن‌ها را به کشیدن پرده‌های بزرگ برای نصب در کاخ‌ها تشویق کرد.
- در دوره ناصرالدین‌شاه، سنت نگارگری ایرانی تحت تأثیر هنر نقاشی مدرن اروپایی قرار گرفت. سبک نوینی در نقاشی به وجود آمد و نقاشان بزرگی مانند محمد غفاری معروف به کمال‌الملک، پا به عرصه نهادند.

تعزیه

- تعزیه که ریشه در آیین‌های باستانی داشت، در عصر صفوی برای بزرگداشت حمامه کربلا و شهادت امام حسین رواج یافت.
- هنر تعزیه در دوره ناصرالدین‌شاه گسترش پیدا کرد. یکی از مکان‌های اجرای تعزیه در تهران، تکیه دولت بود.

نمایش کمدی

- در دوره قاجار نمایش‌هایی مثل نمایش روحوضی (سیاه‌بازی) و بقال‌بازی در مراسم شادی روی حوض خانه‌ها، که با تخته آن را می‌پوشانند، یا در برخی قهوه‌خانه‌ها اجرا می‌شد.
- گاهی هنرمندان با استفاده از نمایش‌های کمدی، مضامین جدی و انتقادهای سیاسی و اجتماعی را به صورت طنز به گوش مقامات می‌رسانند.

تئاتر

- هنر تئاتر به سبک اروپایی از دوره قاجار به همت دانشجویان اعزامی به اروپا، در ایران گسترش یافت.
- میرزا علی اکبرخان مزین الدوله (نقاش‌باشی) به دستور ناصرالدین‌شاه در محل فعلی دارالفنون یک تالار نمایش خصوصی ساخت که شاه و برخی از درباریان در آنجا از نمایش‌ها دیدن می‌کردند.
- در این دوره نمایشنامه‌های زیادی ترجمه شد.
- مدتی بعد، تئاتر ملی دریکی از ساختمان‌های تهران در خیابان لاله‌زار تشکیل شد.

معماری

- سنت معماري ایراني اسلامي در دوران سلجوقی، تيموري و صفویان درخشش بي‌نظيری داشت.
- عوامل تداوم سنت معماري ایراني اسلامي در عصر قاجار:
 - ۱- شرایط اقلیمی و آب و هوایی و نوع مصالح ساختمانی
 - ۲- اختراع دوربین عکاسی، مسافرانی که در عصر ناصری به اروپا می‌رفتند، تصاویر زیادی از بنای‌های آن سرزمین با خود به ایران آورده‌اند.
 - ۳- بسیاری از معماران به سفارش دربار و ثروتمندان با استفاده از برخی از عناصر معماری فرنگی و تلفیق آن با معماری ایرانی، سبکی از معماری را به وجود آورده‌اند که در آن عناصر و بیزگی‌های معماری ایرانی و اروپایی ترکیب شده بود. این بنای‌ها که به بنای‌های معروف شد، بیشتر به تقلید از بنای‌های اروپایی ساخته «کارت‌پستالی» (کاخ شمس‌العماره واقع در مجموعه کاخ گلستان به دستور ناصرالدین‌شاه ساخته شد ۱۲۸۰ق) می‌شوند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب‌پخش

- ۴- ورود مظاہر تمدن جدید غربی مانند تلگراف، تلفن، پست، بانک، روزنامه و تئاتر، نیز در گسترش سبک معماری اروپایی در ایران مؤثر بود.
- پس از رواج این مظاہر تمدن، ساختمان‌هایی مثل پست‌خانه، تلگراف‌خانه، بانک‌ها، دفاتر روزنامه‌ها، تماشاخانه‌ها، خیابان‌های جدید، مدارس جدید، فروشگاه‌ها، مراکز نظمیه، بیمارستان‌های جدید و سفارت‌خانه‌ها تحت تأثیر معماری اروپایی ساخته شدند.
- با وجود تأثیر و نفوذ سبک‌های فرنگی بر عناصر معماری ایرانی، بسیاری از معماران می‌کوشیدند در ساخت بناها قواعد و اصول معماری سنتی ایرانی را همچنان حفظ و پاسداری کنند. برای نمونه، می‌توان به خانه‌های مجلل و باشکوهی که در برخی از شهرها ساخته شد، از جمله خانه بروجردی‌ها در کاشان، اشاره کرد.

درس پنجم

انقلاب مشروطه ایران

- انقلاب مشروطه، جنبش سیاسی و اجتماعی گسترده و قدرتمندی بود که در زمان مظفرالدین شاه به وقوع پیوست.
- آرمان و هدف انقلاب مشروطه: برقراری آزادی و برابری در کشور و با تدوین و اجرای قانون اساسی و برپایی مجلس شورای ملی، حکومت مستبد، ناکارآمد و ناسالم قاجار را به حکومتی قانونمند و کارآمد
- اهداف ایرانیان از انقلاب مشروطه: خواهان تغییر شیوه اداره کشور شدند و در صدد برآمدند که حکومت خودکامه قاجار را به سلطنتی مشروطه، در چارچوب قانون و تحت نظرات نمایندگان خود در مجلس شورای ملی درآورند.

زمینه‌ها و علل انقلاب مشروطه:

(الف) سیاسی

- زمینه‌ها و علل سیاسی داخلی: نداشتن تشکیلات منسجم و کارآمد اداری- رفتار مستبدانه شاه و زیرستان اغلب نالایق او- بی‌عدالتی و دریافت مالیات‌های گوناگون از مردم- ناکام ماندن اقدام‌هایی که برخی از صدراعظم‌های نوگرا مانند میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی، میرزا تقی خان امیرکبیر و میرزا حسین خان سپهسالار برای اصلاح روش کشورداری و نوسازی نهادهای حکومتی
- زمینه‌ها و علل سیاسی خارجی: شکست‌های سیاسی و نظامی سنگین حکومت قاجار در برابر روسیه و انگلستان، که منجر به جدایی سرزمین‌های پهناور، آباد و پرجمیعتی از خاک ایران در شمال و شرق کشور و گسترش نفوذ و دخالت بیگانگان شد- وقتی ژاپن که کشوری آسیایی بود در جنگ با روسیه (۱۹۰۴-۱۹۰۵ م)، به پیروزی رسید، حقارت و ضعف سلسله قاجار بیش از پیش آشکار شد؛ چون مردم ایران روسیه را کشوری شکست‌ناپذیر می‌دانستند.

(ب) اقتصادی

- عوامل ضعف اقتصادی عصر قاجار و انقلاب مشروطه: اوضاع و شرایط اقتصادی آشفته و نابسامان ایران در عصر قاجار- از دست رفتن مناطق حاصلخیز در عهده‌نامه‌های مختلف به خصوص معاهده‌های گلستان و ترکمانچای- اعطای حقوق ویژه تجاری و واگذاری امتیازات اقتصادی گوناگون به بیگانگان، خاصه روسیه و انگلستان- واردات بی‌رویه کالاهای خارجی و حمایت نکردن دولت از صنایع داخلی، باعث رکود و تعطیلی صنایع محلی، به ویژه کارگاه‌های نساجی شد که نتیجه آن افزایش بیکاری و فقر و کاهش بیشتر ارزش پول ایرانی بود.- بروز قحطی‌های بزرگ و کمبود و گرانی آذوقه، به خصوص نان- فروش مناصب حکومتی، بالا بردن مالیات‌ها و استقراض از روسیه و انگلستان برای تأمین مخارج روزافزون خود- نگرانی علماء و بازگانان برای سلطه بیگانگان بر تجارت خارجی و منابع اقتصادی.

(پ) فکری و فرهنگی

۱- آموزه‌های عدالت‌خواهانه و ظلم ستیزانه دین اسلام:

- عوامل برانگیختن روحیه عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی و مبارزه با سلطه‌طلبی بیگانگان: باورها و آموزه‌های دینی- سیره و سنت پیشوایان مذهبی به خصوص خاطره قیام کربلا
 - عوامل خیزش‌های سیاسی اجتماعی دوره قاجار: تأثیر آموزه‌های اسلامی - نقش عالمان شیعی
 - نقش عالمان شیعی در بسیاری از خیزش‌های سیاسی اجتماعی دوره قاجار: بسیج مردم در جنگ‌های ایران و روس، مجازات سفیر مت加وز روسیه در تهران و قیام علیه امتیاز رویتر و جنبش تنباکو
 - یکی از منادیان بیداری و وحدت اسلامی و مبارزه با استبداد داخلی و استعمار خارجی، سید جمال الدین اسدآبادی بود.
- #### ۲- ترویج اندیشه‌های نو درباره حکومت و نشر آثار انتقادی:
- درنتیجه انقلاب‌های فکری و سیاسی که در اروپا به وقوع پیوست، بیشتر حکومت‌های مستبد و خودکامه در سده‌های ۱۸ و ۱۹ م جای خود را به نظام‌های سیاسی مشروطه و دموکرات دادند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- چگونگی آشنایی ایرانیان با اروپا: به دنبال مواجهه گسترده ایران با کشورهای اروپایی در عصر قاجار، به تدریج ایرانیان با تمدن جدید غرب و اندیشه سیاسی مبتنی بر آن آشنا شدند.
 - چگونگی گشوده و گسترش یافتن ارتباط و آشنایی ایرانیان با اروپا: باب ارتیباط و آشنایی با جنگ‌های ایران و روسیه گشوده شد و با آمدن اروپاییان به ایران و رفتن ایرانیان به اروپا به عنوان فرستاده سیاسی (دیپلمات)، مستشار نظامی، دانشجو، بازرگان، گردشگر و... گسترش یافت.
 - عوامل رواج اندیشه مشروطه خواهی، نشر و ترویج افکار جدید در ایران:
 - شکست‌های نظامی ایران از روسیه، این گروه از ایرانیان را کنجکاو کرده بود که راز پیشرفت و نیرومندی دولت‌های اروپایی و دلیل عقب‌ماندگی کشور خویش را جستجو کنند.
 - روش کشورداری و حکومت مبتنی بر قانون در اروپا
 - ورود صنعت چاپ در ایران رونق نشر کتاب و نیز انتشار روزنامه
 - نوشته‌هایی نیز در قالب کتاب و روزنامه در داخل و خارج از ایران در اعتراض به اوضاع ناسیمان داخلی و نقد نفوذ و سلطه بیگانگان منتشر می‌شد
 - عوامل عقب‌ماندگی ایران و ناتوانی آن در برابر دولت‌های اروپایی: استبداد سیاسی، نبود قانون و فساد و بی‌لیاقتی زمامداران روزنامه‌ها سهم بسزایی در آگاهی بخشی به مردم و آشنا کردن آن‌ها با مفاهیم جدید سیاسی داشتند.
 - ایرانیان فرنگرفته، نخستین هسته گروه موسوم به روشنفکران را تشکیل دادند.
 - میرزا صالح شیرازی، میرزا ابوالحسن خان ایلچی، میرزا یوسف خان مستشار‌الدوله، ملکم خان، میرزا فتحعلی آخوندزاده و میرزا عبدالرحیم طالبوف از جمله مشهورترین روشنفکران عصر قاجار به شمار می‌روند.
 - رویدادها و تحولات مهم انقلاب مشروطه
 - اوج گیری انقلاب و صدور فرمان مشروطه
 - به نظر برخی از مورخان، کشته شدن ناصرالدین شاه قاجار در آستانه پنجم‌اهمین سال سلطنتش توسط یکی از مریدان سید جمال الدین اسدآبادی به نام میرزا رضا کرمانی، نقطه عطف و رویدادی مهم در تاریخ ایران است.
 - مظفرالدین شاه، پسر و جانشین او، خلق‌خوبی متفاوت با پدر داشت؛ نرم‌خواه و فاقد توانمندی لازم برای اداره امور بود.
 - فرمان مشروطه توسط مظفرالدین شاه در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ / ۱۳۲۴ ق صادر شد.
- شكل گیری مجلس شورای ملی و هیئت‌وزیران
- چگونگی تدوین نظامنامه انتخابات مجلس شورای ملی: بلافاصله پس از صدور فرمان مشروطه، هیئتی شامل نمایندگان بازرگانان، اصناف، روحانیان و روشنفکران تشکیل شد و اقدام به تدوین نظامنامه انتخابات مجلس شورای ملی کرد.
 - در این نظامنامه، کسانی که می‌توانستند در انتخابات شرکت کنند به شش گروه (قشر) تقسیم شده بودند.
 - نخستین دوره مجلس شورای ملی با حضور مظفرالدین شاه گشایش یافت (مهر ۱۲۸۵).
- مصوبه‌های مهم دوره اول مجلس: اصلاح نظام مالیاتی و لغو تیول داری یا نظام اجاره‌داری زمین‌های کشاورزی با حق دریافت مالیات، انتقال مالکیت زمین‌های دولتی از خزانه شاهی به وزارت مالیه و کاهش بودجه دربار شاهی.
- انتخاب هیئت‌وزیران: هیئت‌وزیران به ریاست رئیس‌الوزرا (نخست‌وزیر) توسط شاه منصوب می‌شدند، با تأیید مجلس شورای ملی شروع به کار می‌کردند و در صورت عدم رضایت مجلس، از کار برکنار می‌شدند.
- تدوین و تصویب قانون اساسی:
- قانون اساسی مشروطه به طرز کار مجلس شورای ملی مربوط می‌شد. به همین سبب، مُتممی برای آن تدوین شد که مشتمل بر اصول اساسی درباره حقوق و تکالیف متقابل دولت و ملت بود و محمدعلى شاه با اکراه و به ناگزیر، آن را تأیید کرد.
 - عمدۀ اصول قانون اساسی مشروطه از اصول قانون اساسی کشورهای فرانسه و بلژیک اقتباس شده بود.
 - قانون اساسی مشروطه و مُتمم آن با اصلاحیه‌هایی جزئی، که در دوران حکومت پهلوی در آن صورت گرفت، تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ش) رسمیت داشت.

گسترش روزنامه و روزنامه‌نگاری:

- پس از صدور فرمان مشروطه، به یکباره تعداد روزنامه‌ها و شمارگان (تیراز) آن‌ها چندین برابر شد.
- ویژگی‌های روزنامه‌های عصر مشروطه: روزنامه‌نگاران مشروطه‌خواه با شور و شعف فراوان درباره مفاهیمی چون آزادی، آدمیت، برابری، عدالت، بیداری، حقوق، ترقی، وطن، استقلال و ... مطلب می‌نوشتند و نام اغلب روزنامه‌های جدید نیز از همین مفاهیم گرفته شده بود؛ در حالی که در دوران پیش از مشروطه، روزنامه‌نگاران اجازه نداشتند یا جرئت نمی‌کردند که درباره این مفاهیم قلم بزنند. همانند سایر انقلاب‌ها، با برداشته شدن سانسور و رفع محدودیت‌ها، تندروی هایی نیز در عرصه نشریات بروز کرد. برخی از روزنامه‌نگاران از نقد اشخاص و نهادها فراتر رفتند و به تخریب، توھین و ناسزاگویی روی آوردند.

اختلاف و جنگ داخلی

کشمکش محمدعلی شاه و مشروطه خواهان

- محمدعلی شاه که به دنبال مرگ پدر به تخت سلطنت نشسته بود (دی ۱۲۸۵)، از همان آغاز بنای ناسازگاری را با مجلس شورای ملی گذاشت.
- عوامل روابط خصمانه دربار و مجلس در زمان محمدعلی شاه: دولت روسیه آشکارا از محمدعلی شاه جدید جانبداری کرد. برخوردهای تند برخی از مشروطه خواهان و روزنامه‌نگاران افراطی با شاه و خانواده محمدعلی شاه
- محمدعلی شاه، سرانجام سوءقصد نافرجم به جان خود را بهانه قرار داد و با برقراری حکومت نظامی، توقیف روزنامه‌ها و منع تجمع‌ها، فرمان حمله به مجلس را صادر کرد.

➤ نیروی قزاق که تحت فرمان افسران روسی بود، مجلس را به توب بست.

- پیامدهای به توب بستن مجلس: واقعه، تعدادی از مشروطه خواهان از جمله آیت‌الله سید محمد طباطبائی و آیت‌الله سید عبدالله بهبهانی تبعید شدند و گروهی نیز به سفارتخانه‌های کشورهای خارجی پناه برداشتند (تیر ۱۲۸۷). چند تن از مشروطه خواهان پرشور مانند میرزا جهانگیر خان صوراً سرافیل، حاجی میرزا نصرالله ملک‌المتكلمين و سید جمال‌الدین واعظ دستگیر و به دستور شاه مستبد به فوجیع‌ترین شکل کشته شدند.
- استبداد صغیر: پس از به توب بستن مجلس و با انحلال مجلس شورای ملی بار دیگر استبداد برقرار شد. این دوره که حدود یک سال طول کشید، به دوره استبداد صغیر معروف است.

مخالفت فکری سیاسی با مشروطه:

- نقش شیخ فضل‌الله نوری در انقلاب مشروطه: شیخ فضل‌الله نوری، مجتهد بر جسته تهران، در آغاز با مشروطه همراهی کرد. او در تدوین مُتمم قانون اساسی، نقش فعالی به عهده گرفت و اصل دوم آن به پیشنهاد و اصرار وی به تصویب رسید.
- اصل دوم متمم قانون اساسی: این اصل الزام می‌کرد که پنج نفر از مجتهدان طراز اول بر مصوبات مجلس شورای ملی نظارت کنند.
- علت مخالفت شیخ فضل‌الله نوری با انقلاب مشروطه: او اصول و مبانی مشروطه را مغایر و ناسازگار با اسلام شمرد و خواستار برپایی مشروطه مشروعه شد. وی ادعا می‌کرد که انقلاب مشروطه از مواضع اصیل و اولیه خود منحرف شده است و برخی افراد مخالف با اسلام، در پوشش مشروطه خواهی قصد دارند مبانی و ارزش‌های اسلامی را تضعیف و نابود کنند.
- پس از جبهه‌گیری شیخ فضل‌الله نوری در مقابل مشروطه، دو جریان فکری سیاسی قدرتمند در برابر هم صفا‌آرایی کردند. جریان‌های فکری - سیاسی قدرتمند پس از جبهه‌گیری شیخ فضل‌الله نوری در مقابل مشروطه: از یکسو مخالفان مشروطه از جمله شیخ فضل‌الله نوری و شمار زیادی از روحانیان و طلاب از تهران و سایر شهرهای ایران و عتبات عالیات مثل آیت‌الله سید کاظم طباطبائی یزدی که علاوه بر بستنشینی و برپایی گردهمایی‌های اعتراضی، کتابها و رساله‌های متعددی در نقد و رد مشروطه نوشتند.
- از سوی دیگر طرف داران مشروطه شامل طیف گسترده‌ای از روشنفکران، روحانیان و... از جمله محمد‌کاظم آخوند خراسانی، شیخ عبدالله مازندرانی و میرزا حسین خلیلی تهرانی (نیز به دفاع از انقلاب و نظام مشروطه پرداختند).
- هاداران مشروطه هم آثار متعددی در تأیید و وجوب مشروطه و رد دیدگاه مخالفان نوشتند که یکی از شاخص‌ترین آن‌ها نوشته آیت‌الله میرزا نایینی است.

فتح تهران و برقراری مجدد مشروطه:

- پس از کودتای محمدعلی شاه علیه مجلس، شهر تبریز با هدایت انجمن ایالتی و پایمردی مجاهدان مشروطه خواه آذربایجانی، پایگاه آزادی خواهی و مقاومت در برابر استبداد و مستبدان شد. در رأس این مجاهدان ستارخان و باقرخان قرار داشتند.
- اقدامات دولت در مقابل قیام تبریز و نتیجه آن: نیروهای مستبد محلی با پشتیبانی واحدهای نظامی که از تهران به تبریز اعزام شده بود، شهر را محاصره کردند و نبرد سختی درگرفت. در پی ایستادگی دلاورانه مجاهدان آذربایجانی در برابر استبداد و اعلامیه مراجع ساکن نجف در پشتیبانی از مشروطه، آزادی خواهان در سپر نقاط ایران قوت قلب یافتهند و مهیای خیش علیه حکومت محمدعلی شاه شدند.
- چگونگی فتح تهران و سقوط حکومت محمدعلی شاه: در گیلان، مشروطه خواهان با جلب حمایت یکی از زمین داران بزرگ به نام محمدولی خان تنکابنی (سپهدار)، قدرت را به دست گرفتند و آماده حرکت به سوی تهران شدند. در مرکز ایران نیز بختیاریها به انقلابیون گرایش یافتهند. علیقلی خان سردار اسعد، برادرش صمصم السلطنه، ایل خان بختیاری را به هواداری از مجلس و مشروطه فراخواند. جنگاوران ایل بزرگ بختیاری پس از تصرف اصفهان به قصد تسخیر پایتخت به حرکت درآمدند. سرانجام نیروهای بختیاری به فرماندهی سردار اسعد و مجاهدان گیلانی با هدایت محمدولی خان تنکابنی و پیرم خان ارمنی در عملیاتی هماهنگ تهران را فتح کردند. با پناهندگی محمدعلی شاه به سفارت روسیه، دوره استبداد صغیر به سر آمد (تیر ۱۲۸۸).
- اقدامات فاتحان تهران: ۱- پس از فتح تهران، مجلسی از بزرگان مشروطه تشکیل شد. ۲- این مجلس محمدعلی شاه را از سلطنت برکنار و پسر خردسالش، احمد میرزا، را به جانشینی او برگزید. ۳- همچنین، با تعیین مقرری برای شاه برکنار شده، به او اجازه داد از کشور خارج شود. ۴- یک دولت موقت را نیز برای اداره امور کشور انتخاب کرد. ۵- مجلس مذکور، همچنین برای محاکمه و مجازات مخالفان مشروطه، دادگاه ویژه‌ای تشکیل داد. این دادگاه شیخ فضل الله نوری و چند نفر دیگر را به اعدام محکوم کرد.
- پیامدهای شهادت شیخ فضل الله نوری: شهادت شیخ فضل الله نوری به دست مشروطه خواهان تأثیرات زیانباری بر جامعه و فضای سیاسی ایران گذاشت و موجب گسترش اختلافات داخلی و یأس و سرخوردگی روحانیان موافق مشروطه شد.
- نیروهای اجتماعی در انقلاب مشروطه: طیف گسترهای از گروه‌ها و قشرهای اجتماعی عمدتاً شهری مانند روحانیان، بازرنگانان، روشنفکران، اصناف و پیشهوران، زنان و کارگران در انقلاب مشروطه مشارکت داشتند و رهبری انقلاب بیشتر در اختیار سه گروه نخست بود.
- روحانیان و بازرنگان یکپارچه نبودند و با گذشت زمان، عدهای از آنان دست از مشروطه خواهی کشیدند و برخی حتی در برابر آن ایستادند.
- اصناف و پیشهوران (صنعتگران و مغازه‌داران) و قشر کارگر شهری نقش مؤثری در انقلاب مشروطه داشتند.
- نقش اصناف و پیشهوران در انقلاب مشروطه: آنان با عزم و ارادهای محکم در تمام رویدادهای انقلاب از جمله بستنشینی‌ها و تظاهرات‌ها به طور گسترده حضور یافتند و با نیروهای مستبد درگیر شدند. بیشترین و داغترین نطقه‌ای دوره اول مجلس شورای ملی به نمایندگان اصناف و پیشهوران اختصاص داشت.
- نقش زنان در انقلاب مشروطه: زنان نیز نقش فعال و مؤثری در انقلاب مشروطه داشتند. آنان در بسیاری از رویدادهای کلیدی انقلاب در پایتخت و شهرهای دیگر حضوری پر شور داشتند و در مواردی حتی در کنار مردان، با مستبدان جنگیدند. زنان مشروطه خواه با وجود محروم شدن از حق رأی، همچنان به فعالیت‌های اجتماعی مانند تأسیس انجمن، روزنامه و مدرسه ادامه دادند.
- چالش‌ها و تنگناهای حکومت مشروطه: ۱- فرهنگ کهن استبدادی، ۲- فقدان تشکیلات منظم و منسجم اداری و اقتصادی ۳- مداخله و فشار خارجی
- موانع اساسی و بزرگ در مسیر تحقق آرمان‌ها و هدف‌های مشروطه خواهی: تفکر و روحیه انحصار طلبی، خودمحوری، بی‌اعتنایی به قانون، تحمل نکردن افکار و سلیقه‌های متفاوت و ترجیح دادن منافع فردی و خانوادگی بر منافع جمعی و ملی،
- وضعیت تشکیلات اداری و اقتصادی به حکومت مشروطه: هیئت وزیران شکل گرفت اما وزارت‌خانه و تشکیلات منسجمی وجود نداشت. از نظر مالی نیز دولت مشروطه در تنگناهای بسیاری قرار داشت و خزانه آن تقریباً خالی بود. کار گردآوری درآمدهای حکومتی هم مختل بود.
- نمایندگان دومین دوره مجلس شورای ملی (۱۲۸۹- ۱۲۸۱ش) چاره حل مشکلات را در استخدام کارشناسان خارجی دیدند. از این‌رو، چندین کارشناسان امور اداری - مالی به ریاست مورگان شوستر از کشور آمریکا و تعدادی کارشناس نظامی سوئیس برای تأسیس نیروی ژاندارمری به استخدام دولت ایران درآمدند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- پس از شروع به کار کارشناسان آمریکایی در ایران، دولت‌های انگلستان و بهخصوص روسیه با این اقدام مخالفت کردند. درنتیجه دخالت و تهدید نظامی روسیه، دولت ایران مجبور شد به رغم مخالفت مجلس شورای ملی، کارشناسان آمریکایی را برکار کند و به کشورشان برگرداند.
- عوامل گسترش قدرت متنفذان محلی، بهویژه سران ایلات، در مناطق مختلف کشور: ناکارآمد بودن سازمان اداری و نظامی و وجود مشکلات اقتصادی و مالی بسیار
- روسیه پس از سرکوب انقلاب داخلی، دوباره دخالت‌های استعماری اش را که توأم با تهدید و خشونت بود، در ایران از سر گرفت.
- قرارداد ۱۹۰۷ روسیه و انگلستان، دست روس‌ها را برای دخالت بی‌حدود حصر در امور ایران باز گذاشت.
- اقدامات روس‌ها در ماجراهای مورگان شوستر: نظامیان روس مناطقی از ایران را اشغال کردند و مرتکب جنایت‌های هولناکی شدند. آنان در تبریز عده‌ای از آزادیخواهان از جمله شفیع‌الاسلام تبریزی، روحانی آزادیخواه را به دار آویختند و به شهادت رسانند. در مشهد نیز سربازان متباوز روس حرم امام رضا را به توب بستند و تعدادی از زائران را شهید کردند.
- سیاست انگلیسی‌ها در ماجراهای مورگان شوستر: انگلیسی‌ها نیز طی سال‌هایی که برای ایرانیان بسیار سرنوشت‌ساز بود، همچون دوران جنگ‌های ایران و روس سیاست مژوانه‌ای در پیش گرفتند. آنان علاوه بر مماشات با روسیه و نادیده گرفتن دخالت‌ها و جنایات روس‌ها، اقدام به تحکیم نفوذ خود در مناطق مرکزی و جنوبی ایران کردند. از جمله، دولت انگلستان با دور زدن دولت مرکزی، با خان‌ها و سران ایلات ارتباط برقرار نمود و معاهده‌هایی امضا کرد.

درس ششم

جنگ جهانی اول و ایران

زمینه‌ها و علل جنگ جهانی اول:

- ﴿ عمده تحولات تاریخ جهان، بهویژه اروپا، در قرن ۱۹ م متأثر از تأثیرات و پیامدهای انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی بود.
- ﴿ مهم‌ترین تحولات ناشی از پیامدهای انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب صنعتی: تداوم و گسترش رقابت‌های استعماری، رشد اندیشه ملی‌گرایی (ناسیونالیسم) و ظهور قدرت‌های جدید.

الف) تداوم و گسترش استعمار:

- ﴿ عوامل گسترش استعمار در جهان: انقلاب صنعتی و تولید سلاح‌های پیشرفته مانند توپ و کشتی‌های جنگی
- ﴿ دولت‌های استعمارگر در قرن نوزدهم میلادی: ۱- دولت‌های استعمارگر اروپایی، بهویژه انگلستان و فرانسه، با گسترش مستعمرات خود در قاره‌های آسیا، آفریقا، آمریکا و اقیانوسیه ۲- دولت روسیه نسبت به همسایگان جنوبی خود یعنی ایران و عثمانی ۳- در قاره آمریکا، ایالات متحده و با بهره‌گیری از توان نظامی و اقتصادی اقدام به نفوذ و مداخله در امور کشورهای آمریکای لاتین (آمریکای جنوبی) کرد.
- ﴿ روسیه از نظر علمی و فرهنگی به مراتب از کشورهای اروپای مرکزی و غربی عقب‌مانده‌تر بود.
- ﴿ اهداف روس‌ها از حمله به ایران و عثمانی: ارتش روسیه در طول این قرن باهدف رسیدن به دریاهای گرم و آبراهای مهم، بارها به قلمرو امپراتوری عثمانی در شبه‌جزیره بالکان و حوزه دریای سیاه و نیز سرزمین‌های ایرانی در دو سوی دریای کاسپی (قزوین) یورش آورد و مناطق وسیعی را تسخیر و تصرف کرد.

مقاومت در برابر استعمار:

- ﴿ مردم بسیاری از کشورهای مستعمره در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین (جنوبی) (در قرن ۱۹ و نیمه اول قرن ۲۰ م در برابر سلطه استعمارگران بر سرزمینشان مقاومت کرده یا جنبش‌های اعتراضی به راه انداختند.
- ﴿ مهم‌ترین جنبش‌های اعتراضی علیه استعمارگران: ۱- قیام مهدیون در سودان به رهبری مهدی سودانی در مقابل انگلیس ۲- مبارزات مردم الجزایر به فرماندهی امیر عبدالقادر بر ضد ارتش فرانسه ۳- شورش سپاهیان هندی و مبارزات ضد استعماری گاندی در هندوستان و جنبش استقلال طلبانه مردم آمریکای لاتین به رهبری سیمون بولیوار

ب) رشد اندیشه ملی‌گرایی و ظهور قدرت‌های جدید:

- ﴿ در سده ۱۹ م، دو جریان فکری ملی‌گرایی و آزادی‌خواهی در بسیاری از سرزمین‌ها و جوامع اروپایی پا گرفت و زمینه‌ساز شکل‌گیری کشورها و دولت‌های ملی جدیدی شد.
- ﴿ تفکر ملی‌گرایی، مردمان و گروه‌های قومی را که تاریخ و فرهنگ و زبان مشترکی داشتند، برانگیخت تا باهم یکی شوند و زیر پرچم حکومتی یکپارچه و مستقل قرار گیرند. ایتالیایی‌ها، آلمانی‌ها، لهستانی‌ها، ایتالیا کشوری چندپاره بود که بر هر قسمت آن خاندان‌های مختلف، پاپ‌ها و یا کشورهای همسایه چگونگی وحدت ایتالیا: تا حدود اواسط قرن ۱۹ م ایتالیا کشوری چندپاره بود که بر هر قسمت آن خاندان‌های مختلف، پاپ‌ها و یا کشورهای همسایه (اتریش و فرانسه) حکومت می‌کردند. در نیمه دوم این قرن، ملی‌گرایان ایتالیایی به رهبری کاکور و گاریبالدی قیام کردند و با استفاده از رقابتی که میان اتریش و فرانسه وجود داشت، موفق شدند ایتالیا را متحد کنند و تحت حاکمیت حکومت ملی و مستقلی درآورند.

اتحاد آلمان

- ﴿ وضعیت آلمان پیش از تشکیل امپراتوری: آلمانی‌ها نیز همچون ایتالیایی‌ها تا میانه قرن ۱۹ فاقد حکومت یکپارچه بودند و سرزمین‌های آنان در اتحادیه ضعیف موسوم به اتحادیه آلمانی در کنار هم قرار داشتند. در آن زمان، ملی‌گرایان آلمانی خواهان یگانگی تمام آلمانی‌ها و تشکیل کشوری واحد بودند اما امپراتوری اتریش مجارستان، که نفوذ فراوانی بر اتحادیه آلمانی داشت، مخالف چنین وحدتی بود و شکل‌گیری آلمان متحد و نیرومند را تهدیدی برای خویش می‌دانست.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- چگونگی تشکیل امپراتوری آلمان: ایالت پروس، که یکی از بزرگترین و قدرمندترین ایالت‌های اتحادیه آلمانی بود، پیشگام وحدت آلمان شد. ویلهلم یکم فرمانروای پروس به کمک صدراعظم خود بیسمارک، ملقب به مرد آهنین آن ایالت، سرزمین‌های آلمانی را متحد و امپراتوری آلمان را تأسیس کرد (۱۸۷۱ م). پروس برای رسیدن به این موفقیت بزرگ، با کشورهای دانمارک، اتریش مجارستان و فرانسه جنگید و آن‌ها را شکست داد.
- امپراتوری آلمان تحت هدایت ویلهلم اول و جانشین او، ویلهلم دوم و مهم‌تر از آن درایت صدراعظم مقتدری چون بیسمارک به سرعت به مسیر پیشرفت و اقتدار گام نهاد.
- عوامل تبدیل آلمان به کشوری صنعتی: ۱- تأسیس و توسعه مدارس و دانشگاه‌ها ۲- برپایی صنایع جدید ۳- بسط شبکه حمل و نقل و ارتباطات.
- رقابت آلمان و انگلستان: آلمانی‌ها با ساخت تسليحات مدرن به‌ویژه توب، هوایپما، کشتی جنگی و زیردریایی، با انگلستان که در آن زمان قوی‌ترین نیروی دریایی را داشت، به رقابت برخاستند.
- تشکیل اتحاد و اتفاق سه‌گانه
- اهداف آلمان از آلمان پیمان اتحاد سیاسی و نظامی با برخی کشورها: یکسو باهدف مقابله با تهدیدهای خارجی به‌ویژه خطر حمله فرانسه و از سوی دیگر برای پیشبرد سیاست‌های توسعه‌طلبانه خود در اروپا و فراسوی دریاها.
- چگونگی تشکیل اتحاد سه‌گانه: خست با امپراتوری اتریش مجارستان پیمان اتحاد بست و سپس، ایتالیا را نیز وارد این پیمان کرد و اتحاد سه‌گانه (مثلث) را تشکیل داد (۱۸۸۲ م).
- اهداف فرانسه از دوستی با روسیه و انگلستان: در مقابل، فرانسه برای خروج از انزوای سیاسی و پایان دادن به برتری جویی آلمان
- چگونگی تشکیل اتفاق سه‌گانه: فرانسه نخست با روسیه و سپس با انگلستان پیمان‌های جداگانه‌ای منعقد کرد که آن‌ها را دو بهدو شریک و متحد سیاسی، نظامی و اقتصادی یکدیگر قرار می‌داد. مدتی بعد، انگلستان و روسیه نیز باستن معاهده ۱۹۰۷ م به اختلافات خود در ایران، افغانستان و تبت پایان دادند.
- مهم‌ترین علل بروز جنگ جهانی اول: ۱- اختلافات مرزی و دشمنی شدید آلمان و فرانسه ۲- مسابقه تسليحاتی ۳- رقابت بر سر مستعمرات ۴- اقدام برای توسعه نفوذ و دخالت در منطقه شبه‌جزیره بالکان
- جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م)
- شروع جنگ
- حادثه شروع جنگ جهانی اول: در پی قتل ولی‌عهد اتریش و همسرش به دست یک صرب ملی‌گرا در شهر ساراییو مرکز بوسنی، اتریش به حکومت صربستان مستقل اعلام جنگ کرد.
- در آغاز کشورهای عضو اتحاد مثلث با کشورهای اتفاق مثلث وارد جنگ شدند (اویت ۱۹۱۴ / ایستا ۱۹۹۳ ش).
- پس از آغاز جنگ امپراتوری عثمانی و بلغارستان به اتحاد مثلث و ژاپن، یونان، پرتغال، رومانی و برخی کشورهای دیگر به اتفاق مثلث پیوستند.
- ایتالیا نیز در میانه جنگ از اتحاد مثلث جدا شد و به اتفاق مثلث پیوست.
- جنگ جهانی اول به مدت ۴ سال در زمین و دریا و حتی هوا ادامه یافت.
- در جبهه شرقی، روس‌ها به سرعت بسیج شدند و از سقوط و اشغال کشورشان توسط ارتش آلمان جلوگیری کردند.
- در جبهه غربی نیز فرانسوی‌ها با حمایت انگلیسی‌ها و سایر دولتهای متفق مقاومت کردند و جنگ را به حالت فرسایشی درآوردند.
- انقلاب روسیه
- اوضاع و شرایط نابسامان دوران جنگ جهانی اول بر نارضایتی و خشم مردم روسیه از حکومت خود کامه تزارها افزود.
- چگونگی انقلاب ۱۹۱۷ روسیه: عده‌ای از مخالفان به کمک واحدهایی از ارتش در پتروگراد (پایتخت) دست به شورش زدند و با تشکیل دولت موقت، نیکولای دوم، آخرین تزار روس را برکنار کردند. در این میان، گروهی از انقلابیون سوسیالیست روسی معروف به بلشویک‌ها که در تبعید به سر می‌بردند، با حمایت آلمانی‌ها به روسیه بازگشتند. رهبر آن‌ها، لینین پیرو کارل مارکس، فیلسوف معروف آلمانی بود و با نظام سرمایه‌داری مخالفت می‌کرد.
- شعارهای لنینی: تسلط کارگران بر تولید و صلح، زمین، نان و همه قدرت از آن شوراهای پشتیبانی سربازان، کشاورزان و کارگران را جلب کرد.
- پیروزی انقلاب روسیه: انقلابیون بلشویک سرانجام، با تسخیر مقر حکومت موقت در پتروگراد، قدرت را به دست گرفتند (نوامبر ۱۹۱۷)

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

﴿ اقدامات لنین پس از پیروزی انقلاب: ۱- حکومتی کمونیستی بر پایه شوراهای کارگران و کشاورزان به وجود آورد ۲- تمامی احزاب روسیه، به جز حزب کمونیست را غیرقانونی اعلام کرد. ۳- روسیه به اتحاد جماهیر شوروی تغییر یافت. ۴- متصروفات وسیعی را در غرب و جنوب غربی روسیه به دولتهای متحد واگذار کرد و در مقابل، با آنان قرارداد صلح بست و سربازان روسی را از جبهه‌های جنگ فراخواند.﴾

پایان جنگ

﴿ امریکا تا ۱۹۱۷ م بی‌طرفی خود را در جنگ حفظ کرد.﴾

﴿ علت ورود آمریکا به جنگ: حمله پیاپی زیردریایی‌های آلمانی به ناوگان آمریکا و غرق کردن کشتی‌های این کشور

﴿ چگونگی پایان جنگ جهانی اول: با ورود نیروهای تازه‌نفس آمریکایی به جبهه جنگ، ارتش متفقین ابتکار عمل را به دست گرفت و سربازان خسته آلمانی را عقب راند. پس از آن، دولتهای متحد یکی پس از دیگری تسليم شدند و جنگ جهانی اول پس از چهار سال و اندی به پایان رسید (نوامبر ۱۹۱۸ پاییز ۱۲۹۷ ش).﴾

آثار و پیامدهای جنگ

﴿ آثار و پیامدهای جنگ جهانی اول: ۱- پیمان صلح ورسای ۲- تشکیل جامعه ملل ۳- تلفات و خسارت‌های انسانی و اقتصادی پیمان صلح ورسای

﴿ پس از خاتمه جنگ، نمایندگانی از کشورهای مختلف، از جمله دولتهای پیروز و شکست‌خورده در جنگ، باهدف عقد قرارداد صلح در کاخ ورسای پاریس گرد هم آمدند. در این میان، پیمانی که با آلمان بسته شده اهمیت بیشتری داشت.

﴿ تصمیمات پیمان ورسای در مورد آلمان: بر اساس این پیمان، مستعمرات آلمان میان متفقین تقسیم شد و بخش‌هایی از خاک این کشور به فرانسه و لهستان واگذار گردید. به علاوه، آلمانی‌ها ملزم به پرداخت غرامت به دولتهای متفق و محدود نگهداشتند توان نظامی خود شدند.

﴿ پیامدهای پیمان صلح ورسای: ۱- فروپاشی امپراتوری‌های اتریش مجارستان و عثمانی ۲- تغییر نقشه سیاسی اروپای شرقی و خاورمیانه ۳- شکل گیری کشورهای جدید

﴿ تشکیل جامعه ملل: به پیشنهاد ویلسون، رئیس جمهوری آمریکا- باهدف تأمین صلح و امنیت جهانی و جلوگیری از جنگ - با عضویت بیش از ۴۰ کشور در شهر ژنو در سوئیس تشکیل شد.

﴿ تلفات و خسارت‌های انسانی و اقتصادی: ۱- تلفات و مصائب جانی، جسمی و روحی ۲- ویرانی منابع و مراکز اقتصادی، تولیدی و مالی اروپا و دیگر مناطق جهان ۳- بیش از ۹ میلیون نظامی در این جنگ کشته و ددها میلیون نظامی مجروح، اسیر و مفقود شدند. ۴- کشته، مجروح، بیمار و یا آواره شدن میلیون‌ها غیرنظامی در سرتاسر جهان، براثر عملیات جنگی یا اتفاقات ناشی از جنگ مانند کمبود مواد غذایی و شیوع بیماری‌های همه‌گیر.

ایران در جنگ جهانی اول

﴿ اوضاع ایران هم‌زمان با شروع جنگ جهانی اول: هم‌زمان با آغاز جنگ بین‌الملل اول، ایران وضعی اشفته داشت و حکومت مشروطه به دلیل اختلاف‌های سیاسی داخلی، ضعف تشکیلات اداری و نظامی، مشکلات اقتصادی و دخالت‌های فراینده خارجی، قادر به سروسامان دادن به امور و برقراری نظم و امنیت نبود.

اشغال نظامی ایران

﴿ سیاست ایران در مقابل جنگ جهانی اول: دولت ایران پس از شروع جنگ جهانی اول، اعلام بی‌طرفی کرد اما کشورهای درگیر در جنگ، به خصوص روسیه و انگلستان، به بهانه‌های مختلفی آن را نقض کردند.

﴿ بهانه روسیه و انگلستان برای لشکرکشی به ایران: در اوایل جنگ، مأموران و جاسوسان آلمانی ۱ در مناطق مختلف ایران به اقداماتی بر ضد دولتهای اتفاق مثلث دست زدند.

﴿ اقدامات روسیه و انگلستان در ایران: نظامیان روسی بخش وسیعی از نیمه شمالی کشورمان را، که بر اساس معاهده ۱۹۰۷ منطقه تحت نفوذ روسیه شناخته می‌شد، اشغال کردند. انگلستان نیز گروهی از افسران انگلیسی و مزدوران هندی را به ایران فرستاد و در بخش‌های جنوبی میهن ما، نیروی پلیس جنوب را تشکیل داد.

﴿ قرارداد ۱۹۱۵: قرارداد ۱۹۱۵ ایران را به دو قسم تقسیم کردند؛ نیمه شمالی متعلق به روسیه و نیمه جنوبی سهم انگلستان شد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- با شروع جنگ بزرگ، ارتش عثمانی نیز مناطقی از غرب کشور ما را اشغال کرد و با نیروهای اتفاق مثلث درگیر شد.
- دولت موقت ملی و سرانجام آن: با نزدیک شدن ارتش روسیه به تهران، شماری از ملیون، شامل برخی از نمایندگان مجلس شورای ملی، وزیران و شخصیت‌های مذهبی، به کمانشاه مهاجرت نمودند و دولت موقت ملی را در آن شهر تأسیس کردند اما به دنبال شکست سپاه عثمانی از نیروهای اتفاق مثلث، دولت موقت فروپاشید و اعضای آن پراکنده شدند.
- مقوومت ایرانیان در برابر اشغالگران در جنگ جهانی اول: مردم و بهخصوص عشایر در قسمت‌های مختلف ایران مانند فارس، بوشهر و خوزستان، تحت تأثیر فتوای مراجع تقليید در برابر متاجوزان ایستادند و از استقلال وطن خویش تا سرحد جان دفاع کردند. دلاور مردان تنگستانی، دشتستانی و دشتهای فرمادهی رئیس‌علی دلواری و مردم کازرون به رهبری ناصر دیوان کازرونی با شجاعت و شهامت با نیروهای انگلیسی نبرد کردند و ضربه‌های سنگینی به آنان وارد آوردند. عشایر عرب خوزستان نیز در «نبرد جهاد» غیورانه با قوای بیگانه جنگیدند.
- آثار و نتایج جنگ جهانی اول بر ایران: ۱- موجب قحطی بزرگی شد که درنتیجه آن عده زیادی از هموطنان ما به سبب گرسنگی، سوء تغذیه و بیماری‌های ناشی از آن به طرز دلخراشی جان دادند. ۲- کاهش جمعیت شهرها و مناطق مختلف ایران پس از خاتمه جنگ ۳- ویرانی اقتصادی ۴- تزلزل و بی ثباتی دولت مرکزی ۵- تعطیلی مجلس شورای ملی و تضعیف بیشتر نظام مشروطه

قرارداد ۱۹۱۹ م

- به دنبال پیروزی انقلاب روسیه (نومبر ۱۹۱۷ / پاییز ۱۲۹۶) دولت بلشویکی این کشور نیروهایش را از ایران فراخواند.
- انگلستان با تقویت واحدهای نظامی خود، علاوه بر نواحی جنوبی، مناطقی از نیمه شمالی ایران را نیز اشغال کرد.
- اوضاع ایران پس از جنگ جهانی اول: حکومت ایران در نهایت ضعف و انحطاط سیاسی و اقتصادی بود و دولت مرکزی توان اعمال حاکمیت در بسیاری از مناطق کشور را نداشت. برخی از سران ایلات و حاکمان محلی نافرمانی می‌کردند و شورش‌هایی در گوشه و کنار مملکت در حال شکل‌گیری بود. از نظر اقتصادی نیز دولت در تنگنای شدیدی قرار داشت و برای تأمین بخش عمده‌ای از مخارج روزمره خود، به دریافت پول از انگلستان نیاز داشت.
- هدف انگلیسی‌ها از امضای قرارداد ۱۹۱۹: انگلیسی‌ها فرصت را برای تحکیم نفوذ و سلطه پایدار خود و تأمین منافع درازمدتشان در ایران مغتنم شمردند و قرارداد ۱۹۱۹ را با دولت وثوق‌الدوله (۱۲۹۷ - ۱۲۹۹ ش) منعقد کردند.

- تصمیمات قرارداد ۱۹۱۹: ۱- به موجب قرارداد ۱۹۱۹، اداره امور دارایی و برخی دیگر از ادارات و وزارت‌خانه‌های ایران در اختیار انگلستان قرار می‌گرفت؛ ۲- همچنین مسئولیت تجدید سازمان و ایجاد ارتش یکپارچه ایران و تأمین اسلحه و تدارکات آن نیز به افسران انگلیسی داده می‌شد. ۳- در عوض، انگلستان متعهد می‌شد که وامی در اختیار دولت ایران قرار دهد تا تحت نظر ارتش کارشناسان انگلیسی هزینه شود. برخی مفاد این قرارداد پیش از آنکه به تصویب مجلس شورای ملی برسد، به اجرا گذاشته شد.

- آیت‌الله سید حسن مدرس یکی از جدی‌ترین مخالفان قرارداد ۱۹۱۹ بود.
- دولت وثوق‌الدوله علاوه بر دفاع از قرارداد در مجامع سیاسی و نشریات، مخالفان را سرکوب و تعدادی از آنان را زندانی و تبعید کرد.
- اعتراض به قرارداد ۱۹۱۹ و مخالفت با آن ادامه یافت و یکی از علل مهم سقوط دولت وثوق‌الدوله بود.

درس هفتم

ایران در دوره حکومت رضاشاہ

کودتای سیاه

- اهداف انگلستان از کودتای ۱۲۹۹: دولت انگلستان برای دستیابی به اهداف خود، در صدد تغییر حکومت ایران برآمد؛ به این منظور، برنامه کودتا طرح ریزی واجرای آن به سفارت انگلیس و نیروهای انگلیسی مستقر در ایران واگذار شد.
- عناصر کودتای ۱۲۹۹: آیرون ساید، فرمانده نظامی نیروهای انگلیسی در ایران، به جست وجو در میان نیروهای قزاق پرداخت و به کمک سید ضیاءالدین طباطبائی که از سیاستمداران وابسته به انگلستان بود، یکی از فرماندهان نظامی به نام رضاخان را برای این منظور، مناسب تشخیص داد.
- چگونگی انجام کودتای سیاه: آیرون ساید در قزوین با رضاخان ملاقات کرد و با توجه به اطلاعاتی که سید ضیاءالدین درباره او جمع آوری کرده بود، توانست وی را با اهداف خود هماهنگ کند. آیفون ساید بعد از آماده کردن رضاخان برای انجام کودتا، به تهران آمد و به احمدشاہ چنین القا کرد که حرکت نظامی رضاخان به سوی تهران، برای حفظ کشور و سلطنت ضروری است. با آماده شدن شرایط، قوای قزاق در بامداد روز سوم اسفند ۱۲۹۹ وارد تهران شدند و بی‌آنکه با مقاومت جدی روپه‌رو شوند، نفاط حساس پایتخت را تسخیر کردند.
- رضاخان که مهره نظامی کودتا بود، به عنوان فرمانده ارتش، لقب «سردار سپه» گرفت. به فاصله کوتاهی، سید ضیاء(مهره سیاسی کودتا) استعفا کرد و به اروپا رفت؛ اما رضاخان (مهره نظامی کودتا) در مقام وزیر جنگ روزبه‌روز بر قدرت و نفوذ خود افروز.
- رضاخان از نخست وزیری تا پادشاهی
- چگونگی تثبیت قدرت رضاخان: رضاخان در سمت وزارت جنگ از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۲ ش، با دسیسه چینی و حمایت انگلستان، موقعیت خود را تثبیت کرد. سرانجام، شاه قاجار و مجلس بهنچار به نخست وزیری او رضایت دادند.
- اقدام رضاخان برای رسیدن به قدرت: ابتدا پیشنهاد کرد به جای حکومت سلطنتی، نظام «جمهوری» در کشور برقرار شود.
- مهم‌ترین مخالف جمهوری خواهی رضاخان و علت و نتیجه‌ی مخالفت او: کسانی نظیر آیت‌الله مدرس، با شناختی که از رضاخان داشتند، این کار را ابزاری برای رسیدن او به قدرت می‌دانستند و با آن به مخالفت پرداختند و مردم را به حرکت بر ضد این پیشنهاد تشویق کردند؛ به طوری که رضاخان، سرانجام حرف خود را پس گرفت.
- اقدامات رضاخان برای حذف احمدشاہ از صحنه‌ی سیاسی ایران: رضاخان در غیاب شاه که در اروپا به سر می‌برد، روزبه‌روز موقعیت خود را بیشتر تحکیم می‌کرد و در عین حال، می‌کوشید تا با تبلیغاتی گسترده علیه احمدشاہ، او را نسبت به سرنوشت مملکت بی‌اعتنای نشان دهد.
- اقدام انگلستان در مقابل تصمیم احمدشاہ مبنی بر بازگشت به ایران: احمدشاہ پس از مدتی، تصمیم به بازگشت به ایران و حفظ سلطنت گرفت. انگلیسی‌ها وقتی که از تصمیم شاه برای عزیمت به ایران مطلع شدند، نزد او رفتند و ضمن مبالغه‌گویی در اوضاع آشفته ایران، صلاح او را در این دانستند که مدتی از رفتن به ایران چشم بپوشد تا رضاخان بتواند امنیت لازم را برای حضورش در کشور فراهم آورد.
- چگونگی افزایش محبوبیت رضاشاہ: ۱- سرکویی شورش خزععل و بعضی شورش‌های پراکنده دیگر ۲ امنیتی که رضاخان به وجود آورده بود، ۳- تبلیغات طرفداران رضاخان
 به سلطنت رسیدن رضاخان
- چگونگی به سلطنت رسیدن رضاشاہ: پس از آنکه عمال انگلیس اذهان عموم مردم را به سود رضاخان آماده کردند، سرانجام ارسال ۱۳۰۴ ش، ماده‌واحدهای به صورت طرح در مجلس شورای ملی مطرح شد که در آن، خلع قاجاریه از سلطنت و سپردن حکومت موقت به رضاخان خواسته شده بود.
- در این ماده‌واحده، پیش‌بینی شده بود که پس از خلع قاجاریه، مجلس مؤسسان برای تغییر چند ماده از قانون اساسی تشکیل خواهد شد و تکلیف قطعی سلطنت را تعیین خواهد کرد.
- جز چهار تن از نمایندگان مجلس از جمله آیت‌الله مدرس و دکتر مصدق سایر نمایندگان به این طرح رأی مثبت دادند.
- با حمایت همه جانبه‌ای که از سوی دولت‌های بزرگ خارجی به عمل آمد، انتخابات مجلس فرمایشی مؤسسان برگزار شد. در آذر سال ۱۳۰۴ مجلس مؤسسان با نطق رضاخان افتتاح شد و پس از شش روز بحث و گفت‌وگو، رضاخان را به پادشاهی ایران انتخاب و سلطنت را در خانواده او موروثی اعلام کرد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

ماهیت برخی از اصلاحات و اقدامات رضاشاه

﴿آغاز سلطنت پهلوی، درواقع فصل جدیدی از تاریخ ایران است که هم زمان با آن، دوره نوینی از غارت کشور ما به دست بیگانگان آغاز می‌شود که به «استعمار نو» شهرت دارد.﴾

﴿اصلاحات و اقدامات رضاشاه در دوران سلطنت: ۱- بازگشت به حکومت استبدادی ۲- ایجاد ارتش منظم ۳- احداث خط آهن سراسری ۴- اسکان عشاير ۵- یکشکل کردن لباس‌ها و کشف حجاب.﴾

﴿ویزگی‌های حکومت استبدادی رضاشاه: وی از همان ابتدای کار، به حذف شخصیت‌های آزادی خواه، مستقل و مخالف بانفوذ بیگانگان اقدام کرد و شیوه حکومت استبدادی و رأی فردی را پیش گرفت. او به مجلس قانون‌گذاری و قانون اهمیت نمی‌داد و تصمیمات فردی خود را به اجرا درمی‌آورد.﴾

﴿اهداف رضاشاه از ایجاد ارتش منظم: ۱- تمرکز قدرت سیاسی در کشور ۲- سرکوب قیام‌های مردمی ۳- تأمین کننده اهداف نظامی انگلستان.﴾

﴿اقدامات رضاشاه در زمینه ایجاد ارتش منظم: ۱- به وجود آوردن نیروهای سه‌گانه ارتش ۲- نو کردن ارتش ۳- تصویب قانون نظام وظیفه عمومی در سال ۱۳۰۴ ش.﴾

﴿از جمله اقدامات رضاشاه، احداث راه آهنی بود که بندر ترکمن را به بندر شاهپور متصل می‌کرد.﴾

﴿هدف رضاشاه از ایجاد خط آهن سراسری: هدف آن ایجاد راهی سراسری برای انتقال سریع نیروهای انگلیسی از جنوب به شمال بود. در صورت پیشروی روس‌ها، انگلیسی‌ها با استفاده از این راه می‌توانستند نیروهای خود را به سرعت به شمال بفرستند و مانع نفوذ آن‌ها به هندوستان شوند.﴾

﴿در جنگ جهانی دوم راه آهن سراسری ایران به مهم‌ترین عامل ارتباطی نیروهای متفقین مبدل شد.﴾

﴿هدف و نتایج اسکان عشاير: هدف آن، مهار کردن نیروی رزمی عشاير بود. این اقدام، از رونق دامداری کشور کاست و باعث شد که کشور ما از نظر دامی به بیگانه نیازمند شود.﴾

﴿کشف حجاب و عکس العمل مردم در مقابل آن: رضاشاه به نام تمدن و تجدد و مبارزه با کنه‌پرستی، به یکشکل کردن لباس‌ها و نیز برداشتن حجاب بانوان اقدام کرد؛ اما مردم مسلمان ایران در برابر این اقدامات دست به مقاومت زدند که از آن جمله باید از قیام مردم مسلمان مشهد در مسجد گوهرشاد نام برد که در جریان آن، عده زیادی کشته و مجرح شدند.﴾

﴿مبارزه رضاشاه با سنت‌های اسلامی: رضاشاه که تصور می‌کرد مهم‌ترین راه پیشرفت و توسعه کشور تقليد از غرب و اشاعه فرهنگ غربی است، پس از مسافرت به ترکیه و آشنايی با آلتاتورک، رئیس جمهور آن کشور، به تقليد از او به مبارزه با همه سنت‌های اسلامی پرداخت. او در این راه حتی مأموران مخصوص در کوچه و خیابان شهر گماشت که وظیفه داشتند بهزور چادر را از سرزنان بکشند.﴾

﴿اقدامات رضاشاه برای تضعیف روحانیت: ۱- روحانیون نیز لباس‌های مخصوص خود را کنار بگذارند. ۲- به دستور وی، دفترخانه‌های شرعی تعطیل شدند. ۳- دخالت روحانیون در مسائل اجتماعی اکیداً منوع اعلام شد. ۴- عزاداری سیدالشہدا قدغن شد. ۵- از انجام پذیرفتن بسیاری از آداب مذهبی به شدت جلوگیری به عمل آمد.﴾

شهادت مدرس

﴿مدرس، روحانی مبارز و خستگی‌ناپذیری که آرزویش نجات ایران از چنگال استبداد و استعمار بود، در دوران نخست وزیری رضاخان و پس از به سلطنت رسیدن او، یگانه دشمن سرسخت و جدی وی به شمار می‌رفت.﴾

﴿علل مخالفت (تبغید و قتل) مدرس: وجود مدرس در تهران خطری جدی برای ادامه حکومت رضاشاه به حساب می‌آمد. از سوی دیگر، رضاشاه می‌دانست که نمی‌تواند مدرس را مانند دیگر مخالفان، بدون توجه به عکس العمل مردم به راحتی از بین ببرد.﴾

﴿چگونگی تبعید و شهادت مدرس: در مهرماه ۱۳۰۷ مأموران شهریانی به منزل این روحانی والامقام هجوم برند و او را به خوف تبعید کردند. مدرس سال‌ها در خوف زندانی بود. سرانجام پس از فراهم شدن زمینه، وی را از خوف به کاشمر برند و پس از مدت کوتاهی، در ۱۰ آذر ۱۳۱۶ او را در همان جا مسوم کردند و به شهادت رساندند.﴾

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب‌پخش

رضاشاه و سیاست گرایش به آلمان

﴿ اهداف انگلستان از کمک به آلمان پس از جنگ جهانی اول: هم‌زمان با آغاز سلطنت رضاشاه، انگلیسی‌ها تصمیم گرفتند با تقویت کشور آلمان که همچنان گرفتار مصائب جنگ جهانی اول بود، کمی از مشکلات اقتصادی کشور یادشده بکاهند و با این همکاری، مانع از افتادن آلمانی‌ها به دام کمونیسم شوند.﴾

﴿ علت گشودن درهای کشور ایران به روی سرمایه‌های آلمانی: از نظر انگلیسی‌ها، در آن شرایط، بهترین راه مساعدت به آلمان این بود که سیاستمداران انگلیسی به رؤسای کشورهای تحت سلطه خویش دستور دهند تا امکان فعالیت‌های تجاری و صنعتی آلمان را در این کشورها فراهم سازند؛ به همین دلیل، رضاشاه درهای کشور ایران را به روی سرمایه‌های آلمانی گشود.﴾

ایران تو نیست

توشه‌ای برای موفقیت

جزوه تاریخ ایران سیزدهم
استان بوشهر

درس هشتم

جنگ جهانی دوم و جهان پس از آن

جهان در فاصله دو جنگ بزرگ

- زمینه های شروع جنگ جهانی دوم: ۱- صلح ناپایدار و ناخشنودی از قراردادهای صلح ورسای ۲- ضعف جامعه ملل ۳- بحران اقتصادی ۴- ظهور حکومت های خود کامه تک حزبی و نظامی گرا.
- صلح ناپایدار

- علت ناپایداری پیمان های صلح ورسای: آلمانی ها که پیمان صلح ورسای را تحقیر آمیز و ناعادلانه می دانستند، از همان ابتدا در صدد تغییر یا لغو آن برآمدند.

ضعف جامعه ملل

- عوامل ضعف و ناتوانی جامعه ملل در جلوگیری از جنگ دوم جهانی: ۱- جامعه ملل که برای کمک به حل و فصل اختلافات کشورها و جلوگیری از دشمنی و جنگ میان دولت ها به وجود آمده بود، فاقد قدرت کافی برای تحقق این هدف بود و تصمیماتش ضمانت اجرایی لازم را نداشت. ۲- حضور نداشتن برخی از کشورها در این نهاد بین المللی نقش مهمی در ناکامی آن داشت. آمریکا که خود پیشنهاد تأسیس جامعه ملل را داده بود، به عضویت آن در نیامد. خروج ژاپن، آلمان و ایتالیا و نیز اخراج شوروی از جامعه ملل، موجب بی اعتباری بیشتر این نهاد بین المللی شد.

بحران اقتصادی

- یکی از مسائل مهم جهان و به خصوص اروپا در دوران پس از جنگ جهانی اول، بازسازی ویرانی های ناشی از جنگ و ایجاد رونق و رفاه اقتصادی بود.

برخی از کشورها، مانند انگلستان، به انتکای منابع خود و ثروت مستعمراتشان تا حدودی از عهده این کار برآمدند.

- آلمان از جمله کشورهایی بود که در نخستین سال های پس از جنگ جهانی اول شرایط اقتصادی وخیمی داشت؛ زیرا علاوه بر خرابی های حاصل از جنگ، مستعمراتش را از دست داده و محکوم به پرداخت غرامت های سنگین شده بود.

- وضعیت آمریکا پس از جنگ جهانی اول: بیالات متحده که اقتصادش در جنگ کمتر آسیب دیده بود، اقدام به اعطای وام به دیگر کشورها، از جمله آلمان، کرد اما ناگهان خود گرفتار بحران و رکود اقتصادی عظیمی شد (۱۹۲۹ - ۱۹۳۲م) که در پی آن، اقتصاد جهان نیز به هم ریخت و مشکلات فراوانی به وجود آمد. مسائل و مشکلات اقتصادی تأثیر بسیاری در روی کار آمدن حکومت های دیکتاتوری، به خصوص در اروپا داشت.

ظهور حکومت های خود کامه تک حزبی و نظامی
شوری استالینی

- پس از مرگ لنین (۱۹۲۴م)، ژوف استالین، دبیر کل حزب کمونیست، رقیب قدرتمند خود (تروتسکی) را از سر راه برداشت و قدرت را در شوروی به دست گرفت.

- اقدامات استالین: ۱- استالین با تحکیم موقعیت سیاسی خود، قدم در مسیر دیکتاتوری گذاشت. او عده زیادی از بلشویک های قدیمی، اندیشمندان، افسران ارتش، اعضای حزب کمونیست، دیپلمات ها و مردم عادی را که در برابر شرکت مقاومت و مخالفت می کردند، به مرگ محکوم کرد یا به اردوگاه های کار اجباری در سیبری فرستاد که هیچ گاه از آنجا بازنگشتند.

- ۲- حکومت استالین با اجرای برنامه های مختلف اقتصادی و فرهنگی، تغییر و تحول چشمگیری در شوروی ایجاد کرد . یکی از این برنامه ها، طرح اشتراکی کردن مزارع کشاورزی بود که با اعمال قدرت و خشونت بسیار آغاز شد. ۳- علاوه بر این، برنامه ای را با هدف صنعتی کردن سریع کشور به اجرا درآورد.

- اساس برنامه صنعتی استالین: اساس برنامه استالین، بر تولید کالاهای سرمایه ای و سلاح های جنگی استوار بود. با اجرای این برنامه، تولید ماشین آلات صنعتی، نفت، برق، فولاد و زغال سنگ به طرز فوق العاده ای افزایش یافت.

به قدرت رسیدن فاشیست ها در ایتالیا

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- مشکلات ایتالیا در سال های پس از جنگ جهانی اول: تورم، بیکاری، اعتصاب و نازارمی های کارگری
- به قدرت رسیدن موسولینی: چون حکومت پادشاهی مشروطه ایتالیا نمی توانست مشکلات را حل و فصل کند، روزنامه نگار و سیاستمداری به نام بنیتو موسولینی، که رهبر حزب کوچکی موسوم به «فاشیست» بود، از فرصت استفاده کرد و قدرت را در آن کشور به دست گرفت.
- فاشیست ها: فاشیست ها یک گروه ملی گرای افراطی بودند که می خواستند دولت تک حزبی قدرتمند و متمرکزی در ایتالیا ایجاد کنند. آنها برای آزادی و دموکراسی ارزش و اعتباری قائل نبودند.
- پادشاه ایتالیا به تشویق صاحبان صنایع، زمین داران و نظامیان، که خواستار دولتی مقتصد بودند، موسولینی را به نخست وزیری منصوب کرد (۱۹۲۲م).
- اقدامات موسولینی: ۱- موسولینی پس از پیروزی در انتخابات مجلس که در فضایی آنکه از زور، ارعاب و تقلب برگزار شد، ۲- در مدت کوتاهی با از بین بردن احزاب رقیب، قدرت را یکپارچه کرد و خود را دوچه، به معنای رهبر، نامید. ۳- او نیز همچون سایر دیکتاتورها به کمک وسائل ارتباط جمعی و شگردهای تبلیغاتی گوناگون، مردم را تحت نظارت و مراقبت کامل حکومت درآورد و ۴- با استفاده از یک سازمان امنیتی و پلیسی، معتبرسان و مخالفان را سرکوب می کرد.
- محبوبیت موسولینی در ایتالیا: موسولینی تا حدود زیادی به وعده های خوبیش درباره کاهش بیکاری و تورم و پایان دادن به اعتصاب ها عمل کرد. از این رو، تا زمانی که ایتالیا درگیر جنگ جهانی دوم نشده بود، بسیاری از مردم این کشور شیفتہ وی بودند.
- سیاست خارجی موسولینی: در بُعد روابط خارجی، موسولینی سودای احیای دوباره امپراتوری روم باستان و تسلط بر دریای مدیترانه و شمال آفریقا را در سر می ببروراند. تجاوز نظامی این کشور به اثیوپی (۱۹۳۵م) در آفریقا با تکیه بر همین تفکر صورت گرفت.
- ظهور هیتلر در آلمان:
 - شرایط به قدرت رسیدن هیتلر: پس از خاتمه جنگ بین الملل اول، حکومت جمهوری در آلمان شکل گرفت. بسیاری از آلمانی ها از این حکومت به سبب امضای پیمان تحقیرآمیز ورسای و گسترش رکود و بیکاری ناخشنود بودند.
 - هیتلر (۱۸۸۹-۱۹۴۵م) رهبر حزب نازی بود و مهارت فراوانی در برانگیختگی احساسات مردم و جنجال آفرینی داشت.
 - وعده های هیتلر: وی با شور و حرارت بسیار مشکلات آلمان را به همراه راه حل های آن توضیح می داد و بر لغو پیمان ورسای و تجدید غرور و اقتدار ملی تأکید می کرد.
 - نازی ها: نازی ها همچون فاشیست ها، ملی گرایانی افراطی و نژادپرست بودند و یکی از شعارهای آنان که تأثیر زیادی بر آلمانی ها گذاشت، شعار «آلمان، بیدار شو» بود.
 - حامیان هیتلر در رسیدن به قدرت: پس از موفقیت نازی ها در انتخابات مجلس، هیتلر با حمایت صاحبان صنایع، اشراف زمین دار و افسران ارتش، صدراعظم آلمان شد (۱۹۳۳م).
 - اقدامات هیتلر پس از رسیدن به قدرت: ۱- با قبضه کامل قدرت، نظام دیکتاتوری تک حزبی را در کشور بقرار کرد و خود را پیشوا خواند. ۲- در این زمان، تمام حزب های سیاسی به جز حزب نازی منحل و نیروی پلیس و سازمان های دولتی از افراد غیر نازی پاک سازی شدند. ۳- همچنین، مسئولیت تأمین امنیت داخلی به عهده سازمان پلیس مخفی مخصوص موسوم به «گشتاپو» گذاشته شد و اردوگاه های کار اجباری برای مخالفان بر پا گردید.
 - اقدامات هیتلر و نازی های برای متحول کردن آلمان: ۱- ساخت شبکه وسیعی از جاده ها و راه آهن ۲- ایجاد مؤسسات عمومی و راه اندازی کارخانه های بزرگ به خصوص صنایع تسليحاتی از جمله طرح های عمرانی و اقتصادی بود که به اجرا درآمد و به بحران رکود و بیکاری در آلمان پایان داد. ۳- در بُعد نظامی نیز هیتلر به سرعت ارتش و تشکیلات نظامی را گسترش داد و به سلاح ها و فناوری های پیشرفته جنگی مجهز کرد. ۴- در بُعد روابط خارجی، نازی ها به رهبری هیتلر علاوه بر بستن پیمان های دو و چندجانبه با برخی کشورها، برنامه های توسعه طلبانه سرحدی و سرزمینی خود را به پیش برندند.
 - هیتلر عقیده داشت که آلمان برای به دست آوردن فضای حیاتی، باید سرزمین هایی را در اروپا فتح کند.

توسعه طلبی نظامی ژاپن

- انقلاب میجی: ژاپنی‌ها در نیمه دوم قرن ۱۹ م با عزم و اراده‌ای محکم به اصلاحات اساسی و اخذ تمدن جدید غربی اقدام کردند. در این دوره، که به انقلاب میجی معروف گردید، ژاپن از نظر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متحول شد.
- تحولات دوره میجی: در چارچوب قانون اساسی جدید، حکومتی مشروطه زمام امور را به دست گرفت و این کشور را به سرعت در مسیر توسعه صنعتی و تحول اقتصاد کشاورزی هدایت کرد.
- نتایج تحولات دوره میجی در ژاپن: درنتیجه این تحولات، ۱- ژاپن در ابتدای سده ۲۰ م به کشوری نیرومند تبدیل شد. ۲- سیاست خارجی تهاجمی در پیش گرفت.
- پیروزی ژاپن بر امپراتوری قدرتمند روسیه (جنگ ۱۹۰۴-۱۹۰۵ م)، انگیزه و جسارت ژاپنی‌ها را برای حمله به دیگر کشورها تقویت کرد.
- ژاپن در جنگ جهانی اول به اتفاق مثلث پیوست اما در مقایسه با انگلستان، فرانسه و آلمان زیان عمده‌ای متحمل نشد و اقتصادش در سال‌های بس از جنگ همچنان شکوفا بود.
- از آنجاکه اقتصاد ژاپن وابسته به واردات مواد خام بود، رشد صنعتی این کشور با قدرت نظامی و دریانوردی ارتباط تنگاتنگی داشت.
- اوضاع ژاپن در فاصله دو جنگ جهانی اول و دوم: در فاصله دو جنگ جهانی، نظامیان هدایت سیاست داخلی و خارجی ژاپن را در اختیار گرفتند و آن را به سمت وسیع توسعه طلبی نظامی سوق دادند. همچنین، به کشورهای همسایه از جمله چین لشکرکشی کردند، از جامعه ملل خارج شدند و به همراه آلمان و ایتالیا کشورهای محور را شکل دادند.
- دولت‌های محور پیش از جنگ جهانی دوم: ۱- ایتالیا ۲- آلمان ۳- ژاپن
- جنگ جهانی دوم (۱۹۳۹ - ۱۹۴۵ م)
 - در اول سپتامبر ۱۹۳۹ / شهریور ۱۳۱۸، ارتش آلمان برق آسا به لهستان یورش برد و نیمه غربی این کشور را تصرف کرد. بلا فاصله انگلستان و فرانسه، که با عنوان متفقین شناخته می‌شدند، به آلمان اعلام جنگ کردند.
- نکات مهم:
 - نیروهای آلمانی نروژ، بلژیک و هلند را تسخیر کردند و سپس، به فرانسه هجوم آوردند و این کشور را اشغال کردند.
 - ایتالیا نیز با حمله به فرانسه وارد جنگ شد.
 - هیتلر پس از فتح پاریس، از انگلیسی‌ها خواست که تسليم شوند اما چرچیل، نخست وزیر جدید انگلستان، با سخنانی‌های قاطع، مهیج و تأثیرگذار خود مردم کشورش را به مقابله با نازی‌ها فراخواند.
 - نیروهای ایتالیایی و آلمانی به شمال آفریقا، سرتاسر این منطقه هم صحنه کارزار شد.
 - بن‌بست جنگ با انگلستان در جبهه غرب، هیتلر را واداشت که جبهه دیگری در شرق بگشاید.
 - علت حمله هیتلر به شوروی: بن‌بست جنگ با انگلستان در جبهه غرب، هیتلر را واداشت که جبهه دیگری در شرق بگشاید. از این‌رو، ارتش نازی با نادیده گرفتن پیمان عدم تجاوز به شوروی، برق آسا به خاک این کشور، که تا آن زمان در جنگ بی‌طرف مانده بود، هجوم برد (ژوئن ۱۹۴۱).
 - عکس العمل ارتش شوروی در مقابل حمله آلمان: ارتش استالین که غافلگیر شده بود، ضربات و تلفات سنگینی را متحمل شد و آلمانی‌ها تا نزدیکی مسکو پیش رفتند، اما روس‌ها به خود آمدند و سرسختانه در برابر آلمانی‌ها مقاومت کردند.
 - ایستادگی ارتش شوروی (روس‌ها) در برابر آلمان‌ها: آنان با بهره‌گیری از سرمای زودهنگام زمستان و کمک‌های تدارکاتی و تسليحاتی انگلستان و آمریکا، که از طریق خاک ایران به آن‌ها می‌رسید، پیشروی نیروهای آلمانی را متوقف و حملات متقابل خود را آغاز کردند. درنتیجه ایستادگی روس‌ها، ارتش هیتلر از حالت تهاجمی خارج شد و موضع دفاعی گرفت.
 - ورود آمریکا به جنگ
 - در جنگ جهانی دوم ژاپنی‌ها عملیات نظامی گسترده‌ای در شرق و جنوب شرقی آسیا کردند و سرزمین‌ها و جزایر بسیاری را به تصرف درآوردند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

➢ حمله ژاپن به ناوگان ایالات متحده آمریکا: ژاپنی‌ها سرمست از پیروزی‌ها در شرق و جنوب شرقی آسیا، جسورانه به ناوگان ایالات متحده آمریکا در پل هاربر واقع در اقیانوس آرام نیز یورش برداشت و ضربه سختی به آن زدند.

نکته‌ها:

- آمریکا تا حمله ژاپن به بندر پل هاربر در جنگ جهانی دوم بی‌طرف بود.
- پس از حمله ژاپنی‌ها به ناوگان آمریکا، این کشور به نفع متفقین وارد جنگ شد.
- با ورود آمریکا به جنگ، جبهه قدرتمندی در برابر کشورهای محور شکل گرفت و اوضاع را به سود متفقین تغییر داد.
- نیروهای متفق که اکنون روحیه و توان دوچندانی پیدا کرده بودند، حملات متقابلی را در شمال آفریقا و اروپا علیه ارتش‌های محور آغاز کردند و به موفقیت‌های بزرگی دست یافتند.
- در سال بعد، نیروهای متفقین با پیاده شدن در خاک فرانسه، این کشور را آزاد کردند و سپس وارد خاک آلمان شدند.

پایان جنگ

➢ چگونگی پایان جنگ: سرانجام، با ورود نیروهای متفقین به برلین، هیتلر خودکشی کرد. ارتش شوروی بخش شرقی و نیروهای انگلیسی و آمریکایی قسمت غربی آلمان را به اشغال خود درآوردند (مه ۱۹۴۵).

➢ دادگاه نورنبرگ: نیروهای متفقین تعدادی از فرماندهان و سران حکومت نازی را نیز دستگیر و سپس در دادگاه نورنبرگ به عنوان جنایتکار جنگی محاکمه و مجازات کردند.

➢ پس از بهزادن در آمدن نازی‌ها، جنگ با ژاپن ادامه یافت.

➢ حمله آمریکا به ژاپن: در حالی که نشانه‌های شکست و تسلیم شدن ژاپنی‌ها آشکار شده بود، هوایپامهای آمریکایی دو شهر هیروشیما و ناگاساکی ژاپن را با بمبهای اتمی ویران کردند و جنگ جهانی دوم با این حادثه وحشتناک به پایان رسید (اوت ۱۹۴۵).

آثار و پیامدهای جنگ

➢ جنگ جهانی دوم مهلك‌ترین و مخرب‌ترین رویداد در تاریخ بشر است.

➢ آثار و نتایج جنگ جهانی دوم: ۱- کشته شدن حدود ۴۰ تا ۵۰ میلیون نفر انسان براثر این جنگ-۲- بسیاری از کشورهای اروپایی و برخی از کشورهای جنوب شرقی آسیا که در گیر جنگ شده بودند، به شدت صدمه دیدند و آسیب‌های اقتصادی فراوانی به آن‌ها رسید. ۳- گرسنگی، بیماری‌های مسری، آوارگی و اختلال‌های روحی و روانی نیز از دیگر مصیبت‌های ناشی از جنگ بود.

➢ تلفات روسیه و آلمان در این جنگ بیش از سایر کشورها بود.

ایران در جنگ

➢ وقتی جنگ جهانی دوم درگرفت، دولت ایران اعلام بی‌طرفی کرد.

➢ روابط ایران و آلمان هم‌زمان با جنگ جهانی دوم: در آن زمان، کشور ما روابط بازارگانی گسترشده‌ای با آلمان داشت و تعداد زیادی از کارشناسان (تکنسین‌های) آلمانی در ایران مشغول کار بودند.

➢ اعتراض حکومت رضاشاه: تلاش‌های انگلستان برای جلوگیری از دادوستد آلمان با کشورهای بی‌طرف، اعتراض حکومت رضاشاه را برانگیخت و باعث شد که ایران از طریق شوروی به تجارت با آلمان ادامه دهد.

➢ اتحاد شوروی و انگلستان در جنگ دوم جهانی در مقابل ایران: با حمله هیتلر به شوروی (ژوئن ۱۹۴۱ / تیر ۱۳۲۰) معادله جهانی به زبان ایران به هم خورد و یک بار دیگر، شوروی و انگلستان علیه میهن ما متحد شدند. در پی هجوم ارتش نازی به خاک شوروی، حفاظت از منابع نفت با کوپرای روسیه و منابع نفت ایران برای انگلیسی‌ها اهمیت حیاتی یافت. از سوی دیگر، خاک ایران مناسب‌ترین مسیر برای رساندن کمک‌های تسلیحاتی و تدارکاتی متفقین به نیروهای شوروی بود.

➢ علت اشغال ایران در جنگ جهانی دوم: در حالی که ارتش آلمان در خاک شوروی به سوی ایران پیشروی می‌کرد، دولت‌های شوروی و انگلستان از حکومت ایران خواستند که آلمانی‌ها را اخراج کند و به اقدامات خصم‌مانه علیه هیتلر دست بزنند. چون حکومت رضاشاه به این درخواست توجهی نکرد،

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

نیروهای شوروی و انگلستان در سوم شهریور ۱۳۲۰ (اوت ۱۹۴۱) از شمال و جنوب به ایران هجوم آوردند. ارتش ایران مقاومتی نکرد و به سرعت تسليیم شد.

► پس از اشغال ایران توسط نیروهای متفقین، رضاشاه به نفع پسرش، محمد رضا وادار به کناره گیری از سلطنت شد و به جزیره موریس در جنوب غربی اقیانوس هند تبعید گردید.

جهان پس از جنگ جهانی دوم

► توافق‌های سران متفقین پس از جنگ جهانی دوم: ۱- شوروی تسلط سیاسی نظامی خود را بر اروپای شرقی اعمال کرد. ۲- آلمان نیز به دو بخش شرقی و غربی تقسیم شد؛ روس‌ها نیمه شرقی و سایر دولت‌های متفق نیمه غربی آن را تحت سلطه خود گرفتند. ۳- نمایندگان ۵۰ کشور در شهر سان‌فرانسیسکوی آمریکا گرد هم آمدند و درباره تأسیس سازمانی جهانی با عنوان ملل متحد به توافق رسیدند.

► تشکیل سازمان ملل متحد: نمایندگان ۵۰ کشور در شهر سان‌فرانسیسکوی آمریکا گرد هم آمدند و درباره تأسیس سازمانی جهانی با عنوان ملل متحد، که مسئولیت صلح و همکاری میان کشورها را عهدهدار شود، به توافق رسیدند (آوریل تا ژوئن ۱۹۴۵)

عصر جنگ سرد

► تقسیم جهان بعد از جنگ جهانی دوم: پس از جنگ جهانی دوم، آمریکا با تکیه بر قدرت سیاسی، اقتصادی و نظامی فزاینده خود، رهبری جهان غرب یا کشورهای دارای نظام سرمایه‌داری (بلوک غرب) را بر عهده گرفت. شوروی نیز رهبر کشورهای کمونیستی (بلوک شرق) شد.

► عصر جنگ سرد: اتحاد و همکاری شوروی با دیگر قدرت‌های متفق در زمان جنگ جهانی دوم به سبب ضرورت مقابله با دشمن مشترک، یعنی فاشیسم و نازیسم، صورت گرفته بود. از این‌رو، با از میان رفتن دشمن مشترک، رقابت و بی‌اعتمادی شدیدی میان شوروی و کشورهای اقماری آن از یک سو، و آمریکا و کشورهای تحت حمایت آن از سوی دیگر درگرفت و تا سقوط دیوار برلین و فروپاشی نظام کمونیسم ادامه یافت (۱۹۸۹ م). این دوره از تاریخ به عصر جنگ سرد معروف شده است.

► ویژگی‌های جنگ سرد: ۱- مسابقه‌های تسلیحاتی و علمی-۲- برقراری اتحادها و پیمان‌های سیاسی نظامی مانند ناتو و ورشو-۳- جنگ تبلیغاتی شدید-۴- رقابت‌های اقتصادی-۵- پرهیز از برخورد نظامی مستقیم با یکدیگر پرهیز می‌کردند.

► بازسازی و رونق اقتصادی اروپا: جنگ بخش وسیعی از اروپا را ویران و اقتصاد آن را تابود کرد اما کشورهای اروپایی غربی پس از پایان جنگ، بی‌درنگ باکار سخت، برنامه‌ریزی مؤثر و هوشمندانه، انجام دادن اصلاحات اجتماعی و دریافت کمک‌های اقتصادی از آمریکا، بازسازی را آغاز کردند و به سرعت در مسیر رشد و رونق علمی، فناوری و اقتصادی قرار گرفتند؛ از جمله، آلمان غربی در کمتر از ۲۰ سال به قدرت صنعتی و اقتصادی بزرگی در جهان تبدیل شد. از نظر سیاسی نیز دموکراسی توسعه پیدا کرد و حکومت‌های آزاد و مردمی گسترش یافتند.

تحولات شرق آسیا

► ژاپن، صنعتی‌ترین کشور آسیا، پس از شکست در جنگ جهانی دوم به اشغال آمریکا درآمد.

► عوامل موفقیت ژاپن پس از جنگ جهانی دوم: قانون اساسی جدید آن کشور، دموکراسی را تقویت و قدرت سیاسی را از اختیار امپراتور و فرماندهان نظامی خارج کرد و به نمایندگان منتخب ملت سپرد. ژاپنی‌ها نیز با ساخت‌کوشی و برنامه‌ریزی دقیق به موفق‌ترین قدرت پیشرو اقتصادی در جهان تبدیل شدند.

► یکی از تحولات مهم جهان پس از جنگ جهانی دوم، به قدرت رسیدن کمونیست‌ها در چین بود.

► چگونگی تأسیس جمهوری خلق چین: پس از شکست و تسلیم ژاپن، جنگ داخلی در چین میان ملی‌گرایان و کمونیست‌ها شدت گرفت. در این میان، آمریکا از ملی‌گرایان و شوروی از کمونیست‌ها پشتیبانی می‌کردند. سرانجام، کمونیست‌ها به رهبری مائو بر ملی‌گرایان پیروز شدند و جمهوری خلق چین را تأسیس کردند.

► حکومت و حزب کمونیست چین با وجود داشتن رابطه دوستانه با حکومت و حزب کمونیست شوروی، همواره سیاستی مستقل را دنبال کرده است. استقلال طلبی و استعمار زدایی

► با پایان گرفتن جنگ جهانی دوم، فریاد استقلال طلبی و مخالفت با استعمار در بسیاری از کشورهای مستعمره بلند شد.

► قیام‌های استقلال طلبی: در هندوستان حزب کنگره ملی به رهبری مهاتما گاندی انگلستان فرسوده و زخم خورده از دو جنگ جهانی، به ناچار تسليم کرد (۱۹۴۷ م) جنبش‌های استقلال طلبانه در جنوب شرقی آسیا و قاره آفریقا عمدهاً به نحو مسالمت‌آمیزی به وقوع پیوستند و در کمتر از یک دهه (۱۹۵۵ م) بیش از ۳۰ کشور مستقل آسیایی و آفریقایی از مستعمره‌های اروپاییان سر برآوردند. در الجزایر، دولت فرانسه تلاش کرد با استفاده از نیروی نظامی، جنبش استقلال خواهی را سرکوب کند اما مردم آن کشور پس از سال‌ها مبارزه سخت، بر استعمار پیروز شدند و به استقلال دست یافتند (۱۹۶۲ م).

فلسطین

► اشغال کشور مسلمان فلسطین و تأسیس رژیم غاصب اسرائیل یکی از مسائل مهم منطقه خاورمیانه و جهان اسلام در سده ۲۰ م است.

چگونگی تشکیل دولت اسرائیل:

- مهاجرت گروه‌های کوچکی از یهودیان به فلسطین در اوایل دهه ۱۸۸۰ م آغاز شد.

- انگلستان در سال ۱۹۱۷ م با صدور اعلامیه بالفور نظر مساعد خود را با ایجاد سرزمین یهودی در فلسطین اعلام کرد.

- در دوران قیومیت انگلستان بر فلسطین در سال‌های پس از جنگ جهانی اول، یهودیان بیشتری به این کشور مهاجرت کردند و با خرید و تصرف زمین‌های وسیع، بر اقتصاد آنجا مسلط شدند.

- پس از آنکه سازمان ملل متحد پیشنهاد تقسیم سرزمین فلسطین به دو کشور یهودی و عربی را تصویب کرد، دولت صهیونیستی اسرائیل شکل گرفت (۱۹۴۸ م).

► مبارزات ضد اسرائیل: با تشکیل دولت اسرائیل، مردم فلسطین مبارزه برای آزادی سرزمین خویش را از اشغال صهیونیست‌ها آغاز کردند. برخی از کشورهای عرب، مانند مصر، سوریه و اردن، در حمایت از فلسطینیان با اسرائیل که مورد حمایت دولت‌های غربی به خصوص آمریکا و انگلستان بودند، وارد جنگ شدند اما شکست خورده‌اند.

► پیمان‌های صلح با اسرائیل: انور سادات، رئیس جمهور مصر، نخستین رئیس یک کشور عرب و مسلمان بود که با وساطت آمریکا با اسرائیل پیمان صلح امضا کرد. بعدها یاسر عرفات، رئیس سازمان آزادی‌بخش فلسطین، نیز به روند سازش پیوست.

► با این حال، قیام فلسطینیان علیه صهیونیست‌ها به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران باقوت و قدرت ادامه دارد.

ایران تو نیز توشه‌ای برای موفقیت

پیش‌نیز
استان بوشهر

درس نهم

نهمت ملی شدن صنعت نفت ایران

نفت و اهمیت آن

نکات مهم

- با پیشرفت و گسترش صنعت در یکصد و پنجاه سال اخیر، نفت به عنوان مهم‌ترین منبع تأمین انرژی اهمیت فوق العاده‌ای یافت.
- جنگ‌های جهانی اول و دوم اهمیت و ارزش دسترسی به منابع نفت و تسلط بر آن را بیش از گذشته برای سیاستمداران و رهبران کشورهای قدرتمند آشکار ساخت.

- در اوایل سده ۲۰ م، کشف منابع نفت در منطقه خاورمیانه توجه کشورهای استعمارگر و صاحبان صنایع بزرگ را بیش از گذشته به این منطقه و از جمله کشور ما که سومین ذخایر نفت جهان را دارد، جلب کرد.
- دست یافتن به طلای سیاه در ایران نیز باعث تغییر و تحولاتی بنیادین در امور اقتصادی، سیاسی و اجتماعی شد.

تاریخچه کشف و استخراج نفت ایران

- قرارداد دارسی: در زمان مظفرالدین شاه، امتیاز کشف و استخراج نفت و گاز در سرتاسر ایران به مدت ۶۰ سال به یک سرمایه‌دار انگلیسی به نام ویلیام ناکس دارسی واگذار شد (۱۲۸۰ ش/ ۱۹۰۱ م) در مقابل، او تعهد کرد که ۲۰ هزار لیره نقد، ۲۰ هزار لیره به شکل سهام و ۱۶ درصد سود خالص سالانه به دولت ایران پرداخت کند.

- فعالیت‌های انگلیسی‌ها برای یافتن منابع نفت در مناطق مختلف ایران، با فوران نخستین حلقه چاه نفت در منطقه مسجدسلیمان به نتیجه رسید (۱۲۸۷ ش/ ۱۹۰۸ م) پس از آن، شرکت جدیدی به نام شرکت نفت پارس و انگلیس تشکیل شد.

- اقدامات شرکت نفت پارس و انگلیس: ۱- این شرکت چاه‌های زیادی در منطقه مسجدسلیمان حفر کرد و ۲- خط لوله‌ای هم از آجا تا آبادان کشید.

- چگونگی تسلط کامل انگلستان بر نفت ایران: دولت انگلستان پس از آنکه از ارزش منابع عظیم نفت ایران و اهمیت آن برای نیروی دریایی خودآگاه شد، ۵۱ درصد سهام شرکت نفت پارس و انگلیس را خریداری کرد و حق نظارت کامل بر آن شرکت را به دست آورد (۱۹۱۴ م). بدین گونه این شرکت به بازوی پرقدرت اقتصادی و سیاسی دولت انگلیس تبدیل شد.

- علت لغو یک طرفه قرارداد دارسی توسط رضاشاه: پس از انقلاب مشروطه، همواره میان دولت ایران و انگلیس اختلافات دامنه‌داری درباره نحوه عملکرد شرکت نفت ایران و انگلیس و پرداخت سهم ایران وجود داشت.

- نتیجه‌ی قرارداد (۱۳۱۲-۱۹۳۳): در قرارداد جدید، سهم ایران نسبت به قرارداد قبلی اندکی افزایش یافت و منطقه جغرافیایی قرارداد به میدان‌های نفتی شناخته‌شده جنوب کشور محدود گردید، اما در عوض، ۳۰ سال به مدت قرارداد افزوده شد.

اوپرای سیاسی و اجتماعی ایران پس از شهریور ۱۳۲۰

- اقدامات نیروهای متفقین در شهریور ۱۳۲۰: ۱- برکناری و تبعید رضاشاه از کشور ۲- کنترل مستقیم راه‌های اصلی خلیجفارس به مرزهای شوروی و حفاظت از چاه‌ها و تأسیسات نفت جنوب را به دست گرفتند . ۳- آنان همچنین برخی از شخصیت‌های ایرانی هوادار دولتهای محور و تعدادی از آلمانی‌های فعال در ایران را بازداشت کردند

- وعده‌های متفقین پس از اشغال ایران در شهریور ۱۳۲۰: متفقین ضمن تأکید بر اینکه در اداره امور کشور مداخله نخواهند کرد، تمامیت ارضی ایران را تضمین کردند و وعده دادند که ظرف شش ماه پس از پایان جنگ، نیروهایشان را از ایران بیرون خواهند برد.

- عوامل اعتراض‌های خیابانی متعدد پس از اشغال ایران توسط متفقین در شهریور ۱۳۲۰: کمبود و گرانی مواد غذایی و به ویژه نان در زمان جنگ جهانی دوم

- اقدامات محمد رضا شاه پهلوی در ابتدای سلطنتش برای تحکیم قدرتش: ۱- از جمله هنگام ادای سوگند در مجلس شورای ملی سوگند خورد که مطابق قانون اساسی به عنوان یک پادشاه مشروطه، فقط سلطنت کند نه حکومت. ۲- او همچنین املاکی را که پدرش تصرف کرده بود، در اختیار دولت گذاشت تا آن‌ها را به صاحبانشان بازگرداند. ۳- علاوه بر این، به مراجع تقلید اطمینان داد که حجاب را محدود یا ممنوع نخواهد کرد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- ﴿ اوضاع سیاسی کشور در فاصله سال های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲: در فاصله سال های ۱۳۳۲ تا ۱۳۲۰ ، ۱- شاه فقط بر ارتش مسلط بود و نظارت و قدرت اداری و اجرایی کشور در اختیار مجلس شورای ملی و هیئت دولت بود. ۲- اعیان و اشراف زمین دار و غیر زمین دار در مجلس، کابینه و در سطح محلی، قدرت و نفوذ زیادی داشتند. ۳- در این دوره، مطبوعات و احزاب نیز به صورت گسترده و با شور و شوق فراوان فعالیت می کردند و نقش مؤثری در تحولات سیاسی و اجتماعی داشتند.
- زمینه های نهضت ملی شدن نفت در دوران اشغال ایران، دولت های آمریکا و شوروی برای کسب امتیاز استخراج نفت در مناطقی که در خارج از محدوده قرارداد ۱۳۱۲ ش/ ۱۹۳۳ م ایران و انگلیس قرار داشتند، از جمله نفت شمال، بهشت باهم رقابت می کردند.
- ﴿ مهم ترین اقدام مجلس در هنگام رقابت شدید آمریکا و شوروی برای کسب امتیاز استخراج نفت: شورای ملی (دوره چهارده) به پیشنهاد دکتر محمد مصدق طرحی را به تصویب رساندند که دولت را از مذاکره و انعقاد قرارداد با کشورهای خارجی در خصوص نفت ایران بدون تأیید و تصویب مجلس منع کرد (۱۳۲۳ ش).
- ﴿ سیاست موازنہ منفی و موازنہ مثبت: این مصوبه در حکم اتخاذ سیاست «موازنہ منفی» یعنی ایستادگی در برابر امتیاز خواهی دولت های سلطه جو، بود و دقیقاً خلاف سیاست «موازنہ مثبت» تلقی می شد، که تسليم شدن در برابر قدرت های بزرگ و اعطای امتیاز به آن ها را توصیه می کرد.
- ﴿ اقدام احمد قوام برای خروج نیروهای شوروی از ایران و نتیجه‌ی آن: پس از پایان جنگ جهانی دوم، شوروی نمی خواست بدون گرفتن امتیاز، نیروهایش را از ایران خارج کند؛ ازین‌رو، احمد قوام (قوام‌السلطنه) نخست وزیر وقت، طی موافقت‌نامه‌ای امتیاز نفت شمال را به شوروی واگذار کرد . لازم بود این موافقت‌نامه به تأیید و تصویب مجلس شورای ملی برسد، اما نمایندگان مجلس نه تنها موافقت‌نامه مذکور را رد کردند بلکه واگذاری هرگونه امتیاز استخراج نفت و مشتقات آن را به خارجی‌ها منع کردند.
- اعتراض به قرارداد نفت جنوب
- ﴿ عکس العمل نمایندگان مجلس به اعطای امتیاز نفت شمال: نمایندگان مجلس شورای ملی در مخالفت با اعطای امتیاز نفت شمال به شوروی، دولت را مکلف ساختند که برای گرفتن تمامی حقوق ملی در موضوع نفت جنوب، مذاکره کند و اقدامات لازم را انجام (مهر ۱۳۲۶) این اقدام به معنای اعلام نارضایتی رسمی و علنی از قرارداد نفتی ایران با انگلستان (قرارداد ۱۹۳۳ ش/ ۱۳۱۲ م) و تلاش برای تجدیدنظر در آن به حساب می آمد. سپس، اعتراض به این قرارداد و انتقاد از آن در محافل سیاسی و مطبوعاتی ایران آغاز شد.
- جلوگیری از تصویب قرارداد الحاقی
- ﴿ چگونگی امضای قرارداد الحاقی: پس از مذاکراتی که میان نماینده دولت ایران و نماینده شرکت نفت ایران و انگلیس باهدف بازنگری در قرارداد نفت جنوب و تأمین منافع ایران صورت گرفت، قرارداد الحاقی تدوین و امضا شد.
- ﴿ علل مخالفت نمایندگان مجلس با آن: این قرارداد معاهده نفتی ۱۳۱۲ ش را اندکی تعديل کرد اما باز هم تأمین کننده حقوق و منافع کشور ما نبود. به همین سبب، معدودی از نمایندگان مجلس شورای ملی که مخالف قرارداد بودند، مانع رأی گیری درباره آن شدند.
- ﴿ در مجلس شانزدهم نیز اقلیتی از نمایندگان عضو جبهه ملی به رهبری دکتر مصدق با مخالفت مؤثر خود از تصویب قرارداد الحاقی جلوگیری کردند.
- ﴿ علل مهم مخالفت با قرارداد الحاقی گس گلشائیان: ۱- نادیده گرفتن حقوق مادی مردم ایران ۲- نقض حاکمیت ملی و استقلال کشور ۳- مشروعیت بخشیدن به تسلط بیگانگان بر منابع و صنعت نفت.
- مبازه برای ملی کردن نفت
- ﴿ نمایندگان مخالف قرارداد الحاقی در مجلس شانزدهم، ضمن مخالفت با این قرارداد، طرح ملی شدن صنعت نفت ایران را پیشنهاد کردند.
- ﴿ مخالفان قرارداد الحاقی: این طرح با استقبال گسترده شخصیت‌ها، قشرها و گروه‌های مختلف سیاسی، ملی و مذهبی روبرو شد و بسیاری از مطبوعات نیز از آن پشتیبانی کردند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

﴿ اقدام آیت‌الله کاشانی در حمایت از ملی شدن نفت: آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی، که سابقه طولانی در مبارزه با استعمار انگلستان داشت، با جدیت تمام از جنبش ملی شدن صنعت نفت حمایت کرد. وی در اعلامیه‌ای، مبارزه برای ملی شدن نفت را تکلیف دینی و وطنی ملت ایران بر شمرد و تعدادی از علماء نیز نظر او را تأیید کردند. ۱۳۲۹

﴿ عکس العمل انگلستان و جبهه‌ی مخالف برای جلوگیری از ملی شدن نفت: در جبهه‌ی مقابل نیز انگلستان و عوامل داخلی اش برای حفظ منافع استعماری خود و جلوگیری از دستیابی ملت ایران به حقوق خویش به تکاپو افتادند. سپهبد حاجیعلی رزم‌آرا در مقام نخست وزیر (تیر تا اسفند ۱۳۲۹) از سیاست انگلستان جانب‌داری می‌کرد و با ملی شدن صنعت نفت بهشت مخالف بود.

تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت:

﴿ چگونگی ملی شدن نفت: پس از اعدام انقلابی رزم‌آرا به دست خلیل طهماسبی یکی از اعضای جمعیت فداییان اسلام (۱۶ اسفند) مهم‌ترین مانع بر سر راه ملی شدن صنعت نفت برداشته شد. چند روز بعد از آن، نخست مجلس شورای ملی (۲۴ اسفند ۱۳۲۹) و سپس مجلس سنای در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ طرح ملی شدن صنعت نفت را تصویب کردند و جنبش ضد استعماری ملت ایران در گام نخست به پیروزی رسید.

﴿ عوامل مؤثر بر خیزش مردم ایران در نهضت ملی شدن نفت: ۱- پیروزی جنبش‌های ضد استعماری مردم هندوستان علیه انگلستان به عنوان استعمار پیر ۲- موفقیت حرکت‌های استقلال طلبانه در برخی از کشورهای آسیایی و آفریقایی

﴿ نخست وزیری مصدق و اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت

﴿ حامیان مصدق در رسیدن به نخست وزیری: در اردیبهشت ۱۳۳۰، دکتر مصدق با حمایت گسترده افکار عمومی، اتحاد و همکاری تنگاتنگ نیروهای ملی و مذهبی و پشتیبانی قاطع آیت‌الله کاشانی، نخست وزیر شد تا قانون ملی شدن صنعت نفت و خلع ید از شرکت نفت ایران و انگلیس را با قاطعیت به اجرا درآورد.

﴿ اقدام مهم مصدق برای اجرای قانون ملی شدن نفت: دولت دکتر مصدق پس از روی کار آمدن، بی‌درنگ هیئتی را به ریاست مهندس مهدی پازگان به خوزستان فرستاد تا مراکز و تأسیسات نفتی را از حوزه اختیار شرکت نفت ایران و انگلیس خارج کند.

﴿ اجرای قانون ملی شدن نفت نقطه عطفی در تاریخ معاصر و مبارزه مردم ایران برای رهایی از سلطه استعمار و نجات سرمایه‌های ملی از تسليط بیگانگان به شمار می‌رود.

اقدامات انگلستان برای ممانعت از ملی شدن نفت

﴿ اقدامات سیاسی، اقتصادی و نظامی انگلستان برای ممانعت از ملی شدن نفت: ۱- تحریک کارگران صنعت نفت به اعتصاب گسترده از طریق منع شرکت نفت ایران و انگلیس از پرداخت فوق العاده دستمزد آنان؛ ۲- فرستادن کشتی‌های جنگی خود به خلیج‌فارس و بنادر ایران و تهدید نظامی؛ ۳- طرح شکایت از ایران در مجامع بین‌المللی؛ ۴- تهدید اقتصادی ایران با تعطیلی شعب بانک انگلیس، خارج کردن سرمایه‌های شرکت نفت و تحریم خرید نفت.

﴿ عکس العمل دولت دکتر مصدق برای مقابله با تهدیدها و تحریم‌های اقتصادی و نتیجه آن: دولت دکتر مصدق برای مقابله با تهدیدها و تحریم‌های اقتصادی انگلستان، برنامه اقتصاد بدون نفت را اجرا کرد. دکتر مصدق که خود حقوق دان بود، با حضور در مجامع بین‌المللی از حقانیت ملت ایران دفاع می‌کرد. نتیجه: دفاع منطقی و مستدل نخست وزیر و ولای حقوقی ایران باعث شد که شورای امنیت سازمان ملل متعدد و سپس دیوان بین‌المللی لاهه به سود کشور ما رأی صادر کنند.

﴿ علت قطع رابطه سیاسی دولت ایران پس از ملی شدن نفت با لندن: دولت ایران پس از پیروزی در دادگاه لاهه، از انگلستان خواست که بدھی‌های شرکت نفت و خسارت‌های ناشی از تأخیر و غیره را بپردازد و چون دولت انگلیس این تقاضا را نپذیرفت، اقدام به قطع رابطه سیاسی با لندن کرد.

قیام ۳۰ تیر

﴿ علت استعفای مصدق از نخست وزیری: در تیر ۱۳۳۱ دکتر مصدق برای کاستن از نفوذ و قدرت دربار و مقابله با کارشناسی‌های آن در اداره امور کشور، از محمد رضا شاه پهلوی خواست که اختیار وزارت جنگ و فرماندهی ارتش را به او بسپارد و چون شاه با این تقاضا مخالفت کرد، از مقام خود استعفا نمود. شاه نیز بی‌درنگ احمد قوام را مأمور تشکیل دولت کرد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

➤ علت استعفای مصدق از نخست وزیری، رهبر قیام و نتیجه: پاسخ خلاصه: علت: استعفای مصدق از نخست وزیری - رهبر قیام: آیت الله کاشانی - نتیجه: کناره گیری قوام و دکتر مصدق دوباره نخست وزیر شد و وزارت جنگ و فرماندهی نیروهای مسلح را در اختیار گرفت. همچنین، شاه را از برقراری ارتباط مستقیم با سفرای خارجی منع کرد.

بروز اختلاف و تفرقه در نهضت

➤ نهضت ملی شدن صنعت نفت با اتحاد و یکپارچگی احزاب و گروههای سیاسی و مذهبی مختلف و بر محور مبارزه با استعمار انگلیس آغاز شد.

➤ عوامل بروز اختلاف و تفرقه در نهضت ملی شدن نفت و نتیجه آن: برایر غلبه رویه لجاجت، خودمحوری، قدرت طلبی و منفعت جویی های فردی و گروهی به تفرقه و دشمنی تبدیل شد. - نتیجه اینکه اهداف نهضت ملی شدن نفت به فراموشی سپرده شد.

➤ اقدامات دشمنان برای نابودی دولت مصدق: دشمنان خارجی و عوامل داخلی آنان با بهره گیری از تداوم و گسترش اختلاف و نزاع میان دکتر مصدق و آیت الله کاشانی و یاران و نزدیکان این دو شخصیت ملی و مذهبی، بر تلاش هایشان برای نابودی نهضت و سرنگونی دولت دکتر مصدق افزودند.

کودتای ۲۸ مرداد

➤ سیاست آمریکا در قبال دولت مصدق: در این زمان، دکتر مصدق امیدوار بود که دولت آمریکا در ماجراهی نفت از ایران پشتیبانی کند اما آمریکا که از زمان جنگ جهانی دوم سیاست فعالی را درباره ایران در پیش گرفته بود، سرانجام از دولت انگلستان جانب داری کرد و با آن کشور در براندازی دولت مصدق متحد شد.

➤ طراحی کودتا ۲۸ مرداد حاصل توافق آمریکا و انگلیس بود.

➤ زمینه های انجام کودتا علیه مصدق: ۱- توافق دولت انگلیس و آمریکا سرنگونی دولت مصدق و انتصاب سرلشکر فضل الله زاهدی به نخست وزیری ۲- بر اساس طرح مشترک انگلیس و آمریکا، ایجاد آشوب های خیابانی در ایران و به راه اندختن جنگ روانی علیه مصدق در مطبوعات در دستور کار شبکه جاسوسی دو کشور قرار گرفت. ۳- علاوه بر آن، طراحان کودتا از طریق اشراف پهلوی و زنگ نورمن شوارتسکف آمریکایی، محمد رضا پهلوی را که در ابتدا در پذیرش کودتا مردد بود، متلاعده کردند که با کودتا موافقت کند. ۴- با ورود مأمور ویژه سیا به ایران در اواسط تیر ۱۳۳۲ و ملاقات او با فضل الله زاهدی، مقدمات اجرای کودتا فراهم شد.

➤ چگونگی انجام کودتا ۲۸ مرداد: سرانجام، با نقشه و حمایت سیاسی و مالی دولت های انگلستان و آمریکا و عوامل داخلی آنان، در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ واحدهایی از ارتش به فرماندهی فضل الله زاهدی علیه مصدق اقدام به کودتا کردند. کودتاجیان که از پشتیبانی سازماندهی شده گروههایی از طرفداران شاه و دربار برخوردار بودند، مراکز مهم دولتی را در پایتخت تسخیر و دولت دکتر مصدق را سرنگون کردند.

➤ نتایج کودتا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲: ۱- زاهدی نخست وزیر شد و اعلام حکومت نظامی کرد. ۲- دکتر مصدق و تعدادی از همکاران و یاران نزدیکش دستگیر و سپس محکمه شدند. ۳- احزاب و گروههای سیاسی و روزنامه های مخالف، غیرقانونی اعلام شدند و منحل گردیدند.

➤ کنسرسیوم و نتیجه آن: یک سال و اندی پس از کودتا ۲۸ مرداد، حکومت پهلوی با انگلستان و آمریکا درباره مسئله نفت به توافق رسید و به موجب قراردادی، تولید و فروش نفت ایران را به کنسرسیومی از شرکت های نفتی انگلیسی، آمریکایی، هلندی و فرانسوی واگذار کرد . نتیجه: بر اساس این قرارداد مقرر شد که کنسرسیوم به مدت ۲۵ سال نفت ایران را استخراج کند و به فروش برساند و در مقابل، نیمی از سود خالص خود را به کشور ما بپردازد.

ادامه مبارزه پس از کودتا

➤ نهضت مقاومت ملی و مهم ترین اقدام آنان: با وجود جو سرکوب و اختناق پس از کودتا، گروهی از شخصیت های ملی و مذهبی و از جمله تعدادی از استادان دانشگاه تشکلی به نام نهضت مقاومت ملی را پایه گذاری کردند و با قرارداد جدید نفتی به مخالفت برخاستند که منجر به اخراج شماری از آنان از دانشگاه شد. آیت الله کاشانی نیز به این قرارداد اعتراض کرد.

➤ روز دانشجو: در ۱۶ آذر ۱۳۳۲ گروهی از دانشجویان دانشگاه تهران در اعتراض به برقراری روابط سیاسی مجدد با انگلستان و سفر معاون رئیس جمهور آمریکا (ریچارد نیکسون) به ایران تظاهرات کردند که در جریان آن سه تن از دانشجویان به شهادت رسیدند.

درس دهم انقلاب اسلامی

زمینه‌های سلطه آمریکا بر ایران

➢ چگونگی فراهم شدن زمینه تسلط بر ایران و حفظ و تقویت حکومت پهلوی: در سال‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا اوایل دهه ۱۳۴۰ دولت آمریکا با وادار کردن حکومت پهلوی به اجرای برنامه‌های پیشنهادی خود، زمینه تسلط بر ایران و حفظ و تقویت این حکومت را فراهم کرد.

➢ برنامه‌های آمریکا برای زمینه تسلط بر ایران و حفظ و تقویت حکومت پهلوی: ۱- پیوستن ایران به پیمان بغداد (ستتو)- ۲- تأسیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور(ساواک)- ۳- اعطای کمک‌های نظامی و مالی به ایران ۴- اجرای بعضی اصلاحات در کشور ما.

➢ اهداف آمریکا از اجرای برنامه‌های زمینه تسلط بر ایران و حفظ و تقویت حکومت پهلوی: اهداف آمریکا از اجرای برنامه‌های زمینه تسلط بر ایران و حفظ و تقویت حکومت پهلوی

➢ نخستین مرحله برنامه‌های اصلاحی با عنوان اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۰، در زمان نخست وزیری علی امینی آغاز شد.

اصلاحات آمریکایی در ایران

➢ زمینه اجرای اصلاحات در سال ۱۳۴۰؛ با رحلت آیت‌الله بروجردی در فروردین ۱۳۴۰، شاه فرصت را برای ادامه اصلاحات در ایران مناسب دید.

➢ علت برکناری علی امینی از نخست وزیری و جانشینی وی: رقابت شاه و علی امینی، نخست وزیر وقت، سرانجام به برکناری امینی انجامید و امیر اسدالله علام، که مورد اعتماد شاه بود، نخست وزیر و مأمور اجرای اصلاحات شد.

➢ در آغاز، اصلاح قانون انتخابات انجمن‌های ایالتی و ولایتی در دستور کار دولت علم قرار گرفت.

➢ با تصویب‌نامه هیئت دولت، تغییرات زیر در قانون انتخابات انجمن‌های ایالتی و ولایتی ایجاد شد: الف) برداشتن دو قید مسلمان بودن و مرد بودن از شرایط انتخاب کنندگان و انتخاب شوندگان ب) حذف قید سوگند خوردن به قرآن مجید و تبدیل آن به سوگند خوردن به کتاب آسمانی.

➢ اصول شش گانه انقلاب سفید: در ادامه اجرای اصلاحات، شاه اصول شش گانه‌ای را با عنوان انقلاب سفید مطرح کرد و آن را به تصویب دولت رساند. این اصول با تبلیغات فراوان، در بهمن ۱۳۴۱ به همه‌پرسی گذاشته شد و مورد استقبال دولتهای آمریکا، انگلستان و شوروی قرار گرفت.

➢ آغاز مبارزه امام خمینی

➢ اولین مرحله فعالیت سیاسی و مبارزه امام خمینی با اعتراض به تصویب‌نامه انتخابات انجمن‌های ایالتی و ولایتی آغاز شد.

➢ هدف امام از مخالفت با انجمن‌های ایالتی و ولایتی: دیدگاه حضرت امام، این تصویب‌نامه موجب تضعیف اسلام و افزایش حضور بهائیان در حکومت می‌شد. از این‌رو، ایشان پس از رایزنی با علمای بزرگ قم با آن به مخالفت پرداختند و دولت را مجبور به لغو آن کردند.

➢ عکس العمل امام و روحانیت در مقابل همه‌پرسی انقلاب سفید: پس از مطرح شدن انقلاب سفید و همه‌پرسی آن، امام خمینی و تعدادی از علماء، نخست از شاه در این باره توضیح خواستند اما با بی‌اعتنایی و توهین او مواجه شدند. پس با انتشار اعلامیه‌ای همه‌پرسی فرمایشی را غیرقانونی اعلام کردند. بیشتر مراجع دینی نیز به دعوت امام خمینی همه‌پرسی را تحریم کردند. در تهران و قم تظاهرات گسترده‌ای برپا شد و رژیم پهلوی با استفاده از نیروی نظامی، قیام مردم تهران و قم را سرکوب کرد.

➢ واقعه مدرسه فیضیه: امام خمینی به همراه مراجع دیگر، در اعتراض به عملکرد حکومت، عید نوروز ۱۳۴۲ را عزای عمومی اعلام کردند و به افشاء اقدامات شاه پرداختند. اوج این حرکت اعتراضی در مدرسه فیضیه قم اتفاق افتاد که با یورش مأموران حکومتی به خشونت کشیده شد. در حمله مأموران به مدرسه فیضیه قم و مدرسه طالبیه تبریز تعدادی از طلاب شهید و مجرح شدند. به دنبال این جنایت، امام خمینی، در سخنرانی خود خطاب به شاه، او را به طور مستقیم سرزنش کردند و تقبیه و سکوت در مقابل ظلم حکومت را حرام دانستند.

قیام پانزده خرداد ۴۲

➢ نکات مهم امام به سخنرانان مذهبی در خودداد ۴۲ و عکس العمل رژیم: خطر اسرائیل را برای مردم توضیح دهنده و آسیب‌های واردشده بر جامعه اسلامی و مراکز دینی را بازگو کنند. در مقابل، حکومت هم سخنرانان مذهبی را ملزم کرد که علیه شاه و اسرائیل چیزی نگویند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

➤ سخنرانی امام : برخلاف تصور و خواست حکومت، مردم در عاشرای این سال با سردادر شعارهایی، حمایت خود را از امام خمینی علی ساختند. با وجود محدودیت‌های امنیتی، امام خمینی طی نطقی در عصر عاشرای قم، شخص شاه را مخاطب قراردادند و از تسلط آمریکا و اسرائیل بر حکومت پهلوی پرده برداشتند.

➤ قیام پانزده خرداد ۴۲: این سخنرانی باعث خشم رژیم و دستگیری و انتقال امام به تهران شد. خبر دستگیری امام مردم و روحانیون و مراجع را به واکنش واداشت. اعتراضات زیادی در شهرهای مختلف ایران برپا شد؛ مردم در قم، تهران و ورامین به خاک و خون کشیده شدند و به دنبال آن عده‌ای از مبارزان، زندانی، اعدام و یا تبعید شدند.

➤ نتایج قیام پانزده خرداد: ۱- هدف مبارزه تغییر کرد و سرنگونی رژیم پهلوی هدف نهایی مبارزان شد. ۲- حضور امام خمینی در صحنه مبارزه موجب شد بسیاری از روحانیون به مبارزات سیاسی روی بیاورند. ۳- علاوه بر روحانیون و دانشگاهیان، اشاره دیگری از جامعه نیز به جمع مبارزان پیوستند. ۴- رهبری امام خمینی به عنوان مرجع دینی برجسته‌تر شد و مبارزان به نقش و قدرت مذهب در این زمینه توجه بیشتری نشان دادند.

➤ مخالفت با کاپیتولاقیون و تبعید امام خمینی

➤ بازگشت امام به تهران: امام خمینی در پی اعتراض مردم و علمای دینی، پس از تحمل ده ماه زندانی و حصر آزاد شدند. حضور دوباره ایشان در قم مبارزان را به ادامه مبارزه امیدوار کرد.

➤ تصویب کاپیتولاقیون: پس از آنکه دو مجلس سنا و شورای ملی قانون مصونیت قضایی و سیاسی اتباع آمریکایی مقیم ایران (کاپیتولاقیون) را تصویب کردند، بار دیگر انتقاد از رژیم بالا گرفت. بر اساس توافق‌نامه بین‌المللی وین، مأموران سیاسی یک کشور در کشور دیگر از مصونیت سیاسی و قضایی برخوردارند. با تصویب قانون کاپیتولاقیون، مستشاران نظامی آمریکا و خانواده‌های آنان نیز در ایران از مصونیت سیاسی و قضایی برخوردار شدند.

➤ سخنرانی در مقابل تصویب کاپیتولاقیون و تبعید امام: امام خمینی در سخنرانی پرشوری به تصویب این قانون اعتراض کردند (۴ آبان ۱۳۴۳). مخالفت صریح امام با قانون مذکور، حکومت پهلوی را چنان به وحشت انداخت که ایشان را در سحرگاه ۱۳ آبان ۱۳۴۳ در قم دستگیر و به کشور ترکیه تبعید کرد. محل تبعید امام یازده ماه بعد تغییر یافت و ایشان از ترکیه به عراق فرستاده شدند.

➤ وضعیت رژیم پهلوی

➤ وضعیت رژیم پهلوی پس از تبعید امام خمینی: پس از تبعید امام خمینی و سرکوب شدید مخالفان، اوضاع سیاسی آرام تر شد. همچنین با بهبود وضع اقتصادی در دوران طولانی نخست‌وزیری امیرعباس هویدا، حکومت پهلوی برای تقویت و تحکیم پایه‌های اقتدار خود به اقداماتی نمایشی دست زد.

➤ فعالیت‌های فرهنگی رژیم پهلوی بعد از تبعید امام: در زمینه فرهنگی نیز رژیم میان فرهنگ ایرانی و فرهنگ اسلامی تقابلی مصنوعی ایجاد کند. پیرو همین سیاست و به بهانه ناهمخوانی تاریخ هجری شمسی با فرهنگ ایرانی، تاریخ شاهنشاهی را جایگزین تقویم هجری شمسی کرد.

تداوم مبارزه

➤ مهم‌ترین فعالیت‌های سیاسی علیه رژیم پهلوی: ۱- امام خمینی در طول دوران تبعید در نجف اشرف با صدور اعلامیه به مناسبت‌های مختلف و فرستادن پیام به سران و مردم کشورهای اسلامی و نیز با تدریس مباحث ولایت‌فقیه، مبانی حاکمیت دینی را ترسیم می‌کردند. ۲- در همین دوران، شاگردان و علاقه‌مندان به اندیشه ایشان، مساجد و دانشگاه‌ها را به کانون مبارزه علیه رژیم پهلوی تبدیل کرده بودند. ۳- جبهه ملی و نهضت آزادی نیز در چارچوب قانون اساسی به مبارزان خود ادامه می‌دادند.

➤ اساس مبارزه فرهنگی علیه رژیم: ۱- آگاهی دادن به مردم- ۲- تبلیغ و ترویج باورهای دینی- ۳- روش‌نگری علیه اقدامات رژیم پهلوی

➤ مبارزان عرصه‌ی فرهنگی علیه رژیم پهلوی: روحانیون، معلمان، استادان دانشگاه، دانشجویان و دانش‌آموزان در عرصه مبارزه فرهنگی با رژیم فعالیت می‌کردند و در مساجد، حسینیه‌ها و مدارس و دانشگاه‌ها به ترویج فرهنگ دینی مشغول بودند.

➤ معروف‌ترین چهره‌های مبارز فرهنگی علیه رژیم: معروف‌ترین چهره‌های فرهنگی علامه طباطبایی، آیت‌الله طالقانی، آیت‌الله مطهری، آیت‌الله بہشتی، دکتر شریعتی، دکتر باهنر و دکتر مفتح بودند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- گروههای مبارزه مسلحانه علیه رژیم: ۱- هیئت‌های مؤتلفه اسلامی ۲- حزب ملل اسلامی ۳- سازمان مجاهدین خلق ۴- سازمان چریک‌های فدایی خلق
- هیئت‌های مؤتلفه اسلامی: این گروه پس از تبعید امام خمینی، مبارزه مسلحانه و ترور سران حکومت پهلوی را محور کار خود قرار داد و حسنعلی منصور، نخستوزیر وقت، را ترور کرد. این کار را محمد بخارایی، از اعضای این گروه، انجام داد.
- سرنوشت هیئت‌های مؤتلفه اسلامی: پس از این واقعه، بیشتر اعضای این گروه دستگیر و چهار تن از آنان اعدام شدند و برخی هم به حبس‌های طولانی محکوم گردیدند.
- حزب ملل اسلامی: این گروه با آرمان برپا کردن حکومت اسلامی به نبرد مسلحانه روی آورد اما اعضای آن پیش از هر اقدامی دستگیر و زندانی شدند.
- سازمان مجاهدین خلق: گروهی از جوانان عضو نهضت آزادی بعد از قیام ۱۵ خرداد فعالیت سیاسی را کنار گذاشتند و به جنگ مسلحانه روی آورdenد. آن‌ها در آغاز تفکر اسلامی داشتند ولی به مرور زمان دچار انحراف فکری شدند و به مارکسیسم تمایل پیدا کردند. در سال ۱۳۵۰ بیشتر اعضای این سازمان یا دستگیر شدند و یا در تسویه‌های درون‌گروهی از بین رفتند.
- چریک‌های فدایی خلق ایران: این گروه از همان ابتدا با الهام از افکار مارکسیستی به مبارزه مسلحانه روی آوردن و تعدادی از آن‌ها در درگیری با مأموران رژیم یا در زندان به قتل رسیدند.
- سرنوشت مبارزان علیه رژیم پهلوی: بسیاری از مبارزان زندانی و شکنجه شدند. تعدادی از آنان مانند آیت الله سعیدی و آیت الله غفاری، زیر شکنجه به شهادت رسیدند و بسیاری نیز مانند آیت الله طالقانی تا اوج گیری انقلاب اسلامی در زندان بودند.
- وضعیت عمومی ایران در سال ۱۳۵۶-۱- آشکار شدن ضدیت این حکومت با اسلام و معنویت و اخلاق-۲- زندانی بودن صدها روحانی مبارز و عدم اجازه سخنرانی بسیاری از استادان دانشگاه و سخنرانان مذهبی در محافل و مجالس-۳- تقویت سرمایه داران وابسته به غرب و رژیم پهلوی به وسیله‌ی نفت-۴- هجوم طبقات محروم از جمله کارگران و رستاییان برای گذراندن زندگی به شهرها-۵- انقلاب سفید شاه نتیجه خود را نشان داده بود: نابودی اقتصاد ایران و وابستگی به بیگانگان-۶- نداشتن راه، آب آشامیدنی، برق و حمام رستاهای ایران-۷- انعقاد قرارداد سرمایه داران آمریکایی با حکومت پهلوی و غارت ثروت ایران-۸- آسوده‌خاطر بودن رژیم پهلوی از ناحیه گروههای مبارز مسلح با استفاده از دستگاه ساواک و نیروهای پلیسی و امنیتی-۹- پر بودن زندان‌ها از زندانیان سیاسی و نبودن حرکت‌های پراکنده مسلحانه خارج از زندان
- فضای باز سیاسی
- جیمی کارت، رئیس جمهور آمریکا، در سال ۱۳۵۵ برای کاهش تنفر عمومی از سیاست‌های آمریکا به شعار دفاع از حقوق بشر متول شد.
- درخواست‌های جیمی کارت، رئیس جمهور آمریکا از شاه برای کاهش تنفر عمومی از سیاست‌های آمریکا: او از شاه نیز خواست به تبعیت از سیاست فضای باز آمریکایی، اوضاع عمومی زندانیان را بهبود بخشد، شکنجه زندانیان را کاهش دهد و به مطبوعات اجازه دهد به طور ملائم و محدود از دولت انتقاد کنند.
- اقدام شاه در پاسخ به درخواست کارت: شاه در پاسخ مساعد به خواسته‌های آمریکا، هویدا را برگزار و جمشید آموزگار را به نخست وزیری منصوب کرد. آموزگار مأموریت یافت تا با انتقاد از گذشته، در کشور فضای باز سیاسی ایجاد کند.
- مرگ مشکوک دو چهره
- علت مرگ دکتر علی شریعتی و پیامدهای آن: در خرداد ۱۳۵۶ دکتر علی شریعتی به طور ناگهانی در لندن درگذشت. شریعتی با برگزاری سخنرانی‌ها و نگارش کتاب‌های متعدد نقشی اساسی در طرد اندیشه‌های مارکسیستی و بیداری نسل جوان و گایش آنان به اسلام داشت. مردم که ساواک را عامل مرگ او می‌دانستند، با گرامی داشتن نام و یادش تنفر خود را از حکومت نشان دادند.
- درگذشت سید مصطفی خمینی و پیامدهای آن: در گذشت ناگهانی حاج آقا مصطفی، پسر بزرگ امام خمینی، در آبان سال ۱۳۵۶ در نجف نیز اعتراضات تازه‌ای را برانگیخت و تنفر بیشتری نسبت به حکومت ایجاد کرد. با مرگ مشکوک وی، مجالس ترحیمی در بسیاری از شهرهای ایران برگزار شد و بار دیگر یاد و خاطره امام خمینی جان تازه‌ای به جریان مبارزه داد.

► آغاز انقلاب اسلامی

► انتشار مقاله توہین آمیز نسبت به امام خمینی و پیامدهای آن: در ۱۷ دی ۱۳۵۶ مقاله توہین آمیزی علیه امام خمینی در روزنامه اطلاعات منتشر شد. به دنبال انتشار این مقاله، مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ قیام کردند اما مأموران حکومتی آن‌ها را به خاک و خون کشیدند. در چهلم شهداي قم، در ۲۹ بهمن همان سال مردم تبریز به پا خاستند که این اجتماع نیز با یورش نیروهای حکومت موافق شد و تعدادی شهید یا مجروح شدند.

► گسترش قیام، جمشید آموزگار در مرداد ۱۳۵۷ در اصفهان حکومت نظامی برقرار کرد اما این تدبیر ثمری نداشت؛ درنتیجه، شاه مجبور شد آموزگار را برکنار کند و جعفر شریف امامی را با «شعار آشتی ملی» به نخست وزیری بگمارد.

► قیام خوین ۱۷ شهریور: حکومت پهلوی برای جلوگیری از ادامه تظاهرات و اعتراضات در روز جمعه ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ در تهران و چند شهر دیگر حکومت نظامی برقرار کرد. مردم تهران بی‌اعتنای به اخطرها و هشدارهای رژیم در میدان شهدا (زاله سابق) تجمع کردند. دژخیمان پهلوی مردم را به گلوله بستند و جمع زیادی از آنان را به شهادت رسانند. به دنبال این جنایت هولناک، رئیس جمهور آمریکا بار دیگر به صراحت از رژیم پهلوی حمایت کرد.

► علت هجرت امام به فرانسه: پس از اوج گیری انقلاب اسلامی، امام خمینی تحت فشار سیاسی و امنیتی سازمان امنیت عراق و ساوک، قصد عزیمت به کویت داشتند اما دولت کویت حاضر به پذیرش ایشان نشد.

► امام به فرانسه رفتند و در دهکده‌ای به نام نوبل لوشاتو در حومه پاریس ساکن شدند.

► نتایج هجرت امام به فرانسه: ۱- ایشان با استفاده از امکانات تبلیغی، مصاحبه و سخنرانی جنایات حکومت پهلوی را افشا می‌کردند؛ ۲- امکان ملاقات مبارزان با رهبری انقلاب فراهم آمد و پیام‌های امام با شتاب بیشتری در ایران منتشر شد.

► حماسه ماه محرم: شاه پس از سرکوب تظاهرات دانشجویان و دانش آموزان در مقابل دانشگاه تهران (۱۳ آبان)، ارتشد غلامرضا ازهاری را جانشینی شریف امامی کرد تا وی با برقرار کردن حکومت نظامی از سرعت حرکت انقلاب بکاهد. اما شروع ماه محرم، مبارزه را وارد مرحله تازه‌ای کرد. در روزهای تاسوعا و عاشورا میلیون‌ها تن از مردم در شهرهای مختلف، از جمله تهران، با شرکت در تظاهراتی مسالمت آمیز سقوط حکومت پهلوی و برقراری حکومت اسلامی را فریاد زدند.

► نتایج تظاهرات محرم ۱۳۵۷: ۱- این تظاهرات عظیم دولت آمریکا را به این نتیجه رساند که روی کار آوردن دولت نظامی ازهاری نتیجه‌ای نداشته است؛ ۲- به علاوه، مردم ایران متعدد و در اطاعت از رهبر خود مصمم و جدی هستند و ۳- بالاخره اینکه آمریکا برای حفظ منافع خود در ایران باید به فکر مهربه دیگری غیر از محمد رضا شاه باشد.

► آخرین نخست وزیر: شاه در نیمه دی ۱۳۵۷ در حالی که تصمیم به خروج از ایران گرفته بود، به دستور آمریکایی‌ها و برای جلوگیری از پیروزی انقلاب اسلامی، شایور بختیار را، که قبلاً عضو جبهه ملی و از مخالفان رژیم بود، نخست وزیر خود کرد.

► تشکیل شورای انقلاب و وظایف آن: امام خمینی در ۲۳ دی با ارسال پیامی تشکیل شورای انقلاب را به اطلاع مردم رسانند. این شورا که از افراد شایسته، مسلمان، متعهد و مورد اعتماد ایشان تشکیل شده بود، وظیفه داشت زمینه انتقال قدرت را فراهم کند. ده روز پس از تشکیل دولت بختیار، در ۲۶ دی، شاه از ایران رفت و شور و شفعت مردم ایران بیشتر شد.

ورود امام خمینی به ایران، تشکیل دولت موقت و پیروزی انقلاب

► از ورود امام تا پیروزی انقلاب: در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ رهبر انقلاب باشکوه فراوان و در میان استقبال بی‌نظیر مردم وارد ایران شدند. در ۱۵ بهمن به پیشنهاد شورای انقلاب، مهندس مهدی بازرگان را به عنوان نخست وزیر دولت موقت انقلابی معرفی و از همه تقاضا کردند که از او حمایت کنند. با حمله نیروهای گارد شاهنشاهی به افراد نیروی هوایی که به انقلاب پیوسته بودند (۲۰ بهمن)، تهران به شهری نظامی مبدل شد. حکومت پهلوی قصد داشت در بعدازظهر ۲۱ بهمن و شب ۲۲ بهمن حکومت نظامی برقرار کند؛ سپس، به کمک نظامیان وابسته به خود و با نظارت ژنرال هایزر آمریکایی، کودتایی نظامی ترتیب دهد و رهبر انقلاب و اعضای شورای انقلاب را دستگیر و انقلاب را سرکوب کند اما امام خمینی با توکل به الطاف خداوند، حکومت نظامی را غیرقانونی اعلام کردند. مردم به کمک ارتشیانی که به انقلاب پیوسته بودند، مراکز نظامی را در تهران و شهرهای بزرگ تصرف کردند. رادیو و تلویزیون نیز در اختیار مردم قرار گرفت و با اعلام صدای انقلاب و پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن، زنگ سقوط نظام شاهنشاهی به صدا درآمد.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

درس یازدهم

استقرار و ثبت نظام جمهوری اسلامی

استقرار نظام جمهوری اسلامی

- اقدامات دولت موقت با همراهی شورای انقلاب برای استقرار نظام جمهوری اسلامی: ۱- برگزاری همه پرسی تعیین نظام سیاسی جدید ۲- تدوین قانون اساسی ۳- شکل گیری هیئت دولت بر اساس قانون اساسی جدید ۴- تأسیس نهادهای انقلابی
- برگزاری همه پرسی تعیین نظام سیاسی جدید: این همه پرسی روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ برگزار شد و نتیجه آن که در ۱۲ فروردین اعلام شد، نشان داد که بیش از ۹۸ درصد شرکت کنندگان به جمهوری اسلامی رأی مثبت داده‌اند. به همین دلیل، ۱۲ فروردین در تقویم به عنوان روز جمهوری اسلامی نام‌گذاری شده است.
- تدوین قانون اساسی: چند ماه بعد از همه پرسی، مردم با حضور در پای صندوق‌های رأی، ۷۲ نماینده مجلس خبرگان قانون اساسی را برگزیدند تا قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را تدوین و تصویب کنند. مجلس خبرگان قانون اساسی از مرداد ۱۳۵۸ کار تدوین قانون اساسی جدید را آغاز کرد.
- اشغال سفارت آمریکا و علت آن؛ زمان تدوین قانون اساسی، دانشجویان موسوم به پیرو خط امام در ۱۳ آبان ۱۳۵۸ سفارت آمریکا را در تهران تسخیر کردند. آنان علت این اقدام را تداوم دشمنی‌ها و توطئه‌های دولت آمریکا علیه انقلاب اسلامی و دخالت در امور داخلی ایران از جمله اجازه ورود به محمدرضا شاه پهلوی برای سفر به آن کشور اعلام کردند.
- انقلاب دوم: امام خمینی این اقدام دانشجویان را تأیید کرد و آن را انقلاب دوم خواند. مجلس خبرگان قانون اساسی نیز از تسخیر سفارت آمریکا توسط دانشجویان حمایت کرد.
- علت استعفای بازگان از نخست وزیری: مهندس بازگان و اعضای کابینه او که با این اقدام (تسخیر سفارت آمریکا) موافق نبودند، استعفا کردند و شورای انقلاب مسئولیت اداره کشور و تکمیل روند استقرار نظام سیاسی جدید را عهده‌دار شد.
- پس از آنکه نماینده‌گان مجلس خبرگان قانون اساسی جدید را تدوین و تصویب کردند، این قانون به همه پرسی گذاشته شد (آذر ۱۳۵۸) و مورد تأیید اکثر مردم ایران قرار گرفت.
- شکل گیری هیئت دولت بر اساس قانون اساسی جدید: با تدوین و تصویب قانون اساسی، زمینه برای برگزاری انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی و تشکیل دولت دائم فراهم آمد. ابتدا انتخابات ریاست جمهوری (بهمن ۱۳۵۸) انجام شد و ابوالحسن بنی صدر به عنوان نخستین رئیس جمهوری ایران انتخاب گردید. با فاصله کوتاهی انتخابات مجلس (شورای اسلامی) نیز برگزار شد. اسفند ۱۳۵۸ پس از شروع به کار مجلس شورای اسلامی، ابتدا محمدعلی رجایی به عنوان نخست وزیر معرفی گردید و سپس وزرای معرفی شده توسط او از مجلس شورای اسلامی رأی اعتماد گرفتند؛ دولت دائم بر سرکار آمد و مدیریت امور کشور را از شورای انقلاب تحویل گرفت.
- با برگزاری انتخابات اولین دوره مجلس خبرگان رهبری (آذر ۱۳۶۱) و تشکیل مجلس خبرگان رهبری، تمامی ارکان سیاسی کشور مطابق قانون اساسی شکل گرفتند و نظام سیاسی جمهوری اسلامی به طور کامل استقرار یافت.
- تأسیس نهادهای انقلابی: تأسیس نهادهای انقلابی یکی از گام‌های مهم و تأثیرگذار در روند استقرار نظام جمهوری اسلامی محسوب می‌شود که هم‌زمان با شکل گیری ارکان سیاسی اتفاق افتاد. تنوع و گستره وسیع این نهادها که ابعاد مختلف سیاسی، امنیتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه را در بر می‌گرفت، بیانگر بینش مدیریت منسجم و جامع حضرت امام بود.
- مهم‌ترین نهادهای انقلابی و هدف از تشکیل آن: ۱- کمیته انقلاب اسلامی: هدف: حفظ نظام و امنیت و دستگیری سران جنایتکار رژیم پهلوی ۲- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: پاسداری از آرمان‌ها و دستاوردهای انقلاب ۳- جهاد سازندگی: هدف: عمران، آبادانی و رفع فقر و محرومیت از روستاهای ۴- کمیته امداد امام خمینی (ره): هدف: حمایت از محروم‌ان و مستضعفان ۵- نهضت سوادآموزی: هدف: ترویج فرهنگ سوادآموزی و کاهش و رفع بی‌سوادی ۶- بنیاد شهید، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و بسیج مستضعفان ۷- دادگاه‌ها و دادسراهای انقلاب اسلامی: هدف: رسیدگی به پرونده مقامات و مأموران رژیم سابق تشکیل شدند.
- در بعد آیینی و مناسکی نیز اولین نماز جمعه به امامت آیت‌الله طالقانی (۵ مرداد ۱۳۵۸) در تهران و سپس به تدریج در سایر شهرستان‌ها اقامه گردید.

توطئه‌ها و تلاش‌های دشمنان داخلی و خارجی

- عوامل خشم آمریکا و دشمنان انقلاب از انقلاب اسلامی: ۱- پیروزی انقلاب اسلامی و پیشرفت موفقیت‌آمیز روند استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران- ۲- با تسخیر لانه جاسوسی و افشا شدن نقش آمریکا در توطئه علیه انقلاب اسلامی
- مهم ترین توطئه‌ها و تلاش‌هایی که دشمنان داخلی و خارجی علیه جمهوری اسلامی ایران: ۱- ایجاد آشوب و نامنی- ۲- ترور شخصیت‌ها و مردم انقلابی- ۳- حمله نظامی آمریکا به طبس- ۴- طراحی کودتا
- ایجاد آشوب و نامنی: گروهک‌های ضدانقلاب با حمایت دشمنان خارجی انقلاب اسلامی در مناطق مختلف کشور به ویژه کردستان، خوزستان، سیستان و ترکمن صحرا (در استان گلستان کنونی) در صدد برآمدند که یکپارچگی وزندگی مسالمت‌آمیز اقوام ایرانی را به اختلاف و تفرقه تبدیل کنند و مسائل و مشکلات زیادی برای کشور و مردم آن مناطق به وجود آورند.
- ترور شخصیت‌ها و مردم انقلابی توسط گروهک‌های تروریستی
- شهیدان ترور توسط گروهک تروریستی فرقان: سپهبد ولی الله قرنی، رئیس ستاد مشترک ارتش، آیت‌الله استاد مطهری عضو سرشناس شورای انقلاب و از یاران نزدیک امام خمینی، دکتر مفتح، حاج مهدی عراقی و آیت‌الله قاضی طباطبائی را که از مبارزان سرشناس بودند، به شهادت رساند و به جان حجت‌الاسلام اکبر هاشمی رفسنجانی و آیت‌الله ربانی شیرازی نیز، که از شخصیت‌های مبارز به شمار می‌رفتند، سوءقصد کرد.
- شهیدان ترور توسط سازمان مجاهدین خلق: پس از دستگیری اعضای گروه فرقان، سازمان مجاهدین خلق(منافقین) ترور را آغاز کردند و عده زیادی از مسئولان و شمار کثیری از مردم عادی را در کوچه و بازار به شهادت رسانند.
- علت و چگونگی حمله نظامی آمریکا به طبس: پس از اینکه دانشجویان پیرو خط امام سفارت آمریکا در تهران را تسخیر و اعضا سفارت را دستگیر و بازداشت کردند، دولتمردان آمریکایی در شرایط دشواری قرار گرفتند. از این رو، آمریکا با طراحی یک عملیات پیچیده نظامی، اقدام به پیاده کردن نیروهای ویژه خود در صحرا طبیعی طبس کرد (۵ اردیبهشت ۱۳۵۹). مأموریت این گروه زده نظامی، تسخیر چند مرکز در تهران و خارج کردن آمریکاییان بازداشتی از ایران بود اما با عنایت خداوند، وقوع توفان شن و کاهش دید خلبانان آمریکایی باعث سقوط چند فروند بالگرد نظامی و کشته شدن تعدادی از نیروهای مهاجم شد. بقیه نیز با به جا گذاشت بخشی از تجهیزات، اسناد و مدارک مجبور به فرار شدند.
- طراحی کودتا و نتایج آن: در تیر ۱۳۵۹، تعدادی از افسران وابسته به رژیم پهلوی و هوادار شاپور بختیار، موسوم به «سازمان نقاب» با پشتیبانی سازمان جاسوسی آمریکا (سیا) و حکومت بعضی عراق کوتایی را طراحی کردند. کودتاچیان قصد داشتند با استفاده از امکنانات نظامی پایگاه هوایی شهید نوژه همدان، محل سکونت حضرت امام و برخی مراکز مهم در پایتخت را بمباران و نظام جمهوری اسلامی ایران را ساقط کنند. این توطئه اندکی پیش از اجرا کشف و خنثی شد. حزب توده نیز که به نفع حکومت شوروی در ایران جاسوسی می‌کرد، در سال ۱۳۶۰ ش، قصد کودتا داشت که این توطئه نیز کشف و سران آن دستگیر شدند.
- ثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران توشه‌ای برای موقبت
- پس از انتخاب ابوالحسن بنی صدر به عنوان نخستین رئیس جمهوری اسلامی ایران، امام خمینی علاوه بر تنفیذ حکم ریاست جمهوری وی، فرماندهی کل قوا و ریاست شورای انقلاب را نیز به او واگذار کردند.
- علل عزل بنی صدر از ریاست جمهوری: قرار گرفتن در چنان مغrovor کرد که از پذیرش محمدعلی رجایی، چهره انقلابی و مورد اعتماد امام و مردم، برای نخست وزیری امتناع می‌ورزید، سرانجام، با اصرار نمایندگان مجلس شورای اسلامی رجایی نخست وزیر شد. بنی صدر سپس با اختلاف افکنی میان مسئولان و نهادهای نظام، روزبه روز از خط امام فاصله گرفت و به گروه‌های منحرف و معاند، مانند سازمان مجاهدین خلق، نزدیک شد. با شروع جنگ تحمیلی نیز نیروهای سپاه پاسداران را در تنگنای مالی و تسليحاتی قرارداد و زمینه سقوط خرمشهر را فراهم آورد. این اعمال و رفتار سبب شد که امام خمینی او را از فرماندهی کل قوا برکنار کند. چند روز بعد هم نمایندگان مجلس شورای اسلامی به عدم کفایت سیاسی او رأی دادند. این رأی به تأیید امام خمینی رسید و بنی صدر از منصب ریاست جمهوری نیز عزل گردید (خرداد ۱۳۶۰).

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- دوره‌ی ریاست جمهوری شهید رجایی: با خلع بنی صدر، محمدعلی رجایی در دومین دوره انتخابات ریاست جمهوری پیروز شد(۲ مرداد ۱۳۶۰) و محمدجواد باهنر را مأمور تشکیل کابینه کرد. دوره ریاست جمهوری رجایی خیلی کوتاه بود؛ ایشان به همراه نخست وزیر و یاور انقلابی خود در انفجار دفتر نخستوزیری توسط منافقین در ۸ شهریور ۱۳۶۰ به شهادت رسید.
- پس از شهادت رئیس جمهور رجایی و نخست وزیر باهنر، مجلس شورای اسلامی آیت الله مهدوی کنی را به ریاست هیئت دولت برگزید تا در اداره امور کشور و جنگ وقفه‌ای به وجود نیاید.
- اندکی بعد، مردم ایران در انتخابات سومین دوره ریاست جمهوری بار دیگر با حضوری گسترده به پای صندوق‌های رأی رفتند و آیت الله سید علی خامنه‌ای را به ریاست جمهوری اسلامی برگزیدند(۱۰ مهر ۱۳۶۰) ایشان نیز میرحسین موسوی را برای تصدی منصب نخست وزیری به مجلس شورای اسلامی معزفی کرد.
- آیت الله خامنه‌ای دو دور متوالی در سمت ریاست جمهوری اسلامی باقی ماند.(۱۳۶۰-۱۳۶۸ش)
- حوالث دوره‌ی ریاست جمهوری آیت الله خامنه‌ای: در این دوره، ثبات سیاسی و امنیتی بیشتری ایجاد شد و اداره امور جنگ با توان و موفقیت بیشتر به انجام رسید. همچنین در دوره مذکور دانشگاه‌ها که پس از پیروزی انقلاب اسلامی تعطیل شده بودند، بازگشایی شدند.(مهر ۱۳۶۲)
- علت به وجود آمدن مجمع تشخیص مصلحت نظام و اعضای آن: با بروز پاره‌ای از اختلاف‌ها میان مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان مشکلاتی در اداره کشور به وجود آمد. از این‌رو، به فرمان حضرت امام مجمع تشخیص مصلحت، مرکب از مسئولان عالی‌رتبه کشور و صاحب‌نظران بر جسته، تشکیل شد تا به اختلافات میان مجلس و شورای نگهبان رسیدگی کند.
- ارتحال امام خمینی و انتخاب حضرت آیت الله خامنه‌ای به رهبری
- رحلت امام در خرداد ۱۳۶۸: امام خمینی در شامگاه ۱۳ خرداد ۱۳۶۸ بعد از یک دوره بیماری در ۸۷ سالگی از دنیا رفتند. خبر ارتحال حضرت امام را یادگار گرامی ایشان حجت‌الاسلام سید احمد خمینی صبح روز بعد به اطلاع مردم ایران و جهان رساند. دو روز بعد، پیکر مطهر امام شهیدان در میان حزن و اندوه میلیون‌ها نفر از تشییع‌کنندگان در بهشت‌زهرا تهران به خاک سپرده شد.
- شروع رهبری آیت الله خامنه‌ای: بلا فاصله پس از رحلت بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، مجلس خبرگان رهبری تشکیل جلسه داد و با اکثریت قریب به اتفاق آراء، حضرت آیت الله سید علی خامنه‌ای را به دلیل داشتن شرایط و ویژگی‌های مندرج در اصل یک‌صد و نهم قانون اساسی به مقام رهبری برگزید. (۱۴ خرداد ۱۳۶۸)
- علل انتخاب آیت الله خامنه‌ای به رهبری: حضرت آیت الله خامنه‌ای از ابتدای نهضت تا زمان پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان شاگرد و پیرو حضرت امام خمینی (ره) حضور و نقش فعالی در مبارزه با رژیم پهلوی داشتند؛ از این‌رو، بارها دستگیر، زندانی و تبعید شدند. ایشان در دوران جمهوری اسلامی و در شرایطی که کشور گرفتار توطئه‌های پیچیده دشمنان خارجی و ضدانقلاب داخلی و نیز جنگ تحمیلی بود، همچون یاوری بصیر و ثابت‌قدم در خدمت انقلاب و حضرت امام بودند و مسئولیت‌های خطیری را عهده‌دار شدند که از جمله آن‌ها دو دوره ریاست جمهوری است. معظم له در تیر ۱۳۶۰، هدف حمله تروریستی مجاهدین خلق قرار گرفتند که بهشدت جراحت برداشتند و به شرف جانبازی انقلاب اسلامی نائل آمدند. خبرگان ملت بر اساس چنین ویژگی‌ها و سوابقی، ایشان را برای رهبری انقلاب اسلامی، صالح، شایسته و لایق تشخیص دادند.

درس دوازدهم

جنگ تحمیلی و دفاع مقدس

شروع جنگ تحمیلی

- ﴿ کشور کنونی عراق پس از جنگ جهانی اول و تجزیه امپراتوری عثمانی، تحت قیومیت انگلستان شکل گرفت.
- ﴿ با تأسیس این کشور، اختلافات مرزی با ایران، که از دوران عثمانی به وجود آمده بود، ادامه یافت.
- ﴿ در سال ۱۳۵۴ ش (۱۹۷۵ م) ایران و عراق برای پایان دادن به اختلافات مرزی و رفع مناقشه بر سر اروندرود، قراردادی را با میانجیگری دولت الجزایر امضا کردند.
- ﴿ علت حمله صدام به ایران: پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دشمنان خارجی و در رأس آنها آمریکا که نتوانسته بودند مانع استقرار و استحکام نظام جمهوری اسلامی شوند، صدام را به مقابله نظامی با ایران تشویق کردند.
- ﴿ صدام در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ دستور حمله به ایران را صادر کرد و در پی آن، ارتش بعضی عراق از زمین و هوا به میهن عزیز ما هجوم آورد و جنگ تحمیلی آغاز شد
- ﴿ انگیزه و اهداف صدام از تحمیل جنگ بر ایران: ۱- حاکمیت بر آبراه مهمن اروندرود، دسترسی و تسلط بر خلیج فارس و جدایی جزایر سه‌گانه ابوموسی، تنب کوچک و بزرگ و استان خوزستان از ایران؛ ۲- تضعیف و نابودی انقلاب اسلامی و جلوگیری از انتشار افکار انقلابی در میان مردم عراق و مسلمانان سایر کشورها؛ ۳- رسیدن به رهبری جهان عرب و ایفای نقش زاندارمی در منطقه.

وضعیت نیروهای نظامی ایران در ابتدای جنگ

- ﴿ شرایط نیروهای نظامی ایران هم‌زمان با آغاز جنگ تحمیلی: جنگ تحمیلی در شرایطی آغاز شد که کشور ما دوران حساس و دشوار پس از پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط حکومت شاهنشاهی را می‌گذراند. ارتش و زاندارمی به دلیل تصفیه یا فرار فرمانده‌ها و بسیاری از افسران آمادگی کامل برای رویارویی با جنگی بزرگ را نداشتند. نیروی جوان و تازه تأسیس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با وجود محدودیت‌های تشکیلاتی، تجهیزاتی و تدارکاتی، سخت درگیر مقابله با آشوب‌های ضدانقلاب بود و نیروی مردمی بسیج نیز در حال شکل‌گیری بود.

- ﴿ تصور صدام از حمله به ایران: صدام با این توهمند که نیروهای مسلح ایران آمادگی و توان مقابله با ارتش او را ندارند، با پشت‌گرمی به حمایت سیاسی، نظامی، اقتصادی و اطلاعاتی سایر کشورها، بهویژه آمریکا و شوروی سابق، تصور می‌کرد که در مدت کوتاهی به هدف‌های خود می‌رسد.
- ﴿ اعتراضات افسران اسیر عراقی نشان می‌دهد که صدام مصمم بود با یک تهاجم بر ق آسا در مدت پنج تا شش هفته خوزستان را تسخیر کند و بخشی از اهداف خود را محقق سازد.

جامع بین‌المللی و جنگ تحمیلی

- ﴿ عکس العمل مجامع بین‌المللی در قبال حمله صدام به ایران: مجامع بین‌المللی و در رأس آن شورای امنیت سازمان ملل متحد که مسئولیت حفظ صلح و امنیت جهانی و جلوگیری از تجاوز دولت‌ها به دیگر کشورها را بر عهده دارد، در برابر بیوش آشکار نیروهای رژیم بعضی عراق به خاک ایران به صورت قاطع و مؤثر به وظایف رسمی و قانونی خود عمل نکرد. این شورا چند روز پس از شروع جنگ تحمیلی با صدور قطعنامه‌ای، بدون آنکه تجاوز نیروهای بعضی به خاک ایران را محکوم کند و از دولت متجاوز بخواهد که از مناطق اشغالی عقب نشینی نماید، تنها دو کشور را به خودداری از ادامه جنگ و تلاش برای حل مسالمت‌آمیز اختلافات فراخواند.

- ﴿ حامیان صدام در جنگ تحمیلی: طول هشت سال جنگ تحمیلی، قدرت‌های بزرگ مانند آمریکا، شوروی، فرانسه، آلمان و انگلستان، علاوه بر دادن انواع سلاح‌های پیشرفته و حتی تسليحات شیمیایی به حکومت بعضی عراق، از نظر سیاسی نیز آشکار و پنهان از این رژیم جانب داری کردند. برخی از کشورهای منطقه خلیج فارس نیز به اشکال مختلف به صدام یاری رساندند.

دفاع مقدس ملت ایران

- ﴿ بلافاصله پس از شروع جنگ تحمیلی، مردم و نیروهای مسلح ایران به فرمان امام خمینی لبیک گفتند و آماده نبرد با دشمن متجاوز و دفاع از مرزو بوم خود شدند.

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- اقدام امام برای خنثی کردن جنگ روانی: حضرت امام برای خنثی کردن جنگ روانی ناشی از حملات نظامی ارتضش بعشی، صدام را دزدی خواندند که آمده و چند سنگ انداخته است، و مردم را به آرامش و آمادگی برای دفاع فراخواندند.
- نقش گروههای مختلف در جنگ تحملی: نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی از نخستین ساعتهای شروع جنگ وارد عمل شد و با رشدات و شجاعت تمام، ضربه مهلكی به رژیم صدام وارد آورد. در جبهه زمینی نیز رزمدگان ارتش، سپاه پاسداران و ژاندارمری به همراه مردم شهرها و روساهای مرزی، عشایر غیور و نیروهای ستاب جنگ‌های نامنظم، که شهید مصطفی چمران آن‌ها را فرماندهی می‌کرد، به مقابله با دشمن شتافتند و پیشروی نیروهای عراقی را متوقف و یا کند کردند. در خرم‌شهر، مدافعان این شهر اغلب با ساده‌ترین سلاح‌ها بیش از یک ماه کوچه به کوچه و خیابان به خیابان در برابر ارتضی که مجهرز به انواع تسليحات و تجهیزات بود، ایستادند.
- دریادلان نیروی دریایی ارتش نیز در نخستین ماه‌های جنگ، با پشتیبانی نیروی هوایی در عملیاتی موسوم به «مروارید» با رشدات تمام، اسکله‌های عراق را منهدم و نیروی دریایی صدام را نابود کردند.
- آزادسازی مناطق اشغالی
- پس از آنکه بنی صدر از مقام فرماندهی کل قوا و ریاست جمهوری عزل شد و اوضاع سیاسی کشور ثبات و آرامش یافت، رزمدگان اسلام با شجاعت و صلابت عزم خود را برای بیرون راندن دشمن متتجاوز از خاک میهن عزیzman جزم کردند.
- ابتدا به فرمان امام محاصره آبدان شکسته شد سپس در دو عملیات فتح‌المبین و بیت‌المقدس بودند، صدها کیلومترمربع از خاک ایران را از اشغال ارتضی بعثی آزاد کردند.
- اوج حماسه دفاع مقدس ملت ایران در عملیات بیت‌المقدس (سوم خداد ۱۳۶۱) و با آزادی خونین شهر (خرم‌شهر) از اسارت دشمن بعثی رقم خورد.
- پس از آزادسازی خرم‌شهر، جنگ وارد مرحله تازه‌ای شد؛ زیرا: از یک سو موفقیت‌های نظامی رزمدگان ایرانی ادامه یافت و از سوی دیگر، حامیان خارجی صدام برای جلوگیری از سقوط او انواع تجهیزات نظامی و سلاح‌های میکروبی و شیمیایی را در اختیار این رژیم گذاشتند.
- به دنبال بازپس‌گیری خرم‌شهر، جمهوری اسلامی ایران برای پایان دادن به جنگ و خون‌ریزی و رسیدن به حقوق خود، شروطی را مطرح کرد که مورد بی‌اعتراضی مجامع بین‌المللی و دیکتاتور عراق واقع شد.
- اقدام صدام پس از مطرح کردن شروط ایران برای پایان جنگ: بمباران و موشک‌باران شهرها و استفاده از بمبهای شیمیایی
- بخشی از جنایات حکومت عراق: ۱- بمباران شیمیایی شهر سردشت در استان آذربایجان غربی ۲- روستای زرده از توابع شهرستان دلاهو در استان کرمانشاه ۳- شهر حلبچه در کردستان عراق
- رهبری امام خمینی در دفاع مقدس
- چند مورد از اقدامات امام در دوران جنگ: ۱- فراخواندن همه قشرها به دفاع از خاک کشور و شتافتن به سوی جبهه‌های جنگ ۲- توصیه به مسئولان برای پیشبرد امور جنگ و در اولویت قرار دادن مسئله جنگ ۳- اهتمام ایشان بر تقویت بنیه دفاعی و حمایت‌های ایشان برای بالا بردن کیفیت و کمیت امکانات و تجهیزات نظامی و تأمین بودجه‌های جنگ ۴- ایجاد تحول در روح و روان جوانان ایرانی با تماسک به مفاهیم جهاد و شهادت و یادآوری حماسه عاشورا
- آثار و نتایج رهبری امام خمینی در دوران جنگ: ۱- ایثار و فداکاری در راه دین و میهن ۲- تقویت انگیزه جهاد و روحیه شهادت طلبی در میان جوانان ایرانی ۳- تبدیل شدن برخی از فرماندهان جوان دوران دفاع مقدس، به نماد رشدات و مقاومت مردم سوریه و عراق علیه گروههای تکفیری و داعشی
- نقش مردم قهقهه ایران در طول هشت سال دفاع مقدس: ۱- حضور مستقیم در خط مقدم جبهه و نبرد با دشمن متتجاوز؛ ۲- مشارکت در تأمین بخشی از هزینه‌های مادی جنگ از طریق کمک‌های داوطلبانه، بهویژه تهیه و تدارک پوشک و خوراک برای رزمدگان.
- گروههای مردمی حاضر در جبهه‌های جنگ دوران دفاع مقدس: ۱- نیروهای بسیجی ۲- جهادگران جهاد سازندگی، مسئولیت مهندسی رزمی دوران دفاع مقدس با ایجاد خاکریز، پل‌ها و جاده‌ها و ساختن سنگر ۳- پزشکان و پرستاران در پشت جبهه ۴- بازاریان نیز در جهت کمک‌های مالی و تهیه مایحتاج رزمدگان ۵- زنان ایرانی

جزوه تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر سال دوازدهم انسانی مؤلف بهرام شفیعی سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

- خدمات زنان در دوران دفاع مقدس: ۱- حضور در خط مقدم جبهه در سال‌های اول جنگ؛ ۲- تشویق برادران، همسران و فرزندان خویش برای حضور در جبهه؛ ۳- تهیه و آماده‌سازی خوراک و پوشاك رزم‌مندگان؛ ۴- پرستاری از رزم‌مندگان مجروح در بیمارستان‌ها؛ ۵- پاسداری از حریم خانواده در غیاب همسران رزم‌مند.
- حضور معلمان و دانش‌آموزان در دفاع مقدس: حضور صدّها هزار دانش‌آموز و معلم ایرانی در جبهه برای دفاع از کیان نظام اسلامی و سرزین مادری- شهادت حدود ۲۵۰۰ معلم و نزدیک به ۳۶۰۰۰ دانش‌آموز در طول دفاع مقدس- اسیر و جاویدالاثر شدن هزاران نفر پایان جنگ تحمیلی
- پذیرش قطعنامه ۵۹۸: در تیرماه ۱۳۶۷، امام خمینی پس از دریافت گزارش و نظر مشورتی فرماندهان نظامی و مسئولان سیاسی کشور به منظور پایان دادن به جنگ تحمیلی، قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد را پذیرفت
- اقدامات دشمنان پس از پذیرش قطعنامه توسط ایران: ۱- صدام به نیروهای ارتش خود دستور داد به مناطقی از ایران در خوزستان و سایر نواحی مرزی حمله کند. ۲- گروهک تروریستی سازمان مجاهدین خلق (منافقین) (را برای لشکرکشی به داخل خاک ایران تجهیز، تشویق و پشتیبانی کرد.
- نتایج مذاکرات صلح ایران و عراق: صدام در نامه‌ای به حجت‌الاسلام‌والمسلمین اکبر هاشمی رفسنجانی، رئیس‌جمهوری وقت ایران، قرارداد الجزایر را باز دیگر به رسمیت شناخت و اظهار داشت که شما به هر آنچه که می‌خواستید، رسیدید.
- در سال ۱۳۷۰ نیز سازمان ملل متحد رسماً رژیم عشی عراق را به عنوان مت加وز و آغاز‌کننده جنگ معرفی کرد.
- در دوران دفاع مقدس برای اولین بار در دویست سال اخیر، دشمنان در جداسازی حتی یک وجب از خاک ایران ناکام ماندند.
- مجاهدین خلق (منافقین) و جنگ تحمیلی
- مهم‌ترین اقدامات مجاهدین خلق در دوران دفاع مقدس: ۱- ایجاد آشوب در داخل کشور و تور تپیاری از مسئولان و مردم عادی؛ ۲- دادن اطلاعات سری و نظامی کشور به رژیم صدام و دیگر دشمنان خارجی؛ ۳- همکاری نظامی با ارتش عشی عراق در جنگ با ایران؛ ۴- همکاری با ارتش عشی در سرکوب و کشتار مخالفان صدام از جمله مبارزان کرد؛ ۵- تهاجم به داخل خاک ایران پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ دستاوردهای دفاع مقدس
- دستاوردهای نظامی دفاع مقدس ۱- تحول در حوزه صنایع دفاعی (ساخت انواع موشک‌ها، پیشرفت در حوزه هوافضا، افزایش توان پدافند هوایی)
- ۲- خودکفایی در تولید و ساخت نیازهای مختلف نظامی؛ ۳- برخورداری از تجربیات تازه در زمینه سازماندهی و آموزش نیروی انسانی داوطلب؛ ۴- تقویت و تحکیم سازمان رزم نیروهای مسلح (ارتش، سپاه و نیروی انتظامی)؛ ۵- شکوفایی استعدادهای بالقوه در فرماندهی جنگ و ظهور فرماندهان باستعداد.
- دستاوردهای فرهنگی و معنوی دفاع مقدس: ۱- تقویت اعتماد به نفس و احساس خودبادی و بروز خلاقیت در میان جوانان ایرانی
- ۲- تشییت اقتدار نظام جمهوری اسلامی در دفاع از تمامیت ارضی کشور موفق و تندرنست باشد.

بعram شفیعی دیبرتاریخ دیبرستان استعدادهای درخشان امام خمینی دشتنستان و سرگروه تاریخ منطقه آب پخش بودا: یک روز زندگی با روش بینی، بهتر از صد سال عمر در تاریکی است.

تولستوی: همه می‌خواهند بشریت را عوض کنند، ولی درینگا که هیچکس در این اندیشه نیست که خود را عوض کند.

جواهر لعل نهرو: به گذشته خود هرگز نمی‌اندیشم مگر آنکه بخواهم از آن نتیجه ای بگیرم.

کنفوسیوس: عظمت و شکوه انسانی ما این نیست که هیچ گاه سقوط نکنیم بلکه این عظمت در آنجاست که هر وقت افتادیم دوباره برخیزیم و تلاش را از سر گیریم.

امام علی (ع): عبرتی را که از تحولات تاریخ بر می‌گیریم، پندی گرانمایه باشد که چراغ صفت، راه زندگی را از چاه باز نماید.

میلان کوندرا: تاریخ نمی‌آفریند، بلکه «کشف» می‌کند. تاریخ، از طریق موقعیت‌های بی‌سابقه، پرده از آنچه انسان هست، پرده از آنچه «از دیر زمان» در انسان وجود دارد، پرده از آنچه امکانهای انسان را تشکیل می‌دهد، بر می‌دارد.